

Ислом КАРИМОВ

ЎЗБЕКИСТОН
XXI АСР БУСАФАСИДА

ХАВФСИЗЛИККА ТАҲДИД,
БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ
ВА ТАРАҚҚИЁТ КАФОЛАТЛАРИ

"ЎЗБЕКИСТОН"

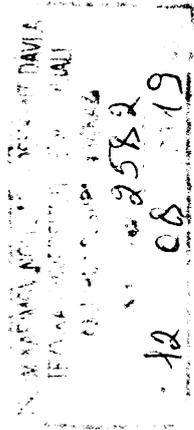
Ислом КАРИМОВ

■ 2582

Ислом КАРИМОВ

**ЎЗБЕККИСТОН
XXI АСР БЎСАҒАСИДА**

**ХАВФСИЗЛИККА ТАҲДИД,
БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ
ВА ТАРАҚҚИЁТ КАФОЛАТЛАРИ**

ТОШКЕНТ "ЎЗБЕККИСТОН" 1997

8899
6087

66.2(5У)
К25

МУҚАДДИМА

Инсоният, мамлакатлар ва халқлар ҳаётида XX аср ноёнига етмоқда. Ишончим комилки, бизни — ҳозирги Ўзбекистонда истиқомат қилувчиларнинг кўпчилигини тирикчилик ташвишлари — чин воқелик муаммолари билан бирга: “Бу ёруғ оламда биз киммиз ва не бир сир-синоатмиз, қаёққа қараб кетяпмиз? Инсоният янги — XXI асрга қалам қўйганида бизнинг ўрни-миз қаерда ва қандай бўлади?” — деган саволлар ўйлантириши табиий.

Биз янаётаган давр қандай хусусиятларга эга? Сўнги вақтларда жаҳонда юз берган, дунёнинг жўғрофий-сиёсий тузилишини ва харитасини тубдан янгиллаган ўзгаришлар ҳозирги замон ва келажак учун қандай тарихий аҳамиятга молик? Булар ҳақида мулоҳаза юритиш ва уларга тўғри баҳо бериш жуда муҳим.

Дунё харитасида янги мустақил давлатлар пайдо бўлди. Улар, ҳозирги тил билан айтганда, социалистик ўтмишга эга бўлган, ўз сиёсий мустақиллигини тинч йўл билан қўлга киритган давлатлардир. Бу давлатлар мустақил ривожланиш ва ижтимоий муносабатларни янгилан йўлига қadam қўйди. Улар дунёдаги бошқа мамлакатлар орасида ўз мавқеини мустаҳкамлашга интиломоқда. Тенглар орасида тенг бўлишга, жаҳон майдони-

Каримов И. А.

Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қаролавлари.—Т.: Ўзбекистон, 1997.—326 б.

ISBN 5-640-02244-2

ББК 66.2(5У)+65.9(5У)+67.99(5У)

№243-97

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон
Республикасининг давлат кутубхонаси

К 0804000000—37
97
М351(04)97

© “ЎЗБЕКИСТОН” нашриёти, 1997

нинг таркибий қисмига айланишга ҳаракат қилмоқда. Бу давлатлар олдида муваффақиятсиз, чишакка чиққан тарихий тажрибанинг фожиали оқибатларини қисқа давр ичида бартараф этиш вазифаси турибди. Улар замонавий бозор иқтисодиётига эга бўлган, одамлар муносиб турмуш кечиринини таъминлай оладиган, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қила оладиган чинакам демократик жамият куришдек мураккаб вазифани ҳал этиши зарур. Ўзбекистон ҳам ана шундай давлатлар жумласига кирди.

XXI аср Ўзбекистон аҳолиси учун қандай келадди? Кишилар турмуши кечагидан қанчалик яхшироқ бўлади? Ўзимиз учун танлаб олган ислохотлар ва янгиликлар йўли ўта мураккаб йўл эканлигини англаяпмизми? Бу йўлда қандай муаммолар, қийинчиликлар, синовларга дуч келишимиз мумкинлигини старли даражада аниқ таъсавур қилишимизми?

Энг аввало, одамларнинг мана шу бой заминда муносиб ҳаёт кечиринларини таъминлашга қаратилган мақсад ва вазифаларни қай даражада рўёбга чиқара оламиз? Энг мураккаб саволлардан бири шунки, биздаги барқарорлик ва хавфсизлик йўлида таҳдид бўлиб турган муаммоларни англаб етишимизми?

Хавфсизлигимизга таҳдид бўлиб турган муаммоларга нимани қарши қўя оламиз? Жамиятимиз тўхтовсиз ва барқарор ривожланишига, биз истиқомат қилаётган минтақада жўғрофий-сўсий мувозанат сақланишига нималар кафолат бўла олади?

Мамлакатимиз янги минг йилликда мустаҳкам, оғишмай ва барқарор ривожланишни кафолатлайдиган қандай имкониятларга эга? Жаҳоннинг барча мамлакатлари билан ўзаро манфаатли, ҳар томонлама кенг ҳамкорлик қилиш учун нималарни тақлиф эта оламиз?

Шу мазмундаги ва яна бошқа кўнлаб саволларга жавоб бериш истаги мени улбу китобни ёзишга ундади. Социализмдан кейинги маконда пайдо бўлган давлатлар ўз хавфсизлиги ва барқарорлиги йўлида таҳдид бўлиб турган муаммоларни баҳолашга старли даражада жиддий муносабатда бўлмаяпти. Ўзбекистоннинг, бошқа янги мустақил давлатларнинг қарор топиш ва ривожланиш тажрибаси, афсуски, шундан дарак бермоқда. Бу таҳдидларни олдиндан кўра билишга ҳамма вақт ҳам муваффақ бўлинмаётир. Кўпинча улар кутилмаганда рўй бермоқда. Жуда катга қурбонлар, кулфатларга сабаб бўлмоқда. Энг фожиалиси — инсонлар қурбон бўлмоқда. Беқарор, адоватли вазият вужудга келмоқда. Ижтимоий ривожланиш ва тараққиёт жараёнлари секинлашмоқда. Аҳолида эртанги кунга ишончсизлик, ўз ҳаётидан, қариндош-уруғлари ва яқин кишиларининг ҳаётидан хавотир ҳисси уйғонмоқда. Ва энг муҳими, воқеаларнинг олдиндан билиб бўлмайдиган тарзда бундай ривожланиши мамлакат танлаб олган сўсий ва иқтисодий йўлни амалга ошириш мумкинми, йўқми деган масалани кўндаланг қилиб қўяди.

Тоталитар тузум емирилганидан кейин дунёнинг кўндаланг бўлиниши барҳам тоғди. Лекин

шу туфайли у хавфсизроқ, барқарорроқ, собит-қадамроқ бўлиб қолдими? Кейинги йилларда бутун дунё миқёсида ва миғтақалар даражасида вужудга келаётган ташқи муносабатларни танқидий таҳлил қилиш ва энг аввало:

бир қанча мамлакатларда кескин сиёсий кураш бораётган бир вақтда демократия асосларининг баъзан қийинчилик билан қарор топиш жараёнларини таҳлил қилиш;

миллий ўзлиكنи англашнинг фаол жонлангани ҳамда миллатлар ва айрим элатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилашга интилиши;

этноик ва миллатлараро зиддиятларнинг сақланиб қолаётганлиги;

қотиб қолган мафкуравий ақидаларнинг қайри-сиэланлини ҳамда сиёсий ва диний экстремизмининг турли шакллари кучайиб бораётганлиги;

дунёнинг кагга қисмида иқтисоди заиф, аҳолиси қашшоқ яшаётган мамлакатлар сақланиб қолаётганлиги;

мамлакатлар, халқлар ўртасида, бир мамлакат ичида эса айрим ижтимоий гуруҳлар ўртасида иқтисодий ва ижтимоий табақаланиш кучайиб бораётганлиги — буларнинг барчаси дунё ҳали ҳам аввалгидек мўрт бўлиб турганлиги ва авайлаб муносабатла бўлишни талаб қилаётганлигидан далолат берали. Бизни қуршаб турган олам ғоят мураккаб ва муаммоли бўлиб келди, шундай бўлиб қолмоқда ва яқин истиқболда ҳам шундай бўлиб қолажак.

Ҳозирги шароитда, умумий хавфсизликни таъминлаш ва мувозанатга эришни манфаатла-

ри нуқтаи назардан, янги мустақил давлатларнинг хавфсизлиги ва барқарор ривожланиш муаммолари улкан аҳамият касб этмоқда. Ер юзиде ваэият ва кучлар нисбати шиддатли ўзгариб бормоқда. Янги мустақил давлатлар майдонга чиқмоқда. Бу эса ҳозирги кунда давлатлар ва халқларнинг барқарорлигини таъминлаш учун янги-ча ёлланувларни излаб топишни, XXI аср арафасида хавфсизликнинг янгича моделларини ишлаб чиқишни тобора қаттиқ талаб қилмоқда.

Суверен давлатнинг ҳар бир раҳбари, ҳар бир етакчиси оддий кишилар ишонч билдириб унинг зиммасига юклаган жуда кагга бурч ва масъулиятни теран англаб, ўй-хаёлини ҳамиша тинчлик, осойингалликни сақлаш, авайлаш ва мустақкамлашга қаратмоғи керак. Ушбу мураккаб, воқеаларга бой йилларда пойдеворини қўйишга муваффақ бўлинган янги ўйни қуриш ва обод қилиш учун ўрнимизга келадиган авлод олдидаги масъулиятимизни бир дақиқа бўлсин, унуттишга ҳаққимиз йўқ.

Ўтган йилларнинг мантиқи бизни ҳозирги кунда учта асосий саволга мурожаат қилишга ундамоқда. Ўзбекистоннинг келажаги ана шу саволларга қандай жавоб беришимизга боғлиқ. Булар қуйидагилардир: хавфсизликни қандай сақлаб қолиш лозим? Барқарорликни қандай таъминлаш даркор? Тараққиёт йўлидан собитқадам ривожланишга нималар ҳисобига эришиш мумкин?

Хавфсизлик, барқарорлик ва танлаган йўлдан оёнишмаслик деган ана шу оддий сўзлар замири-

Да чуқур маъно-мазмун бор. Биз бутни билиб олмоғимиз ва англаб етмоғимиз зарур.

Хавфлан қандай холи бўлиш мумкин? Ривожланиш учун куч-маладни қаердан излаш лозим? Булар стратегик муаммолар бўлиб, ҳар қандай мустақил давлат, энг аввало ана шу муаммоларга эътибор бериб келган ва бунидан бўён ҳам эътибор беражак. Ўзбекистон Республикаси бу саволларга жавоб излаш йўлида анча тажриба тўйлади. Бу тажриба бир қанча умумий хулосалар чиқаришга имкон беради. Ушбу китоб ана шу хулосаларни янада тарафдор баён этишга бағишлангандир.

Ган нима ҳақида бораётир?

Бутун Ўзбекистон — фақат жула бой табиий-хом ашё захиралари, чексиз бозор ва сармоя сарфланган соҳагина эмас. Айни чоғда мамлакатимиз гоят улкан ақл-заковат, маънавий ва маданий имкониятларга эга. Буларнинг барчаси дунёда янги сиёсий ва иқтисодий тартиб фаол шаклланиб бораётган бир шароитда, юртимизнинг ноёб жүтрофий ўрни билан қўшилган ҳолда жула катта жүтрофий-сиёсий ва жүтрофий-стратегик қизиқини уйғотади.

Сайёрамининг жула катта майдонида кучлар нисбати кўн жиҳатдан Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатлар қайси йўлдан боришларига боғлиқ. Ҳозир халқаро муносабатларнинг сифат жиҳатидан янги тартибни шакллантириш жараёнида инглирок этаётанлар буни эътироф этмасликлари мумкин эмас. Ҳеч шубҳа йўқки, бу давлатларнинг танлаб олган йўли ис-

лом дунёсида юз бераётган мураккаб жараёнларнинг ривожланиши қандай натижаларга олиб келишига ва умуман жаҳон ҳамжамияти учун келиб чиқадиган барча оқибатларга ўз таъсири-ни кўрсатади.

Ана шунини тушуниш Ўзбекистон Республикасининг ва бутун Марказий Осиёнинг XXI аср бўсағасидаги тақдирини ва ривожланиш истиқболлари ҳақида юритилаётган ҳамма фикр-мулоҳазаларнинг таянч нуқтаси бўлиб қолиши керак. Бундай фаразлар ва таҳлилий материалларнинг ҳар қайсида, албатта, хурмат билан муносабатда бўлишга сазовор. Бир нарсани равишанки, барқарорлик ва жүтрофий-сиёсий мувозанат сақланиб қолган шароитдагина бу минтақа жўшқин ва собитқалам ривожланади, жаҳон ҳамжамияти учун муносиб нисри бўла олади. Марказий Осиё минтақасида турли сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, транспорт ва экологияга оид муаммолар тўпланиб қолган. Шунини назарда тутадиган бўлсак, бутун минтақанинг собитқалам ва барқарор ривожланишини таъминлаш ҳамда можароли вазиятларнинг олдини олиш учун ҳозирги кунда ички ва ташқи мувозанатни сақлаш ва қўллаб-қувватлашгина бирдан-бир мақбул тамойилдир. Минтақада жүтрофий-сиёсий мувозанатни ва барқарорликни сақлаш тақдирдагина мазкур муаммоларни ҳал этиш имкони туғилади. Бу эса, ўз навбатида, янги хавфсизликни таъминлаш муаммоларини ҳал қилишга қўшилган салмоқли ҳисса бўлади.

Ўзбекистон эркин ривожланаётган давлатларнинг йилларида ортирилган тажриба ҳам айни шунини

дан далолат бермоқда. Бу тажриба қўлга кiritилган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий барқарорлик улкан ютуқ эҳсанлигига ва бу улғур нисбатнинг аҳамияти чексизлигига яққол ўшонтирмоқда.

Шунинг учун ҳам: «Огоҳ бўлинг, одамлар!» — деган даражат ҳамisha бонг ургандек яшраб туриши керак. Фахрланиш мумкин ва лозим бўлган бебаҳо қадриятлар — ўз мустақиллигимизни, тинчлигимизни, жамиятда миллатлар ва фуқаролар ўртасидаги тотувликни асранг. Ҳозир эркимизни қандай тасарруф этиш, уни бугунги мураккаб ва баъзан шафқатсиз дунёдаги ҳалдан зиёд хавф-хатарлардан сақлаш ҳар биримизга боғлиқдир.

Давлатни ақл-идрок билан бошқариш, — мутафаккир Абу Наср Форобий X асрда сабоқ бериб айтганидек, — халқ бошига тушган хавф-хатарни камайтириш ва бартараф этишдан иборатдир.

Бугун биз қисқа муддат ичида ташлаган мақсадимиз йўлида анча ишлар қилишга муваффақ бўлганлигимиздан қониқибгина қолмаймиз. Ҳали яна узоқ вақт мобайнида устувор бўлиб қоладиган муаммоларни аниқ тасаввур этишни ўрганиш лозим. Бу муаммоларнинг кўпчилигини ялпи тамойиллар ва улкан воқеа-ҳодисалар келтириб чиқарган. Шу сабабли бизни ўраб турган, ҳеч ким ўз ҳолича янаёқ олмайдиган, ҳамма нарса ҳам бизга боғлиқ бўлавермайдиган, юксак мақсадларга эришиш йўлидаги интилишимизга жиддий хавф-хатар солиб турган бу дунёнинг ўзи нима-

дан иборат экаригини чуқур тушуниб олиш жуда муҳим.

Афғилан, бугунги кунда хавфсизлик ва барқарорлик йўлида пайдо бўлаётган таҳдидларга тегишли муносабатда бўла олишнинг ўзигина старли эмас. Мавжуд хавф-хатарларнинг табиатини тўғри тушуниб етишимиз керак. Уларнинг манбалари ва ўзаро алоқаларини вақтида аниқлашимиз даркор. Жамиятда барқарорликни сақлаш шарт-шароитларини белгилаб олишимиз ва улардан самарали фойдаланишимиз зарур. Ўзбекистон Республикасининг барқарор ва собитқадамлик билан ривожланиши шуларга боғлиқдир.

Ўзбекистон учун унинг кенг маънодаги миллий хавфсизлиги нимани аниглайди, биз бу хавфсизликни қандай тасаввур қиламиз?

Биринчидан. Ўзбекистон хавфсизлигининг ялпитлиги ҳақидаги асосий тамойиллардан бирини тўла қўллаб-қувватлайди. Хавфсизлик — улдуксиз ҳолатдир, ҳалсиз-хулудсиздир.

Иккинчидан. “Совуқ уруш” барҳам тошганидан кейин ялпи хавфсизликка асосий таҳдидни этник, мингтақавий, маҳаллий можаролар ва давлатлар ичидаги жангари сепаратизм солмоқда. Айниқса, бундай қарама-қаршиликлар айрим мамлакатлар қўлида уларнинг ўз манфаатларини ва таъсир доираларини сақлаб қолиш ва ҳимоя қилиш учун ёки стратегик кучлар мувозанатини ўз фойдаларига ўзгартириш учун қудратли сиёсий таъсир воситасига айланимоқда.

Ҳар бир мингтақада хавфсизликни таъминлаш муаммолари муайян моҳиятга эга. Шунингдек,

дан далолаат бермоқда. Бу тажриба қўлга кичиритилган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий барқарорлик улкан ютуқ эъанлигига ва бу улугъ нематнинг аҳамияти чеқсизлигига яққол ишонтирмоқда.

Шунинг учун ҳам: Огоҳ бўлинг, одамлар! — деган даъват ҳаминча бонг ургандек янграб турини керак. Фахрланиш мумкин ва лозим бўлган бебаҳо кадриятлар — ўз мустақиллигимизни, тинчлигимизни, жамиятда миллатлар ва фуқаролар ўртасидаги тотувликни асранг. Ўз эркимизни қандай тасарруф этиш, уни бугунги мураккаб ва баъзан шафқатсиз дунёдаги ҳалдан зийд хавф-хатарлардан сақлаш ҳар биримизга боғлиқдир.

Давлатни ақл-илюк билан бошқариш, — мутафаккир Абу Наср Форобий X асрда сабоқ бериб айтганидек, — халқ бошига тушган хавф-хатарни камайтириш ва бартараф этишдан иборатдир.

Бугун биз қисқа муддат ичида танлаган мақсадимиз йўлида анча ишлар қилишга муваффақ бўлганлигимиздан қониқибгина қолмаймиз. Хали яна узоқ вақт мобайнида устувор бўлиб қоладиган муаммоларни аниқ тасаввур этишни ўрганиш лозим. Бу муаммоларнинг кўпчилигини ялпи тамойиллар ва улкан воқеа-ҳодисалар келтириб чиқарган. Шу сабабли бизни ўраб турган, ҳеч ким ўз ҳолича яшай олмайдиган, ҳамма нарса ҳам бизга боғлиқ бўлавермайдиган, юксак мақсадларга эришиш йўлидаги ингилишимизга жиддий хавф-хатар солиб турган бу дунёнинг ўзи нима-

дан иборат эъанлигини чуқур тушуниб олиш жуда муҳим.

Афтидан, бугунги кунда хавфсизлик ва барқарорлик йўлида пайдо бўлаётган таҳдидларга тегишли муносабатда бўла олишнинг ўзигина старли эмас. Мавжуд хавф-хатарларнинг табиатини тўғри тушуниб этишимиз керак. Уларнинг манбалари ва ўзаро алоқаларини вақтида аниқлашимиз даркор. Жамиятда барқарорлиқни сақлаш шарт-шароитларини белгилаб олишимиз ва улардан самарали фойдаланишимиз зарур. Ўзбекистон Республикасининг барқарор ва собитқадамлик билан ривожланиши шуларга боғлиқдир.

Ўзбекистон учун унинг кенг маънодаги миллий хавфсизлиги нимани аниглайди, биз бу хавфсизликни қандай тасаввур қиламиз?

Биринчидан. Ўзбекистон хавфсизлигининг ялпитлиги ҳақидаги асосий тамойиллардан бирини тўла қўллаб-қувватлайди. Хавфсизлик — улдуксиз ҳолатдир, ҳадсиз-ҳудудсиздир.

Иккинчидан. “Совуқ уруш” барҳам топганидан кейин ялпи хавфсизликка асосий таҳдидни элтик, минтақавий, маҳаллий можаролар ва давлатлар ичидаги жангари сепаратизм солмоқда. Айниқса, бундай қарама-қаршиликлар айрим мамлакатлар қўлида уларнинг ўз манфаатларини ва таъсир доираларини сақлаб қолиш ва ҳимоя қилиш учун ёки стратегик кучлар мувозанатини ўз фойдаларига ўзгартириш учун қудратли сиёсий таъсир воситасига айланмоқда.

Ҳар бир мишгақала хавфсизликни таъминлаш муаммолари муайян моҳиятга эга. Шунингдек,

ҳар бир минтақанинг ўз хусусиятлари, ўз таҳдид манбалари ва хавфсизликни сақлаш омиллари бор.

Ҳар қандай минтақанинг ҳал қилинмаган ва газақ олиб кетган муаммолари бутун дунёда зағир реакциясини келтириб чиқариши мумкин. Вазиятнинг беқарорлашуви эса кундан-кунга аниқ-равшан бўлиб бораётган яши жўгрофий-сийсий мувозанатни бузиш хавфини келтириб чиқаради.

Учинчидан. Ўзбекистон ўзининг жўгрофий-сийсий ҳолати жиҳатидан коллектив хавфсизлик тизими изчил йўлга қўйилмаган минтақада жойланган. Бу ҳам таҳдид туғдирувчи сабабдир.

Ўзбекистон амалда Форс кўрфази, Каспий денгизи ҳавзаси ва Тарим ҳавзасининг нефть ва газга жуда бой қонлари жойланган ярим ҳалқанинг стратегик марказидир. Яъни, бу ярим ҳалқа атрофида бутун дунёда энергия тақчиллиги шароитида яқин йилларда Евроосиё ва жаҳон келажаги учун ҳал қилувчи роль ўйнайдиган энергия захиралари мавжуд.

Бунинг устига, биз Россия, Хитой ва Ҳиндистоннинг, Шарқ ва Ғарб мамлакатларининг бириберига мос келмайдиган манфаатлари юзага чиқадиган минтақанинг бир қисмимиз. Аслида шаклланиб келаётган, лекин жуда куч-қудратли, XXI асрнинг қиёфасини шубҳасиз белгилаб берадиган бу куч марказлари ана шу минтақада ўз манфаатларини излайди. Евроосиё марказлари туташган ерда жойлашган бизнинг худудимиздан, бутун минтақа худудидан ислом дунёсининг

Туркия, Покистон, Эрон ва Саудия Арабистони каби қудратли мамлакатлари ҳам, юқоридаги кучлар каби, ўз манфаатларини излайди.

Яна бир таҳдид манбаи шу билан боғлиқки, Ўзбекистонни этник, демографик, иқтисодий ва бошқа муаммолар юки остида қолган мамлакатлар қуршаб турибди. Бунинг устига, юртимиз минтақадаги диний экстремизм, этник мурасизлик, нарқобизнес ва ҳар хил ташқи кучлар томонидан рағбатлангириб келинаётган, ички можаро авж олган Афғонистон каби беқарорлик ўчоғи билан чегаралон. Беш йилдирки, қўшни Тожикистонда фуқаролар урушининг кенг ёйилиб кетиш хавфи ҳам сақланиб келмоқда. Бу давлатларда хориждаги энг кўп сонли ҳаммиллатларимиз истиқомат қилиб турганлигини ҳисобга олмаслик мумкин эмас.

Тўртинчидан. Минтақавий низолар кўпинча терроризм ва зўравонлик, нарқобизнес ва қурол-яроғ билан қонунсиз савдо қилиш, инсон ҳуқуқларини оммавий сурагга поймол этиш каби хавфли таҳдидларнинг доимий манбаига айланиб бормоқда. Бундай ҳодисалар давлат чегараларини тан олмайдди.

Бешинчидан. Шунга ишончимиз комилки, халқаро муносабатлар амалиётида ҳар бир муштақил мамлакатнинг ўз миллий манфаатларига мувофиқ, ўз мустақиллиги ва барқарорлигини таъминлаш мақсади бўлиши лозим. У ёки бу халқаро тизимларда ва коллектив хавфсизлик шартномаларида қай даражада қатнашинини уларнинг ўзи белгилаш ҳуқуқи назарда тутилиши зарур.

Аёнки, бунда биз бошқа мамлакатларнинг хавфсизлигини ҳимоя қилиш таъминланиши зарурлигини ва уларнинг манфаатлари камситилишига, яқин ўтмишнинг ҳарбий-сиёсий қарама-қаршилиқ соҳасидаги салбий таърибасига қайтишга йўл қўйиб бўлмаслигини назарда тутаётимиз.

Олтинчидан. Бизнинг назаримизда, экологик ва ядровий хавфсизлик муаммолари алоҳида эътиборни талаб қилади. Биз Марказий Осиё минтақаси ядровий қуроолардан холи ҳудуд деб эълон қилинишига эришмоқчимиз. Айрим кўнни давлатлар ядро қуролига эга бўлишга ошқора ингилаётганлиги бизни айниқса ташвишга солмоқда.

Орол денгизи фалокати ҳам жаҳон миқёсидаги улкан муаммодир. У дунёдаги анча мамлакатлар аҳолисининг манфаатларига дахлдор бўлиб, кўнлаб миллатларнинг авлодлари учун ҳалокатли оқибатларга олиб келиши мумкин.

Аслини олганда, хавфсизликка солинаётган таҳдидлар анча серқирра. Улар сиёсий экстремизм, шу жумладан диний руҳдаги экстремизмни, миллатчилик ва миллий маҳудликни, этник, миллатлараро, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик асосидаги зиддиятларни, коррупция ва жиноятчиликни, экология муаммоларини ўз ичига олади. Бошқача айтганда, юқорида санаб ўтилган таҳдидлар, гарчи турли мишгақаларда турлича куч билан намоён бўлса-да, инсониятда бир хилда ташвиш туғдирмоғи даркор.

Унбу китоб — мамлакатимиз, миллатимиз, жамиятимиз ва ҳар бир фуқаронинг хавфсизлигига, янгилашш ва тараққиёт йўлига, жаҳон ҳамжамиятига қўпилиш йўлига солинаётган таҳдидлар нималардан иборат эканлигини таҳлил қилиш йўлидаги уринишдир. Шунинг эсида тутишимиз керакки, бутун тарих таҳдидлар ва уларни даф этишдан иборат. Ҳолат кенг маънодаги ҳамкорлик — шахслар ўртасидаги ўзаро муносабатлардан тортиб то халқаро интеграциягача бўлган ҳамкорлик орқали давр таҳдидларига қарши муносиб жавоб бериш учун ишончли кафолатларимиз бор.

Биз мавжуд реал хавф-хатарларга жиддий қараймиз. Айни вақтда имкониятларимизни, таъбир жоиз бўлса, жозибали жиҳатларимиз ва афзал томонларимизни ҳам биламиз. Бизнинг минерал-хом ашё, инсоний ва ишлаб чиқариш захираларимиз ички барқарорлигимизнинг ва халқаро нуфузимизнинг мустақкам кафолати бўлиб хизмат қилади.

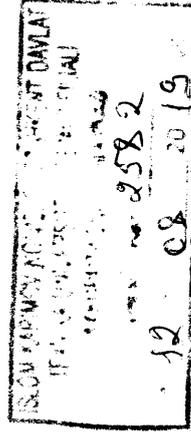
Аминмапки, мамлакатимиз XXI асрда жаҳон иқтисодиёти, маданияти ва сиёсатида муносиб ўрин олиш учун тарихий имкониятларга эга. Биз ўзимиз учун, энг муҳими, болаларимиз ва набираларимиз учун бутун дунё билан ҳамкорлик қилиш имкониятларини очмоқдамиз. Ўзбекистонни, унинг имкониятларини чуқурроқ билишни, келажакда биз билан ҳамкорлик қилишдан шубҳасиз фойда кўришни чин дилдан хоҳлайдиган барча кишиларга ёрдам беришни истаймиз.

ИСЛОМ КАРИМОВ

Янги миңг йилликка йўл очиб борар экан-
миз, ҳаммага дўстлик ва ҳамкорлик қўлини чўза-
миз. Хавфсизлик, барқарорлик ва собитқалам
ривожланиш деган сўзлар бунинг рамзидир. Чун-
ки, айнан ана шу тушунчалар ҳар бир мамлакат-
нинг, ҳар бир халқнинг тинчлиги, фаровонли-
ги, равнақи учун мустаҳкам пойдевор ярагади.
Сайёрамизда жўгрофий-сиёсий мувозанатнинг
ажралмас шарти бўлиб қолади. Бу ҳар бир ин-
сонга келажакка далил ва ишонч билан қараш
ҳуқуқини беради.

І БОБ

ХАВФСИЗЛИККА ТАХҲИД

6688
8899
7

МИНТАҚАВИЙ МОЖАРОЛАР

Икки мафкуравий тузумнинг кураши ва бу курашнинг халқаро ҳаётнинг ҳамма соҳаларига соя ташлаши остида ўтган кучли қарама-қаршилик барҳам тонди. Аммо шундан кейин ҳам бизни қуршаб турган дунё, кўплар кутганидек, озоийингтароқ бўлиб қолгани йўқ. Унда можаролар камаймали. Дунёда янги тартибларни шакллантириш жараёни мингтақалар даражасидаги ва минтақалар ичидаги эскидан сақланиб келаётган, зимдан тугаб ётган, ҳар хил тарихий, этник, сийсий, диний ва бонқа сабабларга эга бўлган можароларнинг кескинлашуви билан бирга юз берди. Бу можаролар илгари икки тузумнинг дунё миқёсидаги қарама-қаршилиги доирасида кўпинча уёки бу кучлар қутбининг манфаатлари йўлида “бостириб келинган” эди. Бундан ташқари, янги мингтақавий можароларнинг вужудга келиши ва уларга турли ташқи кучлар ўз жўтрофий-стратегик интилишлари доирасида жалб этилишидан иборат хавфлар ҳам мавжуд.

Сўнги беш йил ичида манъум мазмунга эга “мингтақавий можаро” деган ибора ҳамманинг қулоғига ўрнашиб, оддий бир ҳолга айланди. Мингтақавий можаролар дунёнинг ривожланган

мингакаларига ҳам, ривожланаётган мингтақаларига ҳам хос тус олди.

Телерепортёрларнинг ҳиссиз шарҳлари ва га-зеталарнинг жанговар тўқнашувларда рўй берган навбатдаги қурбонлар ҳақидаги катга сарлавҳалари ортида миллионлаб кишиларнинг тақдири, уларнинг лард-аламлари ва чекаётган жафолари кўмилиб кетмоқда. БМТнинг ҳозирги вақтда бутун дунёда қарийб 50 миллион қочоқ борлиги ҳақидаги сўнгги маълумотлари кишини бефарқ қолдириши мумкинми? 1996 йилда бошқа мамлакатларда бошпана топган 13 миллион киши рўйхатга олинган. Фуқаролар уруши туфайли 30 миллионга яқин одам ўзи яшаб турган жойларини ташлаб, бошқа мамлакатларга қочоқ сифатида кетишга мажбур бўлган. Ўз чегараларидан узоқда бўлса-да, зўравонликка ва бутун-бутун халқларнинг қонли фожиаларига жамиятнинг кўникиб қолишидан ҳам даҳшатлироқ нарса борми ўзи? Муайян бир шахснинг ё тушуниб етмаслик, ёки хотиржамликка берилиши туфайли келиб чиқадиган бундай фуқаролик позициясининг хавфи очикдан-очик куч ишлатиш билан таҳдид қилинган кам эмас-ку, ахир. Бундай позиция мамлакатимиз фуқаролари ва раҳбарлари учун мутлақо номақбулдир.

СССР парчаланиб кетганидан кейин бизнинг иродамиз ёки интилишимизга боғлиқ бўлмаган ҳолда Ўзбекистон амалда фронт яқинидаги давлатга айланиб қолди. Унинг ташқи чегараларида — Афғонистон ва Тожикистонда

сўнгги йилларда юз минглаб инсонлар ҳаётига зомин бўлган иккига танглик ўчоги аланга олиб турибди.

18 йилдан бери уруш кстаётган Афғонистондаги тангликнинг чуқурлиги ва кескинлигини, унинг мингтақавий ва дунё миқёсидаги жўгрофий-сийсий жараёнларга таъсирини эътиборга олиб, бу фожиани кўлами ва хавфи жиҳатидан ҳозирги дунёнинг энг катта мингтақавий можаролари жумласига киритиш мумкин. Бу можаронинг сабаби ва бошланғич омилларини ҳамда кўши Тожикистонда давом этаётган тангликнинг келиб чиқини сабабларини чуқур таҳлил этмаган ҳолда (чунки ҳозир гап бу ҳақда бораётгани йўқ), қуйидагиларни таъкидлаб ўтиш зарур. Республикамиз теъарағида вақти-вақти билан кескинлик кучайиб турибди. Уруш ҳаракатлари олиб борилмоқда. Ўзаро курашаётган томонлар тигчлик йўлидаги соғлом ташаббусларни тушунишни истама-янгилар. Шундай шароитда Ўзбекистон ўз фуқароларининг фаровон яшашини ва равнақ топ-шини таъминлаб берадиган даражада барқарор ва беҳатар ривожланиши мумкинлиги ҳақида бир нима дейиш мушкул.

Юз бераётган ҳолисаларнинг фожиали томони шундаки, кўп йиллик ички қуроли ва сийсий қарама-қаршилик натижасида вазиятнинг шундай авж олиб бориши бу мамлакатларни ўзини ҳалок қилиш ва давлатчиликдан маҳрум бўлиш ёқасига олиб келиши мумкин.

Келгуси авлод вакиллари уруш оловини ёқип-га уйдаяган сабаб ва баҳоналар учун замондошла-

Шундай вақтда Афғонистон билан Тожикистонда юз бераётган можаролар ва уларнинг оқибатлари бу мамлакатлар тараққиётини кам даражада ўйлаб йилларга орқага улоқтириб ташлади. Бу ҳол у ердаги вазиятдан кўришиб турибди. Уруш маҳдодлари ўз ватандошларини бу қурбонлар зарур эканлигига, ана шу қурбонлар эвазига ёрқин келажакка эришини мумкинлигига ишонтирмоқчи бўладилар.

Шундай экан, минтақавий можаролар жамиятимиз фаровонлиги ва республикаимиз тараққиёти учун қандай хавф туғдирмоқда? Бир қарашда, Ўзбекистон чегараларига яқин жойларда юз бераётган барча низолар давлатимиздаги сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни сақлаб туришга бевосита алоқаси йўқдек туюлади. Бундан буюн ҳам ташвишли ҳодисалар бизни четлаб ўз йўлидан ривожланаверади, барқарорлик ўз ўзича сақланаверади, мамлакатнинг келажаги эса ўз-ўзидан таъминланган, дея фикр юритишни ҳам сиёсий, ҳам фуқаровий калтабишликдан бошқа нарсас эмас, деб ҳисоблаймиз.

Бироқ шу ўринда бир гапни айтиб ўтмаслик мумкин эмас. Афтидан, ана шундай “яхши ниятли кишилар”нинг кўпчилиги тинчлик ва тартибни таъминлаш, можаролар ва улар келтириб чиқарадиган салбий жараёнлар бизнинг она минимизга кўчиб ўтишига йўл қўймаслик учун давлатимиз нечоғли катта куч-ғайрат сарфлаганлиги ҳақида ўйлаб кўрмаётганга ўхшайди. Бу ўринда ҳаммага яхши маълум бўлган бир ҳақи-

Тарих ўз ҳукмини олини курмакдан қсалларини кўзлаб либ олувчи шахс- олирадиган кибр- бул қилмайди. Ку- тазарлари ўртаси- йтириб, можаро- эрсалар, бу жожа- иритаётган ютуқ- ўп нарсани йўқо- нлиги шунчалик йонлаб кишилар- ар экап, буни ҳеч ўмайди.

Г Ҳолатига фало- рушнинг табиий ронгарчиликдан- келажаги учун қа соҳаларда ҳам ин, ватандошлар ш, ўз уйларини ҳочоқлар оқими, нинг кўлайини, Манбаига айлан- а путур етказини, зълим олиш им- шу халқнинг ке- лга кимнинг ҳам қишди? Уяди? аннаётган жаҳон Элаб яшамоқда.

иш муамм
 агаи мар
 н лозим.
 к. ШИШ
 можадани
 Аррол қил
 сий ик
 н гал олим
 амилли
 ақшақар
 афсеиз
 мавжуд
 рини
 ли қар
 ўртача
 ма-қар
 рин жа
 кўрс
 ага
 ну тах
 н бўл
 швий
 ва Х
 ан Х
 аг б
 аги
 ий че
 танча
 олиб
 муқар
 ш ол

лар, шу жумладан теварак-
 уд муаммолар ҳам инкор
 с ҳолда бу можаролар тап-
 шқариб бўлмайдиган тап-
 бўлида учраган барча нар-
 igan, давлат chegarаларини
 дий, этник ва бошқа во-
 диган фалокатга айланиб
 ди ёдга олиш ўринли бў-

й танглик шароитида Ўзбе-
 тига таҳдид ҳаёлий эмас,
 р. Минтақавий можарони
 элпилаб қўйилган доира-
 ма-қаршилиги, шу жумла-
 а кўйлаб қурбонларга олиб
 илиги деб ҳисобламаслик
 ият ва қўшни давлатлар
 диган қарама-қаршилик-
 нуқтаи назардан қарала-
 шнинг ҳақиқатан мавжуд-
 ациясининг ривожланиш
 хатдан бир-бирига боғ-
 вти дунё шароитида, шун-
 турибдики, алоҳида олин-
 қандай можаро узоқ вақт
 алар доирасида қолиб кета
 бабларга кўра бундай мо-
 ғмайидиган даражада ёйи-
 . Бу эса эргами, кечми
 а барча салбий оқибатла-

ри билан бирга қатор муаммоларни кўндаланг
 қўяди. Ҳатто минтақадаги вазиятни беқарорлаш-
 тириш даражасигача бориб етади. Шу нуқтаи на-
 зардан қараганда, можаронинг яширин ва ош-
 кора байналмилаллашуви тангликни чуқурлаш-
 тиради. Чунки турли мақсадларни кўзлайдиган ва
 танглик чиққан ҳудудда ўз манфаатларини таъ-
 миёлашга интиладиган ташқи кучлар ҳамма вақт
 шай туради.

Шундай қилиб, алоҳида олинган давлатдаги
 ички можарони, шу можаро билан қўшни мам-
 лакалар ўртасидаги ўзаро алоқани бир-бирига
 боғлиқ бўлмаган ҳолисалар деб ҳисоблаш ҳато
 бўлур эди. Афғонистондаги ^{1996 йилнинг} ~~ҳарбий-сўсий~~ танг-
 лик, Тожикистондаги беқарорлик бутун Мар-
 казий Осиёдаги минтақавий барқарорлик ҳола-
 тига ҳам, жумладан, Ўзбекистоннинг миллий
 хавфсизлигига ҳам салбий таъсир кўрсатмай
 қолмайди.

Бизнинг шароитимизда ушбу ҳулосани тас-
 диқлаш учун теран назарий фикрлар билдириш
 ёки бошқа минтақавий можароларнинг тарихи-
 ни далил сифатида келтириш зарурати бўлмаса
 керак, деб ўйлайман. Ишончим комилки, Афғо-
 нистонда 1996 йилнинг сентябрь-октябр ойла-
 рида вазият яна шиддатли тус олиб, унинг ша-
 моллари димоғимизга уруш ҳидини олиб келди.
 Бу ҳол республикадаги тинчлик ва халқ хотир-
 жамлигининг қалри ҳақида ўйлашга мажбур қил-
 ди. Бу ҳол ана шу кўп қиррали муаммонинг дол-
 зарблиги ва кескинлигини яна бир қарра намо-
 йиш этди. Шу жиҳатдан олганда, минтақавий

можаролар ҳал қилинмас экан, Марказий Осиёдаги давлатларнинг биронгаси ўзини хавфдан холи деб ҳисобламайди ва ишонч билан олға бора олмайди, деган фикрни давом эттириш мангиқап тўғри бўлур эди.

Ҳозирнинг ўзидаёқ кўзга ташланаётган ва кейинчалик вужудга келиши мумкин бўлган хавф-хатарлар кўлами кенг.

Биричида, вазиятнинг ривожланиши натижасида қуролли ёки бошқача тарздаги қўрувчилик фаолияти атайлаб ёки беихтиёр қўшни давлатлар ҳудудига ўтиши мумкинлиги жиддий эътиборни талаб қилади. Чунки афгон ва маълум даражада тожик можаролари амалда назорат қилиб бўлмайдиган ҳолатга келиб қолди. Бундай шароитда Марказий Осиёнинг ҳамма давлатларида турлича нисбатларда яшаётган, турли соҳаларда ва турли даражаларда кўп асрлардан бери таркиб тонган, тарихий ўзаро алоқалари (шу жумладан кўп сонли қариндош-уруғчилик алоқалари ҳам) намоян бўлиб турган асосий этносларнинг жойланиш хусусиятини ҳам ҳисобга олиш керак бўлади.

Мингтақалдаги ҳар бир давлат этник жиҳатдан ранг-баранг бўлгани сабабли, ҳар қандай танглик кескинланиб, қўшни мамлакатлар фуқаролари ўртасидаги тотувлик ва барқарорликка путур етказали. Айрим бузғунчи гуруҳларнинг зиддиятлар оловини ёқишга ва чегарадош давлатлар аҳолиси орасидаги кам сонли этник гуруҳлар миллий туйғуларини уйғотиш орқали уни қўшни мамлакатларга кўчиришга уриниши кагга ташвиш туғдиради.

Ҳозирги замон тарихи шуни яққол кўрсатмоқдаки, ўзларининг сиёсий ва бошқа мақсадлари йўлида миллий масалани дастак қилиб олишга интиладиган кучлар, энг аввало, одамларни юксак даражада сафарбар этадиган ҳиссиётларга умид боғлайдилар. Кейинчалик уларни ҳар қандай сиёсий донишмандлик ва соғлом фикр-ни инкор этадиган жангари тажовузкорлик йўлига буриб юбориш мумкин, деб ўйлайдилар.

Иккинчида, сўнгги йилларда воқеалар фожиали тус олганлигининг яна бир сабаби шундаки, афгон можароларига, маълум этник низолардан ташқари, яна диний тус ҳам берилди. Ислонинг кескин сиёсийлашув жараёни содир бўлмоқда. У ўта радикал тус олди — ҳокимият теңасига чиқишга даввогарлик қилиш ва барча липдошларни мадалга чақирган ҳолда бунга қуролли йўл билан эришишга очикдан-очик уриш юз бермоқда. Динимизнинг инсонпарварлик гоюлари ва асосларига ҳеч бир алоқаси бўлмаган ана шу жараён Тоғли Бадахшондан тортиб то Каспийгача бўлган жула-кагга ҳудуддаги ижтимоий-сиёсий вазиятга бевосита ёки билвосита салбий таъсир кўрсатди. Мингтақалдаги давлатларда афгон сценарийсиши ўз халқларига зўрлаб қабул қилдиришга тайёр турган экстремистик кайфиятдаги унсурлар топилиб қолди. Афғонистон воқеалари эса қандай фожиали оқибатларга олиб келганлигига ҳали биз ҳам баҳо берамиз, келгуси авлодларимиз ҳам баҳо беради.

Учинчида, ҳокимиятга интилаётган турли афғон гуруҳларининг этник-диний даъволари асосида келиб чиққан Афғонистон можаросининг

марказдан қочувчи тўлқинлари бутун минтақага салбий таъсир кўрсатишда давом қилмоқда ва муайян шакл касб этмоқда. Бу ҳол тожик-афгон чегарасидаги қуроли иттифоқликларда яққол намойён бўлмоқда. Бу иттифоқликлар Афғонистон Исломи давлати ҳудудидан туриб олиб борилаётган кўчюрвчилик фаолиятининг бошқа кўри-нишлари билан бирга Тожикистондаги ва бутун минтақадаги вазиятни тегишлича жиддий издан чиқармоқда. Ана шундай шароитда турли-туман “дин учун қуранувчилар” ўз хатти-ҳаракатлари ва ниятларини оқлаш учун диний пиорлардан фойдаланишмоқдалар. Халқларимизга ва уларнинг маънавий дунёсига хос бўлмаган идеаллар ва қадриятларни зўрлаб қабул қилдиришга уришмоқдалар. Фитна ва ўрга аср жаҳолатпарастлиги уруғларини сочинга, бизни инсоният цивилизациясидаги муносиб ўрнимиздан маҳрум қилишга интилмоқдалар.

Ниҳоят, алоҳида эътиборга молик бўлган яна бир потенциал хавф-хатар ҳақида. Мажароларнинг давом этиши баъзи бир кимсаларга “ажра-тиб юборилган халқлар” муаммосини зўр бериб авж олдиришга имкон бермоқда. Бунда кўпинча, масалан, Афғонистон билан чегаранинг икки томонидаги тожиклар ёки ўзбекларни, ё бўлмаса, бутун қабилаларини бирлаштириш фойдасига сунъий далиллар тўпланмоқда. Мавжуд чегараларни этник асосда ўзгартириш йўлидаги ҳар қандай уришни қандай оқибатларга олиб келишини тасаввур қилишнинг ўзи даҳшатли. Минтақамиздаги чегараларни ўзгартириш бутун жа-

ҳон ҳамжамияти учун даҳшатли оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. | Ҳатто Босния ва Герцеговинадаги можаролар бу муҳим воқеалар олдига “ҳолва” бўлиб қолиши ҳеч гап эмас.

Умуман олганда, чўзилиб кетган минтақавий можаролар атрофдаги давлатлар учун (табиийки, Ўзбекистон ҳам бундан мустасно эмас) айнан ҳозир кенг доиралаги муаммолар манбаига айланди. Кейинчалик эса улар сиёсат, мафкура, миллатлараро муносабатлар ва бошқа соҳаларга ҳам зимдан салбий таъсир этиши, пугур стказини мумкин.

Минтақавий можароларнинг оқибатлари анча сезиларли шаклга ҳам эга. Улар давлатларнинг миллий иқтисодиётига ва хўжалик алоқаларига таъсир кўрсатади. Бу эса мавҳум категория бўлмай, балки ҳар бир фуқаронинг ва жамият аъзосининг аниқ ҳисоблаб кўрсатиладиган манфаатлари демакдир.

^{Масалан, Афғонистондаги уруш мамлакатининг шундоқ ҳам яхши-ривожланмаган иқтисодиётини бондан-оёқ вайрон қилди. Бу уруш ҳозирги вақтда Марказий Осиё давлатларига “илиқ денгизлар”даги портларга чиқиш ва шу йўл билан жаҳон хўжалик алоқалари тизимига кўшилиш имконини берадиган янги транспорт коммуникацияларини очиб йўлида асосий гов бўлмоқда. Бу эса, ўз навбатида, миллий иқтисодиётнинг ривожланишини секинлаштирмоқда. Чунки самарали мол айирбошлаш учун жуда қисқа ва барқарор транспорт коммуникациялари керак бўлиши ҳаммага маълум.}

2. Қуролли можаро кескинлашган тақдирда чегараларни тап олмасдан, кўшни давлатлар худудига "ёпирилиб кириш"га тайёр турган қочқоқлар муаммоси вужудга келади. Одатда, бу оқимда чегара орқали нон ва бошсана топишнингина эмас, балки одамларнинг қалбига янги гулгула солишни истайдиганлар ҳам кириб келади. Қочқоқларни қабул қилувчи томон учун бу масаланинг табиий инсонпарварлик жиҳати билан бирга, иқтисодий томони ҳам мавжуд. Чунки қочқоқларни жойлаштириш ва уларнинг кўп сонли, кечиктириб бўлмайдиган муаммоларини ҳал қилиш учун ўз бюджетидан кўшимча маблағлар қидириб топиш зарурияти беихтиёр пайдо бўлади.

3. Афғонистон билан Тожикистонда чўзилиб кетган минтақавий можаролар салбий ҳодисаларни келтириб чиқармоқда, чегарадош давлатлар учун жиддий хавф туғдирмоқда. Бу салбий ҳодисалар ҳақида гапирганда, қонунга-хилоф равишда наркотик моддалар олиб ўтилиши, халқаро терроризм ва қурол-яроғ контрабандаси каби муаммоларга ҳам тўхталиб ўтиш лозим. Мазлумки, вайронгарчилик ва сиёсий тартибсизлик шароитида уруш ҳаракатларини олиб бориш оддий аҳоли учун асосий юмушига эмас, балки омон қолиш усули ҳам бўлиб қолмоқда. Айни пайтда Афғонистондаги можарода қатнашаётган гуруҳлар учун наркотик моддаларни ишлаб чиқариш ва сотиш қурол-яроғ харид қилиш ва бойлик орттириш учун пул топишнинг энг қулай воситасига айланмоқда. Турли халқаро таъкилотлар, шу жумладан БМТ таҳлилига кўра, Афғонистон

қорадори хом аниёсини тайёрловчи дунёдаги стақчи давлатлардан биригагина эмас, балки наркотик моддалар олиб ўтиладиган энг йирик базага ҳам айланиб қолди. Бу макон орқали наркотик моддалар тобора кўпроқ миқдорда Марказий Осиё давлатларига ва сўнгра Ғарбга етказилмоқда. Табиийки, уларнинг бир қисми бизнинг минтақамизга "синтиб кетмоқда". Бу эса жиноятчиликнинг ўсишига, ёшларнинг бузилишига, ҳағто миллатнинг генофонди айнишига сабаб бўлади.

4. Афғонистон билан Тожикистондаги минтақавий можаролар ҳал бўлмаётир. Бу эса минтақадаги давлатлар, шу жумладан Ўзбекистон олдига терроризм ва қурол-яроғлар контрабандаси сингари ҳодисаларнинг кўпши давлатлар худудларига ёйилиши билан боғлиқ бўлган янги ва гоят хавфли муаммоларни кўндаланг қўйди. Эндиликда миллий хавфсизликни ва ички барқарорликни таъминлаш даражаси ана шу муаммоларни ҳал қилишга боғлиқ. Яқин Шарқдаги ва сайёрамизнинг турли нуқталаридаги бошқа тағликлар, шунингдек, МДХ худудидаги (Чеченистон, Тоғли Қорабоғ, Абхазия ва бошқалардаги) воқеаларнинг ўхшаш жиҳатларига қараб террорчилик фаолиятини Афғонистон билан Тожикистоннинг миллий чегараларидан ташқарига кўчириш имкониятлари қай даражада эканлигини тасаввур этиш мумкин. Бунинг устига, Афғонистон худуди ва чегаралари назорат қилиб бўлмайдиган қурол-яроғ аслаҳахонасига айланган. Бундай шароитда Марказий Осиё давлатлари ўрғасидаги чегаралар очиқлиги янада хатарлидир. Аф

ғонистон ҳудудида тайёргарликдан ўтган ёки партизанлар урушида тажриба орттирган жангарилар дунёнинг кўпгина давлатларидаги, Кавказорти, Чеченистон ва Тожикистондаги қуролли можароларда фаол қатнашган бўлиши мумкинлигини ҳам инкор этиш мумкин.

Миллий хавфсизлигимизга четдан реал таҳдид солаётган Афғонистон ва Тожикистондаги минтақавий можаролар на Марказий Осиёда ва на бутун дунё миқёсида барқарорликни мустаҳкамлашга ёрдам берали. Бу можароларнинг катта салбий потенциалли бутун дунё кўламида ҳалокатли оқибатларга олиб келишга қодир.

~~Нафрат~~ Марказий Осиё минтақасидаги, балки унда ташқаридаги ҳар бир соғлом фикрли инсон минтақавий можароларнинг янада авж олиши бу ҳудуддаги мамлакатларнинг тағлайдиган йўлига таъсир кўрсатмасдан қолмаслигини яхши англайди; Бу можаролар уларнинг ижтимоий-сиёсий ривожланиши қандай, қайси йўлдан боришига, ХХI асрафасида ва бошларида миллионлаб кишиларнинг тақдирини белгилаб берадиган демократик ва бозор ислохотларининг истиқболлари қандай бўлишига ўз таъсирини ўтказди.

“Совуқ уруш” даври туғанининг асосий якуни шу бўлдики, инсоният учинчи жаҳон урушидан қутулиб қолишга муваффақ бўлди. Минтақавий можароларнинг, шулар қатори Афғонистондаги можаронинг ва Тожикистондаги қарамақаршиликнинг дунё миқёсида келиб чиқиши мумкин бўлмаг оқибатларини чеклашга ва тар-

ЎЗБЕКИСТОН ХХI АСР БЎСАҒАСИДА:

ХАВФСИЗЛИККА ТАҲДИД, БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ ВА ТАРАҚҚИЁТ КАФОЛАТЛАРИ

қатмасликка бүгунги кунда ҳаммамизнинг ҳам ақл-идрокимиз, тажрибамиз ва қатъиятимиз сгандими? *Ҳа*

Ўзбекистон республикамиз билан чегарадош мамлакатлардаги ҳарбий-сиёсий можароларни тинч йўл билан ҳал қилишга ва уларнинг олдини олишга қаратилган ҳар қандай ҳаракатларни, амалий қадамларни қўллаб-қувватлаб келди ва бундан буюн ҳам қўллаб-қувватлайверади. Бу йўлда мамлакатимиз ҳам ўз давлат сиёсати доирасида, ҳам халқаро ташкилотлар механизмларидан фойдаланган ҳолда, мавжуд имкониятларни аниқ мақсадли кўзлаб ишга солади. Бутун миллий стратегиямизнинг асосий йўналишларидан бири ана шундай мазмун-моҳиятта эга.

ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ФУНДАМЕНТАЛИЗМ

XX аср ажойиб илмий кашфиётлар асри, инсон Коинот сирлари қўйнига кириб бораётган аср, ахборот ва гоят улкан техникавий имкониятлар асри бўлди. Шу билан бирга бу асрнинг охири диний қадриятларнинг уйғониш даври, вазмин, беҳуда уринишлардан холи диний маънавиятга ўзига хос тарзда қайтиш даври бўлиб қолди.

Жаҳондаги энг йирик динлардан бўлган ислом ҳам шу каби ялли интилишлардан четда қолгани йўқ. Аксинча, мусулмон дунёсида ва ҳатто ундан ташқарида ҳам сўнгги ўн йилликлар мобайнида рўй берган воқеалар жаҳон ҳамжамия-

тида “ислом овозаси” деб ағалган ҳодиса ҳақида гапириш имконини берди.

Кўплаб сиёсатчилар, олимлар, журналистлар XX аср охирида юз берган, “ислом уйғониши”, “қайта исломлашиш”, “ислом феномени” ва бошқа турли-туман номлар билан аталган ҳодисанинг сабабларини тушунтириб беришга ҳаракат қилдилар. Бу тушунчалар ҳақида мунозарага киришмаган ҳолда, эътиборни жаҳон ҳамжамияти ҳаётида ислом қадриятларини тиклаш байроғи остида рўй бераётган ҳодисалар гоят хилма-хил, кўп қиррали, баъзан зиддиятли ва ҳатто қарама-қарши қутбли эканлигига қаратмоқчиман.

Шу билан бирга, аниқ-равшанки, жаҳон жамоатчилиги бу жараёнларга жуда катта қизиқиш билан қарабгина қолмаяпти. Унинг диний экстремизм ва фундаментализм каби кескин ҳодисалар муносабати билан безовталанаётгани, баъзан эса ҳатто хавфсизраётгани ҳам кўзга ташланмоқда. Афсуски, ҳозирги замон тарихида ана шу ўта кескин кўринишлар жиддий можароларни, зиддиятларни келтириб чиқариши, барқарорлик ва хавфсизликка таҳдид солиши мумкинлиги инсониятни чўчитаяпти. Шундан дарак берувчи фикрлар анча-мунча тўнлашиб қолган. Ўзбекистоннинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг хавфсизлигини таъминлаш зарурлиги нуқтаи назаридан қараганда, бу ҳодисалар бизда ҳам жиддий таъвиш тугдирмоқда.

Диний экстремизм ва фундаментализм бизнинг мишгақамиз учун тугдирини мумкин бўлган хавф-хатарларни бевосита таҳлил қилишга ки-

ринишдан олдин эътиборни одамларнинг диний эътиқодлари билан боғлиқ ҳар қандай муаммо гоят назик эканлигига, уларнинг динининг маънавий қадриятлари билан шиорлардан, хусусан, исломни қайта тиклаш шиоридан фойдаланаётган муайян кучлар кўзлаётган, динга алоқаси бўлмаган сиёсий ва бошқа тажовузкор мақсадлар ўртасидаги фарқни тушуниб олишлариغا эришиш зарурлигига қаратиниши истардим.

Дин, шу жумладан ислом дини ҳам минг йиллар давомида барқарор мавжуд бўлиб келганлигининг ўзгича у инсон табиятида чуқур илдиш отаганиданди, унинг ўзига хос бўлган бир қанча вазифаларни адо этишидан далolat беради. Энг аввало, жамият, гуруҳ, алоҳида шахс маънавий ҳаётининг муайян соҳаси бўлган дин умуминсоний ахлоқ меъёрларини ўзига сиғдириб олган, уларни жонлантирган, ҳамма учун мажбурий хулқ-атвор қоидаларига айлантирган. Маданиятга катта таъсир кўрсатган. Инсоннинг одамлар билан баҳамжиҳат яшашига кўмаклашган ва кўмаклашмоқда.

Бинобарин, дин одамларда ишонч ҳиссини мустаҳкамлаган. Уларни поклаб, юксалтирган. Ҳаёт синовлари, муаммо ва қийинчиликларни сиғиб ўтишларида куч бағишлаган. Умуминсоний ва маънавий қадриятларни сақлаб қолиш ҳамда авлодан авлодга етказишга ёрдам бериб келган. Баъзи вақтларда эса бунинг бирдан-бир чораси бўлган. Бундай хулосалар чиқаришга, ота-боболаримизнинг дини бўлмиш ислом дини мисолида айтиш учун ҳамма асосларга эгамиз. Шунинг

учун ҳам дин инсоннинг ишончли ҳамроҳи, одам-зот ҳаётининг бир қисми бўлиб келмоқда.

Диннинг юксак ролини эътироф этиш билан бирга, диний дунёқараш тафаккурнинг, инсоннинг ўзини ўраб турган дунёга, ўзи каби одамларга муносабатининг ягона усули бўлмаганлигини ҳам таъкидлаш зарурдир. Дунёвий фикр, дунёвий турмуш тарзи ҳам у билан ёнма-ён ва у билан тенг янаш ҳуқуқига эга бўлган ҳолда ривожланиб келган.

Ҳаётнинг мазмунини тушунишга турлича ёндашишларнинг (афсуски, улар ҳамма вақт ҳам тинч ва осойишта кечавермаган) ёнма-ён мавжуд бўлиши, эҳтимол, инсоният дунёсининг, маънавий ҳаётининг бойлиги ва хилма-хиллигини таъминлаб берган ҳамда унинг ривожланишини рағбатлантириб тургандир. Зеро, фақат бир хил фикр юритувчи одамлардан таркиб топган жамият ўз ранг-баранглигини ва жозибасини йўқотган бўлур эди.

Инсоннинг, шахсининг қалр-қиммати, ус-тувор қадрият сифатида эътироф элувчи ҳозирги дунёда, мазкур зиддият инсоннинг эркин фикрлан, хоҳлагандики эътиқод қилиш эркига ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик эркига бўлган ҳуқуқини тан олишга айланди. Одам табиий омилларга кўра ўзи мансуб бўладиган ирқ ва эллати танлай олмайди. Ота-онани таълаб ололмайди. Лекин дунёқарашини, ахлоқи, маънавиятини ўзи, ҳеч кимнинг тазйиқисиз ва, айниқса, зўравонлигисиз таълаб олиши мумкин ва лозим. Бинобарин, унинг хоҳиши ҳурмат қилиниши шарт.

Жамият ҳаётининг бир қисми бўлган дин ижтимоий ҳаётнинг бошқа соҳалари билан муқаррар равишда муносабатда бўлган. Уларга таъсир кўрсатган ва ўзи ҳам бошқа соҳаларнинг таъсирига луж келган. Ҳозир мавжуд бўлиб турган диний тартибларнинг кўпчилиги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий бурилишлар, тағлиқлар даврида шаклланганлиги бежиз эмас. Шу тариқа дин инсоният тарихининг турли давларида сиёсат билан озми-кўими очиқ-ойдин муносабатга киришган. Кўпинча удан сиёсий ва баъзан бир тарафлама, тор мақсадларда фойдаланиб келинган.

Афсуски, инсоният тарихида диний онгнинг ажралмас қисми бўлган одамлардаги эътиқоддан фақат бунёдкор куч сифатида эмас, балки вайрон қилувчи куч, ҳатто фанатизм (ўта кетган мутаассиблик) сифатида фойдаланилганлигини кўрсатувчи мисоллар кўп. Фанатизмнинг ўзига хос хусусияти ва кўринишлари аввало мавжуд бўлган диний ҳақиқийлигига ўта қаттиқ ишонини, бошқа диний эътиқодларга муросасиз муносабатда бўлишдан иборатдир.

Айнан фанатизм иллатига йўлиққан одамлар ёки уларнинг туруҳлари жамиятга беқарорлик тўлиқини келтириб чиқаришга қолар бўлади-лар. Устига-устак, оммавийлик унесури муайян бир ҳагги-ҳаракаатлар учун шахсий жавобгарлик ҳиссини йўқотиб юборали, ҳаракаатга "омма, халқ ҳарақати" тусини берали.

Ўзининг шакл-шубҳасиз ҳақиқига, ҳақиқатни фақат ўзи билишига ишонч ҳисси сўнгги чораларга — зўравонлик ҳаракаатларига мойиллини

билан ажралиб турадиган диний экстремизмнинг пайдо бўлишига замин яратади. Бунда муайян шаҳс ҳам, бошқа динга мансуб ижтимоий гуруҳ ҳам ёки шу диннинг ўз вакиллари томонидан рад этилаётган мазҳабга мансуб вакиллар ҳам таъсир кўрсатиш объекти сифатида танлаб олиниши мумкин.

Адолат юзасидан шунини эътироф этиш керакки, диний фанатизмнинг “отилиб чиқиши” га соф диний зиддиятлардан кўра кўпроқ ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий муаммоларнинг ҳал қилинмаганлиги сабаб бўлади. Аслини олганда, айни шу муаммолар бошқача фанатизмни, дейлик, большевистик, миллатчилик руҳидаги фанатизмни келтириб чиқаради.

Диний тизимларнинг ўзи ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилишнинг самарали дас-турларини таъриф қилинган олис. Диний фундаменталистларнинг амалдаги динлар вужудга кела бошлаган дастлабки шарт-шароитларга қайтиш ҳақидаги лаъватларини эса асосли ва реал чора деб ҳисоблаб бўлмайди.

Сўнгги ўн йилликлар мобайнида дунёда дин омиллининг фаолланиши советлардан кейинги ма-қонда ҳам ўз аксини топти. Тўғри, маъмурий-буйруқбозлик тизими ҳукмронлик қилган шароитларда ҳам диний ҳаёт ҳеч қачон тўхтаб қолган эмас. У тоят ўзига хос шаклу шамойил касб этган эди, холос. Бироқ 80-йилларнинг охири — 90-йилларнинг бошлари, бир томондан, жамиятда диннинг мавқеи қайта тикланган, иккинчи

томондан эса, ана шу асосда можаролар чиқиши учун сабаблар шаклланган давр бўлди.

Бу фикрнинг долзарблиги минтақадаги давлатларнинг мустақиллигини қарор топтириш ва мустаҳкамлаш даврида минтақамизда ислом омили ва унинг хилма-хил кўринишлари фаолланиши сабабларига эътибор билан қарашни талаб қилмоқда.

Биринчидан, аввалги мафқуравий тасаввурлар ва қадриятлар тизимининг емирилиши ҳамда муайян вақт мобайнида пайдо бўлган бўшликнинг ўрнини тўлдириш заруратидир.

Коммунистик мафқура маънавий қашшоқлиги, фанатизми ва миллатларга қарши қаратилганлиги билан шўро ҳокимиятидан кейинги мақонда диний фундаментализм ва анъанавийлик учун шароит яратди. Ислоҳ динидагина эмас, балки яҳудолик, христиан конфессиялари — Рус православ, Рим-католик, Армани-григориан, Лютеран черковларида, багитистлик ва бошқа жамоаларда ҳам шу ҳол рўй берди.

Биз буларнинг барчасини 100 дан ортиқ халқ ва миллат, 15 диний конфессия вакиллари яшаётган Ўзбекистон мисолида яққол кўришимиз мумкин бўлди.

Собиқ СССРдаги ҳукмрон коммунистик партиянинг жиловбардорлари диний жамоаларни халқларнинг ақл-идроқини эгаллаш учун курашда ўзларининг рақибидек ҳисоблар эди. Улар ўзининг бутун фаолияти давомида динни камситиш, руҳонийларни йўқотиш ва омон қолганларини бўйсундириш учун энг кескин чораларни

кўрган эди. Дин сунъий равишда мафкуравий курашнинг ўта қизғин жабҳаларидан бирига айлан-тириб қўйилган эди. Ислоом динининг ўн минглаб мўътабар руҳонийлари қатагон қилинди. Минглаб мачитлар ва юзлаб мадрасалар бузиб ташланди. Бу обидаларнинг кўпчилиги халқимиз учун, инсоният цивилизацияси учун бебаҳо мёрморий ва тарихий қадрият ҳисобланар эди. Диндорлар оммасининг аксарият кўпчилиги 90-йилларнинг ўрталарига қадар Қуръони каримдан баҳраманд бўлолмаган эдилар.

Мазкур сабабларга кўра, Марказий Осиёдаги исломий маърифат тақиқлаб қўйилган совет республикаларида чин маънодаги билимдон ислом мураббийлари камайиб кетган эди. Натижала ҳар хил хурофий ирим-сиримлар, баъзан жаҳолатпараст удумлар ривож топди. Бундай “чаламуллалар” хозирги кунда баъзан энг олий ҳақиқатни фақат уларгина билишлариши, уни бутун аҳолига зўрлаб қабул қилдиришни ва одамларнинг тақдирини ҳал этиш ҳуқуқини даъво қилиб чиқмоқдалар.

Биз Ўзбекистонда ҳозир ҳам, келгусида ҳам совет даврининг салбий тажрибасига, мустақил-лигимизнинг дастлабки йилларида гувоҳи бўлганимиз янги хатоларга йўл қўйишни хоҳламаймиз.

Иккинчидан, миллий ўзликни англаш туйғуси, этник жиҳатдан насл-насабини излашга интилиш ўсиб бормоқда.

Бу борала Марказий Осиёнинг янги мустақил давлатларида диннинг, хусусан, ислом ди-

нининг роли тўғрисида гарбий европалик экспертларда шаклланган фикр эътиборга молик. Уларнинг фикрича, Марказий Осиё халқларининг миллий жиҳатдан тикланиши даврида ислом бирига қарама-қарши вазифаларни бажаришга қодир. Зотан, четдан туриб билдирилган фикр кўпинча кўзгудаги аксини кўрмоқдан кўра яхшироқ ва фойдалироқдир.

Бир томондан, ислом динининг маданий қадриятлари ва анъаналари, жаҳон миқёсида ислом дини қолдирган жуда улкан маънавий мерос нафақат минтақамизнинг тарихий ривожланишига кўн жиҳатдан қўшилган ҳиссани, балки унинг ҳозир шаклланиб бораётган сифат жиҳатдан янги қиёфасини ҳам белгилаб бермоқда.

Иккинчи томондан, ислом динидан сиёсий кураш учун, омманинг сиёсий онига таъсир кўрсатиш воситаларига эга бўлиш учун кураш сиёсатида фойдаланилади. У бир туг вазифасини бажаришга қодир. Бу туг остида эса аниқ бир дастурий мақсадларни изловчи эмас, балки фақат бир кўрсатмага — ҳокимият учун кураш олиб бориш ҳақидаги кўрсатмага амал қилувчи кучлар бирлашади.

Учинчидан, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий соҳадаги кескин ўзгаришлар. Бу энг муҳими бўлса ҳам ажаб эмас.

Ўтиш давридаги ислоҳотларнинг муқаррар қийинчиликлари, аҳолининг объектив табақалашув жараёни ва мулкдорлик белгиси бўйича тарбий тафовутлар аҳолининг бир қисмини ўз фаровонлигини таъминлаш мақсадида куч-гайрагла-

ри, билимлари ва қобилиятларини ишга солишдан чалғитмоқда. Уларни совет руҳидаги нуқтаи назардан ёндашган ҳолда хаёлий ва ёлгон тенгликка, ортиқча зеб-зийнат ва иерофгарчиликларга қарши сохта курашга ундамоқда. Аслини олганда, бу — одамлар ўртасидаги сохта тенгликка ва жамиятни қиёфасиз бир ҳолатга келтириб қўядиган текиечиликка қайтишни ёқлаб чиқиш демакдир.

Ана шулай бир шароитда ваҳҳобийлик каби гояларнинг алдамчи жозибаси ўзини яққол намоен этмоқда. Турғунлик, тағлик ва жамиятнинг парчаланиш йилларида ажнабий ваҳҳобийликнинг оммага ёқин йўлидаги уринишлари адолатли тозаки тушуниб тарғиб қилишда, исломнинг маънавий-ахлоқий меъёрларига қаттиқ риоя этишни талаб қилишда ҳамда зеб-зийнатдан ва маънаватпарастликдан воз кечини эълон қилишда намоен бўлмоқда. Афсуски, бундай даъватлар Марказий Осиёнинг айрим минтақаларида яқин ўтмишда ва ҳозирги кунларда ҳам кенг ёйилди ва қўллаб-қувватлаб келинди.

Тўртинчида, Ўзбекистон ва Марказий Осиёнинг бошқа давлатлари гоят мураккаб ва кўп қиррали ислом дунёсининг ажралмас қисмидир. Сир эмаски, бу дунёда старли даражада раемий ва порасмий ҳаракатлар мавжуд. Улар ё исломнинг устулинини тан олин, ёки бошқа барча динларга нисбаган муросасизлик, ёхуд исломдан тор миллий мафҳазларни ҳимоя қилишнинг асоси сифатида фойдаланиш мақсадини маҳкам

тутган ҳолда исломни ўз сиёсий режаларига бўйсундирмоқда.

Марказий Осиёнинг янги мустақил давлатларини ўз сиёсий тарафдорлари ва иттифоқчилари сафига жалб қилишга, уларга ўз таъсирларини ёйишга интилиш бундай кучларнинг мафкуравий йўл-йўриқларигагина хос бўлмай, балки мурлақо аниқ-равшан ҳаракатлар тусини ҳам олмақда.

Ислом омили кучайишининг юқорида санаб ўтилган асосий сабаблари Ўзбекистонда диний ҳаётнинг фаоллашиш жараёнларини тушунишга ҳам тўла тааллуқлидир.

Ҳозирги кунда республикада 15 та диний конфессия уюшмалари фаолият юритмоқда. Уларнинг бир қисми Ўзбекистон учун ноаънавийдир. Давлат улар билан ўзаро муносабатда, ўз дунёвий хусусиятини ҳисобга олган ҳолда, қуйидаги тамойилларга амал қилмоқда:

— диндорларнинг диний туйғуларини ҳурмат қилиш;

— диний эътиқодларни фуқароларнинг ёки улар уюшмаларининг хусусий иши деб тан олин;

— диний қарашларга амал қилувчи фуқароларнинг ҳам, уларга амал қилмайдиган фуқароларнинг ҳам ҳуқуқларини тенг кафолатлаш ҳамда уларни таъқиб қилишга йўл қўймазлик;

— маънавий тикланиш, умуминсоний ахлоқий қадриятларни қарор топтириш ишида турли диний уюшмаларнинг имкониятларидан фойдаланиш учун улар билан мулоқот қилиш йўллари излаш зарурати;

— диндан бузувчилик мақсадларида фойдаланишга йўл қўйиб бўлмаслигини эътироф этиш.

Охири тамойил Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактнинг 18-моддасига мувофиқ келади. Бу моддада ҳар бир инсоннинг ҳур фикрлаш, виждон ва дин эркинлигига бўлган ҳуқуқини мустаҳкамлаб қўйишдан ташқари, яна бундай дейилади: “Дин ёки эътиқодга сиёсий эркинга фақат қонуни билан белгиланган ва жамоат хавфсизлигини, тартибини, саломатлиги ва ахлоқини сақлаш учун, шунингдек, бошқа шахсларнинг асосий ҳуқуқлари ва эркини муҳофаза этиш учун зарур бўлган чеклашлар билангина даҳл қилиш мумкин”.

Юқоридаги фикрлар маънавият ва маданиятнинг бир қисми бўлган дин билан ундан муайян сиёсий мақсадлар йўлида фойдаланишга уринишларни аниқ ажратиб кўрсатади.

Биз дин бундан буюн ҳам аҳолини энг олий руҳий, ахлоқий ва маънавий қадриятлардан, тарихий ва маданий меросдан баҳраманд қилиши тарафдоримиз. Лекин биз ҳеч қачон диний даъватлар ҳокимият учун курашга, сиёсат, иқтисодиёт ва қонуничиликка аралашини учун байроқ бўлишга йўл қўймаймиз. Чунки бу ҳолни давлатимизнинг хавфсизлиги, барқарорлиги учун жиддий хавф-хатар деб ҳисоблаймиз.

Ўзбекистонга нисбатан ислом фулдаментализи — ақиланарастликнинг таҳдиди нималарда номоен бўлмоқда?

Биринчидан. Ақиланарастликни ёйин орқали диндор мусулмонларнинг ислоҳотчи давлатга

инсончини йўққа чиқаришда кўришмоқда. Яхшилик йўлидаги ўзгаришларнинг устувор шартлари бўлган барқарорликни, миллий, фуқаролараро ва миллатлараро тотувчиликни бузини йўлидаги уринишларда номоен бўлмоқда. Ақиланарастларнинг мақсади демократияни, дунёвий давлатни, кўн миллатли ва кўн динли жамиятни обрўсизлаштиришдан иборатдир.

Иккинчидан. Фулдаменталистларнинг адолат ҳақидаги оломонбон, жозибадор, аммо бақи-роқ ва асоссиз даъватларига кўр-кўрона эргашувчилар ўзгалар иродасининг қули бўлиб қолишини англашимиз лозим. Бу даъватлар охир-оқибатда бундай одамларнинг ақлигагина эмас, балки тақдирига ҳам ҳукмрон бўлиб олишини яққол англашимиз, айниқса, ёшларимиз буни аниқ тасаввур қилиши лозим. Бундай нуфузли одамларга бўйсунмай қўйиш шахсий фожиага айланиб кетиши ҳам мумкин. Қулларча мутелик, шахсининг эркинлик асоратига тушиб қолиши, фикрлаш, сарй-ҳаракат ва таппаббус кўрсатини эркинлигининг мутлақо чекланиши бунинг энг оғир оқибатларидир. Бизнинг тараққиёт сари ингилишимизни эса фикрлан, ҳаракат қилиш ва ташаббус кўрсатишсиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Учинчидан. Мамлакат минглақалари аҳолиси ва ижтимоий қатламлар ўртасида “ҳақиқий” ва “сохта” диндорлик белгилари бўйича қарама-қаршилик келтириб чиқаришда кўришмоқда. Бундай ҳол Жазойрда, Афғонистонда миллатларнинг парчаланиб кетишига олиб келди.

Тўртинчидан. Ўзбекистоннинг жанубий chegarаларидаги қўшни мамлакатларда фуқаролар урушлари тўхтамай, давом этиб келаётганлигида намоян бўлмоқда. Бу ҳолат ўзларини чин мусулмон, дин учун курашувчилар деб ҳисоблайдиган, мулҳин тасаввурларини халқимизга зўрлаб қабул қилдиришни истайдиган террорчилар, жангариларнинг янгидан-янги авлодларини вужудга келтирмоқда.

Бешинчидан. Мусулмон ва номусулмон мамлакатлар, уларнинг жамоатчилиги орасида ҳам Ўзбекистон ҳақида кўнгилни совутадиган фикр тулдиринга уришилларда намоян бўлмоқда. Уларга бизни гоҳ динсиз лаҳрийлар қилиб, гоҳ эса давлатни исломлаштиришнинг яширинча тарафдорлари қилиб кўрсатишни истайдилар.

Олтинчидан. Ислом цивилизацияси билан исломий бўлмаган цивилизация ўртасида ялпи қарама-қаршиликни нақллаштиришда намоян бўлмоқда. Бу эса жаҳон ҳамжамиятига кўнгилни жараёнларига гоаят салбий таъсир кўрсатмоқда. Янги мустақил давлатларнинг қолоқлигини турғун бир ҳолатга айлангирмоқда. Ундан ҳам даҳшатлиси шуки, одамларни диний заминда “цивилизациялар тўқнашуви”ни кутишга мажбур қилмоқда.

Еттинчидан. Омманнинг онгида дин барча иқтисодий, сиёсий ва халқаро муаммолар ҳамда зиддиятларни ҳал қилишнинг универсал воситаси деган фикрни қарор топтиришда кўринмоқда.

Кейинги вақтларда чет эл матбуотида Ўзбекистон раҳбариятининг ўзи фундаментализм хав-

фига ишонмайди, лекин мутлақо аниқ мақсадларни кўзлаган ҳолда Фарбни шу билан кўрқитмоқда, деган фикрлар пайдо бўлди.

Фарбдаги тадқиқотчилар ва исломшунослар орасида фундаментализм жаҳон ҳамжамияти учун хавfli бўлмаган, аксарият ҳолларда “ўз” давлатларига қарши қаратилган йўналишидир, деган қарашлар кенг ёйилган. Гўё ақиданарастлар бу давлатларни бузиб, ўзлари хоҳлаганча қайта қуриб олишга, жаҳон ҳамжамияти билан мулоқот қилишга дурустроқ тайёр бўлар эмишлар. Фундаменталистларнинг кўпчилиги Европадаги ва Америкадаги университетларда олий техник ва тиббий таълим олганлиги бундай мутахассисларни айниқса қувонгирмоқда. Бу кишилар қайта-қайта парчаланишга, низоларга ва таққирлашга дучор бўлган мусулмон Шарқининг ҳақиқий ҳолатини чуқур тушунармикашлар?

Бундай пўқтай назарларга кўнгилмаган ҳолда, эътиборини муаммонинг яна бир жиҳатига қаратиш зарур деб ҳисоблайман.

Ислом фундаментализмининг хавфи ҳақида фикр юритар эканмиз, нафақат унинг ислом дини ичидаги сабабларига, балки уни келтириб чиқараётган, рағбатлангирасган жиҳатларига ҳам доимо муурожаат қилишга мажбурмиз. Бу сабаблар ҳаммага яхши маълум — мустамлакачилик ва янги мустамлакачилик, буюк давлатчилик пновинизми ва халқаро муносабатларда мусулмонларга қарши зўравонлик, “парчалаб ташла ва ҳукмронлик қил” қабиллидаги сиёсатдир. Бунга кўншимча ўлароқ, иқтисодий камситишни, ка-

лондимоеликни ва бошқа маданиятнинг, бошқа цивилизациянинг, хусусан кўп асрлик илдишларга эга, Шарқ фалсафасининг бир қисми бўлган ислом цивилизациясининг фазилятларини чуқур тушунишни истамаслик кайфиятини ҳам кўрсатиб ўтиш лозим.

Айни чоғда ислом дунёсини жишелаштириш учун унинг устуллиги ғоясидан, АҚШ ва Фарбий Европага қарама-қарши ўлароқ, ҳозирги дунёнинг бошқа куч марказлари билан бирлашини ғоясидан фойдаланишга уринишларнинг ҳам истиқболи йўқ. Бундай уринишлар ўтиб бораётган асрнинг 50—80-йилларида синая кўрилган эди. Уларни XXI асрга олиб ўтиш шартмикан?

Қолаверса, ривожланган мамлакатларнинг вакиллари мусулмонлар учун ғоят қадрли бўлган одаддаги ижтимоий муносабатларни, турмуш тарзини, дунёқарашни ўзгартириш нақадар азобли иш эканлигини тушуниб туришлари лозим. Башарти кимда-ким исломни ва исломий маданият давлатларини янги “ёвузлик салтанати” ва ялпи хавф-хатар ҳудуди деб тасаввур қилса, бу ҳол XXI асрнинг бутун келажак тарихи учун фожияли хато бўлур эди.

Ғарбнинг илғор вакиллари ўз мамлакатлари ва бутун дунё цивилизациясининг равнақ топиши учун исломнинг аҳамиятини юксак баҳолаётганликлари ҳамда қарзни қайтариш, деярли I миллиард олам янайдиган диний ҳамжамиятта тараққиёт йўлида ёрдам берини вақти етди, деб

ҳисоблаётганликлари ҳақидаги фикрларни учратини ижобий таассурот уйғотади.

Диний фундаментализмнинг ҳар қандай кўринишларига қарши чиқаётган жаҳондаги таъсир доираси кенг ва обрў-эътиборли кучлар турли маданиятлар ҳамда цивилизациялар ёнма-ён яшанишининг нормал, тинч ва ўзаро фойдали шарт-шароитлари учун курашда Ўзбекистоннинг ўрни ва аҳамиятини англаб емоқдалар. Мамлакатимизнинг ўзига хос ислохотлар йўлини тушунмоқдалар ва қўллаб-қувватламоқдалар.

Буни бизнинг фуқароларимиз, ёшларимиз эсда тутишлари ва қадрлашлари лозим. Мамлакатимиз ичида ҳам, жаҳон ҳамжамияти олдида ҳам ўз масъулиятларини тушунишлари ва унутмасликлари зарур.

БҮЮК ДАВЛАТЧИЛИК ШОВИНИЗМИ ВА АГРЕССИВ МИЛЛАТЧИЛИК

XXI аср бўсағасида янги мустақил давлатлар жулда катта ички ва ташқи қийинчиликларга дуч келмоқда. Улар мавжуд муаммоларнинг ечимини, ички манбалар ва имкониятларга таянган ҳолда ва шу билан бирга, жаҳон ҳамжамиятининг манфаатдор иштирокидан изламоқда. Айни вақтда улар билан қўшни давлатлар ўртасида гуманитар, ахборот айирбошлаш, иқтисодий соҳалар ва бошқа жиҳатлар ҳамда йўналишларда кўп асрлик умумий алоқалар мавжуд. Шу туфайли уларнинг ўзаро ҳамкорлик қилиш истаги ва

интилишлари табиийдир. Бу ўринда биз СССР парчаланиб кетганидан кейин пайдо бўлган ана шу мураккаб муаммонинг биронта жиҳатига юзакки қарашга ҳақли эмасмиз. Янги мустақил давлатлар ўртасида тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли ҳамкорликни қарор топтириш ҳамда шакллантириш билан боғлиқ объектив қийинчиликлар ва мураккаб масалалар устида тўхталмаган ҳолда, назаримда, эътиборни баъзан сунъий равишда тугдириляётган бир қатор муаммоларга қаратини муҳимдир. Мен буларни аслида субъектив бўлган, муайян сиёсий кучлар, тарихий жараёнларнинг объектив ривожланиш йўлини тушунишни истамаслиги ёки тўғридан-тўғри тушуна олмаслиги, зиммамизга алоҳида тарихий вазифа юкланган ва биз бошқалардан устунмиз деган фикр уларнинг онгида маҳкам ўрнашиб қолганлиги туфайли келиб чиқаётган муаммолар жумласига киритган бўлардим.

Биз масалани умумлаштириш ва тарихий ўхшашликларни санаб ўтиш, айрим миқдотлар ва халқларни шубҳа остига олиш фикридан йироқмиз. Лекин давлатлар ўртасида янги маданий муносабатлар қарор топиб бораётган ҳозирги шароитда бу ҳолисани мазкур жараёнга тўсқинлик қилувчи омил сифатида ҳисобга олмаслик мумкин эмас.

Нафақат ёш давлатларнинг эътибор беришини, балки, энг аввало, халқаро интироқни таъаб этганидан муаммолар жумласига биригичи навбатда империяча фикрланган ва ҳуқуқ-аъвоқнинг

хуружлари туфайли келиб чиқаётган муаммоларни қиритиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси ҳам ана шу ҳодисалар таъсиридан четда қолгани йўқ. Ўтган мустақил ривожланиш йиллари давлатимизнинг суверенитети ва барқарорлигига таҳдид сақланиб қолмоқда, деб айтиш учун асос бўла олади. Бу таҳдид буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик руҳидаги шиорларда, билдирилаётган фикрларда, шарҳларда ва муайян хатти-ҳаракатларда аниқ намоён бўлмоқда.

Бу инсоният тарихида асло янги ҳодиса эмас. Зотан, тарихда айрим йирик давлатлар ва кўп сонли халқларнинг атрофдаги мамлакатлар билан ўз муносабатларини устуңлик ва мумтозлик нуқтаи назаридан амалга оширишга интиланлигини кўрсатувчи мисоллар жула кўн. Бундай ёндашув кўн мартабалаб кенг кўламдаги тўқнашувларга, қонли урушлар ва можароларга олиб келган. Бутун-бутун халқлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда иншончсизлик ва шубҳа тугдирган. Афсуски, улар баъзан авлодан-авлодга ўтиб келган.

Бир қарашда, гўё инсоният XXI аср бўсағасида старли даражада ақл-идроқли бўлиб қолган ҳолда ўзининг тарихий тажрибасига асосланиб, асрлар давомида таркиб топиб келган баъзи бир андозалардан воз кечини табиий бўлиб кўринади. Яъни, инсоният ҳозирги жаҳон ҳамжамиятининг очиқдан-очиқ кўриниб турган хилма-хиллиги ва кўн қиррачилигини, унинг барча субъектлари ўртасидаги тўла тенг ҳуқуқлилигини ҳам бу-

тун жаҳон цивилизацияси муваффақиятли ривожланишининг табиий ва зарурий шартли сифатида эътироф этилишини талаб қилади.

Бироқ шовинистик ва агрессив миллатчилик инерциясининг кучи ҳали шу қалар заворлики, бу куч унга дуч келганлар учун ҳам, уни бошқаларга қаратаётганлар учун ҳам нақадар хавфли эканлигини пайқамаслик мумкин эмас.

Ушбу тарихий тажриба шундан сабоқ берадики, катта сийсатга интилаётган, бошқа халқларни камситин ва чеклан асосида ўз халқига фаровонлик яратиб беринча ва шу ҳолатни сақлаб туришга ҳаракат қилаётган сийсатчилар ва шахсларнинг хатти-ҳаракатларини ҳеч қандай олижаноб ниятлар ҳам оқлай олмайди. Шунга қарамай, ҳозирча бундай хуружлар мавжуд ва жуда сезиларли. Уларни эслан чиқармаслик ва ҳушёр туруш зарур.

Биз буюк давлатчилик шовинизмини ва агрессив миллатчиликни қандай тунунамиз, унинг ҳозирги кўринишлари нималардан иборат?

Тарихий тажрибага асосланиб, бу ҳодисани муайян кучлар ва давлатлар томонидан бўлаётган сийсий, мафкуравий ва иқтисодий ҳукмронлик деб ёки миллатлараро ва давлатлараро, минтақавий муносабатларда унга интилиш деб таърифлаш мумкин.

Шовинизм баъзи кўп сонли миллатларнинг нафақат кўп миллатли империя доирасида, балки уни ўраб турган жўгрофий-сийсий маконда ҳам ўзининг мушак ҳукмронлигини ўрнатин учун курашида намоен бўлади.

Одагла, ҳудуд жиҳатидан кичик бўлган ва энг асосийси — иқтисодий имкониятлари заифланган ва ички беқарор давлатлар ана шундай давволарга нишон бўлади.

Буюк давлатчилик шовинизми бошқа миллатлар ва мамлакатлар билан ўзаро маданиятли ҳамкорлик қилишга тайёр эмасликлдан келиб чиқали. Унинг ифолачилари ҳарбий империялардир. Бу империяларнинг иқтисодиёти босиб олинган ҳудудларни эксплуатация қилар ва ҳатто уларнинг ҳаётий манбалари ҳисобига янаш эли. Айни чоғда бўйсундирилган халқларга уларнинг маданий жиҳатдан ва умуман миллий жиҳатдан порасолиги ҳақидаги ҳалоқатли гоа сингдириллар эли.

Бизнинг ўлкамиз ҳам ана шундай қисматдан қочиб қутулолмайди. У ҳам узоқ вақт давомида ҳукмрон шовинистик ва агрессив миллатчилик гояларининг бутун жафоларини тортиб келди. Ўзбекистон Россия империяси, сўнгра эса Совет империяси таркибида мажбуран ушлаб турилган мураккаб лаврни бошидан кечирди. Бу лавр ҳозирги пайтда турлича, баъзан бир-бирини истисно эталинган тарзда талқин қилинмоқда.

Афридан, Марказий Осиёда солир бўлаётган ҳодисаларнинг кўйлан-кўн шарҳлари муайян сийсий ва мафкуравий йўл-йўриқлар гаъсирида берилмоқда, деб айтиш учун барча асосларга эгамиз.

Шу сабабга кўра, тарқатилаётган фикрлардан иккитасини алоҳида ажратиб кўрсатин мумкин. Бу фикрлар Марказий Осиё учун мўлжал-

ланган хилма-хил "андозалар"нинг ҳаммасини акс эттирмаса-да, бироқ уларнинг муаллифлариши жуда яхши тавсифлаб беради. Биринчи "андоза"нинг муаллифлари, эҳтимол самимий тарзда, минтақа Россия империяси таркибидаги Туркистон мухторияти сифатида ривожланиб, ўз метрополиясидан зарур рағбатларни олиб турар эди. Чунки чор Россияси маҳаллий анъаналар ва асосларни йўқ қилмаган ва бузмаган ҳолда ўлканинг буржуача тадрижий ривожини рағбатлантирган эди, деб ҳисоблайдилар.

Минтақада ўтказилган большевикча тажриба, шу жумладан миллий-давлат чегараланиши, ижтимоий тузумнинг анъанавий кўринишларини бостириш ёки чеклаш, иқтисодиётнинг ҳаддан ташқари ихтисослаштирилиши ушбу гуруҳ муаллифлари томонидан кескин танқид қилинмоқда. Улар бунни Марказий Осиё минтақасидаги ҳозирги зиддиятларнинг асосий сабабларидан бири деб ҳисобламоқдалар. Айни шу мантиққа мувофиқ, коммунистик тузумдан кейинги янги Россия минтақала барқарорлаштирувчи ролни ўйнаш учун жуда мос келар эмиш.

Бонқа фикрларга кўра, минтақадаги мураккаб муаммоларни бу ўлканинг узоқ давом этган мустамлака ўтмиши келтириб чиқарган. Мустамлакачилик мусулмон аҳолининг руҳиятига мутлақо ёт унсурларни олиб кирган. Вужудга келган аҳволдан қутулиш йўли сифатида ўлканинг ўз тарихий ва миллий негизларига қайтин таклиф қилинади. Бунга эса минтақадаги давлатлар фақат кўшни мусулмон мамлакатларига эргашган, келажакда

улар билан янада яқинроқ интеграцияга киришган тақдирдагина эришиш мумкин эмиш.

Бироқ бу нуқтаи назарларда яхлит объектив ва илмий ёллашишдан кўра сиёсат ва эҳтирос анча устунлик қилади. Мазкур фикрларда расмий мантиқнинг ҳамма белгилари мавжуд бўлишига қарамай, уларнинг муаллифлари ўта кескин нуқтаи назарларнинг ифодачиларидир. Бу нуқтаи назарлар айни буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчиликнинг хуружлари туфайли келиб чиққан.

Шубҳасиз, йирик империялар бонқа мамлакатлар ва халқларни босиб олгани ҳамда бўйсундиргани ҳолда, умумжаҳон тараққиётидан орқала қолган мамлакатларда муайян даражада маърифатчилик вазифасини ҳам адо этиб келган. Мустамлакачиликка бундай баҳо берувчилар империялар босиб олинган мамлакатлар инфратуруктурасини, айрим ишлаб чиқаринш тармоқларини ривожлантиришга, миллий кадрларни тайёрлашга, улар аҳолисини фаолиятнинг янги турларидан ва жаҳон маданиятидан баҳраманл қилишга қўнган ҳиссаларини таъкиллаб кўрсатадилар.

Бунга қўнилмаслик мумкин эмас. Лекин буюк империялар билан кам сонли халқлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар жараёнининг салбий жиҳати ҳам бўлган. Бу салбий оқибат ташқарилан олиб кирилган цивилизация натижаларидан кўра бир неча баравар ортиқ эди.

Энг аввало, мустамлакалар ва ярим мустамлакаларни ривожлантириш йўлидаги куч-гайрат-

лар буюк давлатларнинг кундалик ва узоқ муддатли манфаатларига бўйсундирилганлиги. Шу жиҳатдан олганда, қарам халқларнинг манфаатлари ҳамма вақт иккинчи даражали аҳамиятга эга бўлган. Империялар қарам мамлакатлар тараққиётини, ўз манфаатлари доирасидан четга чиқмаган ҳолда, ҳамisha қаттиқ чеклаб келган ва муайян йўлдан олиб борган. Хусусан, Марказий Осиёнинг инфраструктурасидаги ўзгаришлар, йўл қурилиши ва коммуникацияларнинг ривожлангирлигини, ана шу мақсадлар учун империяга хизмат қилувчи миллий кадрларни тайёрлаш — буларнинг барчаси империянинг манфаатларини қондирганлиги, бу ҳолда арзон хом ашё ва энергия манбаларидан баҳраманд бўлишни қарорлаштириш керак бўлганлиги учунгина амалга оширилган.

Иккинчидан, буюк давлатларнинг цивилизациядорлик ҳаракати мумтозлик ва атрофдагиларга менсимай қарайдан иборат ҳалокатли руҳиятти вужудга келтириб ва мустаҳкамлабгина қолмади, балки бу цивилизация зўрлик билан жорий қилинган, миллий нафсоният ва ифтихорни камситгани, миллий маданиятлар ва маънавий қадриятларни тонгагани, уларнинг ифодачиларини жисмонан йўқ қилиб ташлагани учун бундай ҳаракат тегишли қаршиликка ҳам учраб эди.

Нихоят илдиэ отиб кетган бошқариш ва ақл ўргатиш одати, ўзининг нуқсонсизлигига ишонини стратегик жиҳатдан хато қарорлар қабул қилинишига олиб келини мумкин. Бундай қарорларнинг оқибатлари империянинг ўзи учун порт-

ХАВОСИЗЛИККА ТАҲДИД, БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ ВА ТАРАҚҚИЁТ КАФОЛАТЛАРИ

ловчи модда бўлиб хизмат қилади. Чор ҳукуматининг ҳам, Совет давлатининг ҳам тақдири бунинг яққол далилидир.

Шовинистик кайфиятдаги шахсларнинг аҳвол-руҳияси ва сиёсатида мавжуд бўлган салбий потенциал ҳақида фикр юритганда, улар дунё миқёсида туғдирадиган бошқа бир қатор таҳдидларга ҳам эътиборни қаратиш зарур.

Тарихий тажрибада қайта-қайта тасдиқланганидек, шовинизм авторитар тузумлар ўрнатилиши ва мустаҳкамланишини рағбатлантиради, шафқатсиз диктатурага олиб боради. Чунки, бўйсундирилган ва қарам халқларинигина эмас, балки бир қисми муқаррар равишда бундай сиёсий йўлга қарши чиқадиган ўз аҳолисини ҳам бошқача шароитда иттиқдорликда сақлаб туриши мумкин бўлмайди.

Шовинизмнинг тарихан ҳалокатли эканлигига сабаб шуки, ҳалдан ташқари кучайиб кетган ва, айниқса, ўз миллий мумтозлигига ишонишга асосланган буюк давлатчилик зўравонлик асосига қурилганлигидир. Бу эса, ўз навбатида, буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчиликни ифода этувчи давлатларнинг ўзида кўплаб қурбонлар ва йўқолишларга олиб келади.

Шу боис айтиш мумкинки, шовинизм пировардида давлатнинг ўзига зарба беради, унинг пойдеворини кучсизлантиради, ички зиддиятларни кучайтиради. У жамиятни парчалаб юборинганга ва унинг учун оғир бўлган оқибатларни келтириб чиқаришга қодир. Гарчи тарихий даврлари ва шарт-шароитлари турлича бўлса-да, Рим,

Усмонлилар, Германия ҳамда Россия ва Совет империяларининг тақдирида бунга кўплаб мисоллар топил мумкин.

Ҳозирги шароитда шовинистик таҳдидларнинг тазйиқини бондан кечириб турган кичик мамлакатлар ва халқлар ўз хавфсизлиги ҳамда суверенитетини таъминлаш мақсадида буюк давлатчиликка қарши чоралар излашга мажбур бўлмоқда. Оқибатда буларнинг ҳаммаси бутун халқаро муносабатлар тизими янада соғломлашининга эмас, аксинча, дунё миқёсида жаҳоннинг куч марказлари ўртасидаги муносабатларда зиддиятларнинг зўрайишига олиб келиши мумкин.

Юқорида айтилганлардан келиб чиқиб, буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик унсурлари ҳозирги кунда бизнинг мамлакатимизга нисбатан қанчалик кучга эга, бу ҳодисага қандай тўп кийдирилмасин, у бизнинг хавфсизлигимизга қандай реал таҳдид туғдирмоқда, деган масала Ўзбекистон Республикаси фуқаролари учун долзарб бўлиб турибди.

1991 йил янги давр бошланган тарихий нуқта бўлди. Шу йили тоталитар тузумнинг собиқ қурбонлари ўз мамлакатларининг озод бўлишига эришти ва миллий давлат сифатида қайта тикланиш имкониятини қўлга киритди. Россиянинг ўзи пугури кетган ва парчаланиб бораётган империяни бузиб ташлашни бошлаб берганлиги қонуний ва рамзий ҳолдир. Шунинг учун ҳам демократик, иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан соғлом ҳамда равнақ топиб бораётган Россия барча янги

суверен давлатларнинг, шу жумладан Ўзбекистон Республикасининг ҳам мустақиллигини мустаҳкамлаш учун ниҳоятда зарурдир.

Империя буюк давлатчилигининг партияси ҳокимият тепасидан кетгач, буюк давлатчилик шовинизми ҳам ўтмишда қоладигандек бўлиб кўринган эди. Бироқ ҳаёт бу умидларга ташвишли тузатишлар киритди.

Шовинизм билан агрессив миллатчиликнинг қоринмаси бўлган буюк давлатчилик бугунги кунда нималарда намоён бўлмоқда?

Энг аввало шундаки, муайян гуруҳга мансуб сиёсатчилар ва экспертлар ўз фикрлари ва хати-ҳаракатлари билан ҳозирги дунёда собиқ Совет Иттифоқи Москва ва Россиядагига иборат бўлмаганлигини тушуниш ўсиб бораётганлигидан ҳафсалалари пир бўлганлигини ошқора кўрсатмоқдалар. Шунинг учун ҳам собиқ иттифокдон республикалар ўз миллий-давлатчилик манфаатларини аниқ ифодалабгина қолмай, айни чоғда бу манфаатларни таъминлашга қаратилган тамомила мустақил сиёсатни ҳам амалга ошираётганликлари асабийлик билан ва ҳатто алам билан қарши олинмоқда.

Кейинги вақтларда Россиянинг очиқ мабуотида бу мавзуда узундан-узоқ таҳлилий материаллар ва бошқа мақолалар қайта-қайта босилиб чиқмоқда. Уларнинг оҳанги ва мазмунига қараганда, журналистнинг қаламини эмас, балки махсус хизматлар ва айрим сиёсатчиларнинг тажрибали қўлини кўрасиз. Бу мақолалар шовинизм хавфи ва унинг собиқ совет маконида пайдо

бўлиб, "яқин хориж" деб аталаётган янги мустанак давлатларга нисбатан кўринишлари ўйлаб чиқарилган муаммо эмас, балки Россиянинг ўзи учун ҳам, унга қўшни мамлакатлар учун ҳам бир-дай хавфли таҳдиддир, деган хулосани жуда яхши кўрсатиб ва асослаб беради.

Айрим мақолаларда ашаддий шовинистлар ва миллатчиларнинг ошқора даъволари ҳеч қандай ақлга сиймайди. "Новая независимая газета"нинг 1997 йил 26 март сонида "МДХ: тарихнинг ибтидосими ёки интиҳоси?" деган дабдабали сарлавҳа остида босилиб чиққан бош мақолани, муҳаррир мақоласини мисол қилиб келтириш кифоя.

Бу мақола Ҳамдўстлик давлатлари бошлиқларининг 1997 йил 28 мартдаги учрашуви арасида эълон қилинди. Унда, тахририятнинг фикрича, "советлардан кейинги маконда бирлашмиша мутлақо янгича ёлланувлар" баён этилган. Афсуски, бу мақола ёки, унинг номалум муаллифлари агаганидек, маъруза билан юзаки таниниб чиқишнинг ўзиёқ тан интеграцияга янгича ёлланувлар ҳақида бормастаганини кўрсатди. Аксинча, у мазкур мамлакатларда вазиятни беқарорлаштиришга, мавжуд ҳолатни ва советлардан кейинги маконда юз берган реал воқеаликларни қайта кўриб чиқишга даъват этади. Бу эса халқро ҳуқуқ ва БМТ аъзолари бўлган давлатларнинг мустақиллиги ва суверенитетини хурмат қилишнинг нормал ахлоқий қоидалари нуқтан назардан мутлақо йўл қўйиб бўлмайдиган ҳолдир. Муаллифларнинг фикрича, шуларнинг

ҳаммасини Россиянинг хавфсизлигини таъминлаш ва унинг собиқ СССР чегараларидаги буёқ давлатга хос ва ҳукмрон мавқеини сақлаб қолиш учун амалга ошириш керак эмиш.

Масалан, улар: "Россия собиқ совет республикаларининг давлат бўлиб нақланмаган (давлатга ўхшаш) тузилмалар ҳолатидан чиқиб, барча зарур белгиларга эга бўлган реал давлатларга айланишига, сўнгра иқтисодий соҳада интеграцияни амалга оширишига, фақат шундан кейингина ҳарбий ва сиёсий интеграция жараёни, чинакам янгиланган суверен ва озод давлатлар иттифоқини барпо этиш жараёни юз беришига — интеграциянинг ана шундай маъниқига амалда розилик бериб, энг кагга хатога йўл қўйган", — деб ҳисоблашмоқда.

Бу хатоли тўғрилиш учун "... таъсир кўрсатишнинг барча иқтисодий, ҳарбий, этник-демографик ва бошқа воситаларидан фойдаланган ҳолда давлат ҳокимияти теъарағида Россияга қарши ва интеграцияга қарши кайфиятдаги кучлар жипселанишига йўл қўймаслик мақсадида Россияни собиқ СССР республикаларидаги давлат қурилиши жараёнига дадил жалб этиш" таклиф қилинмоқда. "Фақат фаол ҳаракатларгина (ҳатто минтақалардаги ички сиёсий вазиятни беқарорлаштиришгача...) аста-секин Россия маъмуриятининг ҳозирги сиёсати туфайли муқаррар юз бераётган жараёни — бу давлатларнинг Россиядан узоқланиш жараёнини тўхтатиб қолиши мумкин" экан.

Шу билан бирга, уларнинг фикрича, "устувор йўналишларни ўзгартириш Россияга СССР парчаланиб кетганидан кейин республикаларнинг худудий четараланиши соҳасидаги келишувларнинг мавжуд тизимини бошлан-оёқ қайта кўриб чиқиш, уларга нисбатан худудий яхлитлик таъмоилини ишкор этиш ҳамда бу мақошни миллатларнинг ўз тақдирини ўзи ҳал қилиш ҳуқуқи асосида қайта тақсимлаш масаласини қўйиш учун баҳона бўлар" эмиш.

Мақола муаллифларини Марказий Осиё мамлакатларининг интеграциялашуви кучайиб бораётганини айниқса чўчитмоқда. Улар буни қандайдир "Жанубнинг таҳиди" деб билмоқдалар. Улар Марказий Осиё мамлакатларининг интеграцияси "...Россия иқтисодиётининг миంగాқадаги манфатларига болга уради, советлардан кейинги давлатлар иқтисодиётининг Фарб ва Жанубдаги ривожланган мамлакатларга бўйсундирилиши эса Россияга ўрин қолдирмайди", деб ишонмоқдалар. Ана шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, улар мана бундай маселаҳат беринмоқда: "Россия асосий эълиборни шаклланиб бораётган блокни (Марказий Осиё Ҳамдўстлигини) заифлаштиришга, уни парчалаб юборишга ҳамда миంగాқа ичида рақобатни кучайтиришга қаратини керак".

Шу мақсадларда таъсир кўрсатишнинг хилма-хил усуллари ва йўллари билан фойдаланиш таклиф қилинади. Булар орасида "зўрлик" (бу давлатларнинг хом ашё экспортини тартибга солиш ёки тартибга соламан деб таҳдид қилиш, пунишдек, уларнинг Россияга ташқи қарзларини қат-

тиқ шартлар асосида қайта кўриб чиқиш) ва "тиг-ёғламачилик" (кредитлар, товар етказиб бериш, буртмалар, имтиёзлар ва шу кабилар тарзидаги ҳарбий, иқтисодий ва молиявий ёрдам) сиёсати ҳам, "қўшинларни (Тожикистондан) олиб чиқиб кетиш ва худудий даъволар билан таҳдид солиш" ҳам бор. Ўрта Осиёнинг Россия транспорт инфраструктурасига қарамлиги ҳам ҳисобга олинмоқда, бу "...миంగాқадаги янги давлатларни иқтисодий қамал — биринчи навбатда озиқ-овқат ва энергетика қамали шарпаси қаршисида жуда заиф қилиб қўяди".

Мақола муаллифлари миంగాқада яшаётган русийзабон аҳолининг манфатларини ҳимоя қилиш тарафдорлари бўлиб кўринишга қўполлик билан, беандина ҳаракат қиладилар. "Биз ўз хоҳиш-иродаларига болғиқ бўлмаган ҳолда Россиядан ташқарида қолган ватандошларимизнинг эмас, балки ундан ҳам кенгроқ — Ўрта Осиёнинг бутун русийзабон дунёсини қўллаб-қувватлашимиз лозим. Руслар ва русийзабон ҳаракатларга (айниқса чет элдаги русларнинг энг радикал ва шайланган қисми бўлган казакларга), пунишдек, Ўрта Осиёдаги Россияга эргашадиган муҳолифаг кучларга ёрдам бериш учун Россия Федерацияси давлат ва хуеусий тузилмаларининг таъйиқ ўтказиш имкониятларини ишга солишимиз керак".

Улар таъйиқ ўтказишнинг барча усуллари билан фойдаланишга чақирадилар. Шу тариқа "Россия Ўрта Осиё мамлакатларининг қатта-қатта масалаларда унга ён беришига, эҳтимол миంగాқанинг

"сиёсий қиёфаси"ни бизнинг (Россиянинг) миллий манфаатларимизга янада мосроқ тарзда бутунлай ўзгартиришларига эришиши мумкин", деб ҳисобламақдлар. Бундан ташқари, улар: "Ўрта Осиёнинг сиёсий режимилари Россияни советлардан кейинги маконнинг асосий ва ягона куч маркази, деб билиб, унга қайта мослашни учун тинимсиз тазйиқ ўтказиб туриш керак", деб ишондилар.

Бундай кибр-ҳавонинг асосий сабабларидан бири — империяча ўтмиш ва буюк давлатчилик тафаккури бўлиб, айрим сиёсатчилар ҳанузгача бундан қутула олмаяптилар. Бу сиёсатчилар учун юз берган тарихий ҳақиқатга — ўз келажagini ўзи белгилаётган суверен давлатлар пайдо бўлганлигига кўникиш, афтидан, жуда ҳам қийин бўлмоқда.

Бутунги ҳар бир мустақил мамлакатнинг ўз тарихи, ўз хусусиятлари, ўз ривожланиш йўли борлигини ва келажакда уларнинг ҳар бири жаҳон ҳамжамиятидан ўзига муносиб ўрин эгаллашини тунуниб олиш вақти етди.

Аминманки, вақт ва тарих бизнинг фойда-мизга, мустақиллигимиз ва суверенитетимизни мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда. Ҳаётимизни ва тарих гилдирагини тўхатиб ҳам, орқага қайтариб ҳам бўлмайти. Шу билан бирга яқин ва яхши кўнни бўлиб, маданий ва демократик дунёда удум бўлганидек, муштарак муаммоларимизга шерик бўлиб ва уларни биргаликда ҳал қилиб яшаш чекимизга тулган.

Ҳозирги кунда буюк давлатчилик гоиларига ўта замонавий шакл берилган. Аммо уларнинг

мазмунида деярли ўзгаришлар бўлган эмас. Хўш, бундай даъволар қандай далилларга асосланмоқда?

Энг аввало, Россия буюк давлатчилиги гоёсини, рус миллатининг мумтозлигини тиклаш, жаҳоннинг қутбларидан бири бўлишга даъвогарлик қилаётган давлат теварагида кучли жўғрофий-сиёсий майдон яратиш гоёсини кўкларга кўтариб мақташда кўринмоқда.

Ниҳоят, бутун советлардан кейинги маконда бозор муносабатларига ўтишда дуч келинаётган қийинчиликларни уялмай-нетмай рўкач қилиш ҳоллари ҳам мавжуд. Уларнинг муаллифлари жуда олдий, аммо асло босозор ва бегараз бўлмаган мангиқдан фойдаланишмоқда. Бу мангиққа кўра, ҳозирги қийинчиликларнинг сабаби Иттифоқнинг парчаланиб кетганили билан боғлиқ эмин. Битобарин, "ягона ва аҳил халқлар оиласи"ни тиклаш қийинчиликларни тез ва самарали бартараф этиш имконини берар эмин.

Буюк давлатчилик шовинизмининг яна бир кўриниши бор. Унинг вакиллари "яқин хориж" давлатларидан қайси бирлари ҳамкорлик қилиш шарафига муяссар бўлишини, яъни бошқалар қаторидан кимни ажратиб қўйиш ҳукуқини ёлғиз ўзлари ҳал қилдилар. Кўпинча Россияда иззат-икромли зиёлилар орасида, собиқ совет республикалари текинхўр эди, улар ҳозир ҳам Москванинг ҳисобига яшашни орзу қилмоқда, деган такаббуруна мулоҳазалар бот-бот эшитилиб турибди.

Буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик таҳдиди ҳақида фикр юритганда биз қуйидаги хавфни назарда тутамиз:

Биринчидан. Халқаро, давлатлараро ва эллараро қарама-қаршиликни келтириб чиқариш; **Иккинчидан.** Халқаро-хуқуқий ва ички давлат суверенитетимизни рўёбга чиқаришга қаршилик кўрсатиш;

Учинчидан. Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий алоқаларини четаралашга, уларни тенг хуқуқли бўлмаган шароитга солиб қўйишга уриниш;

Тўртинчидан. Мамлакатимиз аҳолисига аҳборот орқали ва мафкуравий йўл билан тазйиқ ўтказиш, жаҳон афкор оммасида Ўзбекистон ҳақида ноўғри тасаввур тугдиришга интилиш.

Бешинчидан. Агар буюк давлатчилик шовинизми билан экстремистик миллатчилик абадий ҳамроҳлар экани назарда тутиладиган бўлса, у ҳолда миллатлар ўртасида ўзаро ишончсизликни келтириб чиқариш, миллатлараро муносабатларни кескинлаштириш;

Олтинчидан. Янги мустамлакачилик ва янги империячилик ёнланувларини зўрлаб қабул қилириш, ҳамма соҳалардаги ўзаро манфаатли ва тенг хуқуқли ҳамкорликни секинлаштириш хавфи.

Очингини айтганда, Россия давлат раҳбарияти умуман МДХда хуқуқий тенгликнинг зарурлигини тушуниб етди. Биз Б. Н. Ельциннинг: “собиқ Иттифоқни қайта тиклаш фожиага айланиб кетади”, деган фикрига қўшилаемиз. Шу нуқтаи назарга сўзсиз амал қилиш бизнинг давлатлараро муносабатларимизнинг асосий принциpidир.

Россия раҳбарининг МДХ давлатлари ўртасида ўзаро фойдали ва тенг хуқуқли муносабатлар ўрнатилишига айнан ана шундай ёнлануви Россия билан Ўзбекистон ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг асоси ва пойдевори ҳисобланади, келажакда ҳам шундай бўлиб қолади.

Буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчиликни танқид қилган ҳолда, биз собиқ Совет Иттифоқи ҳудудидаги давлатлар, аввало, Россия билан сифат жиҳатидан янги муносабатларни ривожлантириш тарафдоримиз. Биз бу мамлакатнинг реал манфаатлари ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, у билан тенг хуқуқли, чинакам шерикларча ҳамкорлик қилишга тайёрмиз. Чунки бизни бу мамлакат ва унинг буюк халқи билан кўн аерлик дўстлик, қардошлик ва ўзаро ёрдам рингалари боғлаб туради.

Танинг сирасини айтганда, Россияда империяча фикр юритишдан воз кечин ва Ўзбекистон билан ана шундай ҳамкорликка тайёрликни ёзҳор этиш буюк кўншимиз учун гоят самарали имкониятлар очиб беради.

Авваламбор, очик кўриниб турган бир ҳақиқатга эътиборни қаратмоқчиман. Мустақил ва кучли шерикка эга бўлиш “укани боқиш” ёки “кичик иттифоқчини четаралаб туриш”га қараганда арзонроқ ва ишончлироқдир. Бошқача айтганда, заиф иттифоқчидан кўра кучли ва барқарор шерик билан иш олиб борган афзалроқ.

Иккинчидан, бир-биримизнинг манфаатларимизни ҳисобга олиш ва мувозанатда сақлаб туришга асосланган тенг хуқуқли, иззат-икром-

ли муносабат мамлакатимизнинг сийёсий раҳбарларидоғига эмас, балки бугун халқимизда ҳам ҳурмат ҳиссини уйғотали. Халқнинг эзгу ҳис-туйғулари ва муносабати айтинч мумкинки, россиялик сийёсатчилар бизнинг минтақада топилшари мумкин бўлган энг йирик капиталдир. Ва аксиича, халқ аксарият қисмининг ҳис-туйғулари “пафрат” деган биргина сўзга жамланганда шималарга олиб келиниши мумкинлигини Чеченистондаги можаро яққол эслатиб турувчи ёрқин мисолдир.

Ниҳоят, минтақавий қалқон вазифасини бажаринча қолдир бўлган мустақил, старли даражада барқарор давлатларни шакллантириш Россиянинг жүгрофий-сийёсий маңфаатларига муҳим лақо мос тушиб, чиқими ҳам анча кам бўлишини тунушини жула муҳимдир. Иқтисодиёти барқарор бўлган минтақа Россия ёки ўзга бирорга давлатга таҳлил солмайди. Аксинча, бу ҳол жула улкан иқтисодий ва бонққа истиқболларга йўл очади. Энг муҳими — бу минтақанинг ҳеч қачон цивилизациялар тўқнашганиан жойга айланмаслигига, балки улар бир-бирига таъсир этиб, бир-бирини бойитишининг ибратли намунаси бўлиб хизмат қилинишига кафолатдир. Ўзбекистон Республикаси ана шундай олижаноб ва тарихий вазифани бажаринча ҳар жиҳатдан тайёр.

Россияда мамлакатларимиз ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ана шундай истиқболли маъқуллаётган одамлар ва соғлом фикрли сийёсатчилар тобора кўпаймоқда. Улар келажакимизни фақат бир-биримизнинг маңфаатларимизни ҳисобга

олган ҳолда, тенг ҳуқуқли ва ўзаро фойдали ҳамкорлик асосида ташкил этишимиз зарурлигини тунушиб етаётганлиги муайян даражада умид уйғотмоқда.

ЭҒНИК ВА МИЛЛАТЛАРАРО ЗИДЛИЯТЛАР

Маълумки, ҳозирги давлатлар асосан икки турга — полиэтник (кўп элатли) ва моноэтник (бир элатли) давлатларга бўлинади. Аниқланишича, сайёрамизда ўзининг бетакрор маланий ва маънавий қадриятларига эга бўлган 1600 дан ортиқ этник гуруҳ яшайди.

Дунёнинг ҳақиқий бойлиги, қадриятларни ўзаро айирбошланч, бир-бирини бойитиш имконияти ана шу хилма-хилликдандир.

Аммо ҳозирги замоннинг ҳал қилиниши мундуқ бўлган муаммоларидан бири ҳам унга бориб тақалади. Дунёда яшайётган этносларнинг кўпчилиги ўз миллий давлатчилигига эга эмас. Дунё сийёсий харитасида атиги икки юзга яқин давлат борлиги ҳам бунинг далилидир.

Бу ҳол халқаро ҳамжамият учун бир огоҳлантириш бўлиб хизмат қилмоғи даркор. Зеро, этник ўзлигини англашнинг ўсиши яна узоқ вақт давомида ҳозирги дунё сийёсий тараққийётининг динамикасини белгилаб туради.

Шу сабабли кўп миллатли ва кўп тилли мамлакатларда ўз давлатларига ном берган асосий миллат билан бу мамлакатларда истиқомат қилув-

чи этник озчилик ўртасидаги ўзаро муносабатлар ички сиёсий барқарорлик ва миллий хавфсизликнинг ҳал қилувчи шартларидан бири бўлиб қолмоқда.

Ички сиёсий аҳволнинг барқарорлиги, миллий хавфсизлик ва ижтимоий-иқтисодий ривожланиш динамикаси кўп миллатли давлатда яшайётган болқа миллатлар вакилларининг сиёсий хайрихоҳлигига бевосита боғлиқ бўлади. Жаҳон тажрибасидан миллатлар ёки этник гуруҳлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда анъанавий уйғунлик вужудга келган мамлакатларда кўп элатлик омили давлатларнинг сиёсий-иқтисодий ривожланишига самарали, рағбатлантирувчи таъсир этишини кўрсатувчи мисолларни кўйлаб келтириш мумкин. Бу мамлакатларда этник гуруҳлар ва ирқлар ўртасида маълум муаммолар мавжуд. Шунга қарамай, кўп элатлик омили уларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти йўлидаги тўғаноққа айланаб қолмаган. Аксинча, тараққиётнинг жадлланишувига ёрдам берган. Миллатларнинг ва маданиятларнинг бир-бирига таъсир кўрсатиши бу давлатларда янаётган халқларнинг маънавий-ақлий бойини учун яхши манбага айланган. Шундай қилиб, бу мамлакатларда кўп элатлик омили демократик ўзгаришларни жадллантириш ва ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг, фуқаролик жамияти қуришнинг таъсирчан воқеасига айланаб қолган.

Айни чорда инсоният тарихида бунинг аксини, яъни кўп элатли давлатлардаги миллатлараро муносабатларда уйғунликнинг йўқлиги

бутун-бутун халқлар ва мамлакатларни анча орқага улоқтириб ташлаган ижтимоий-сиёсий факторларга олиб борганини кўрсатувчи мисоллар ҳам оз эмас. Зеро, кўп элатлик нафақат айрим давлатларнинг, балки бутун-бутун минтақаларнинг ҳам ички сиёсий барқарорлиги ва миллий хавфсизлигига путур етказувчи бош омилга айланган.

Кўп миллатли давлатда этник гуруҳлар ўртасидаги ва миллатлар ўртасидаги муносабатлар миллий хавфсизлик тушунчасини шакллантирувчи таъсирчан омилирдан бири эканлиги аниқ бўла бонлади.

Этлик гуруҳлар ўртасидаги ва миллатлар ўртасидаги муносабатларни уйғунлантириш собиқ совет маконида янги мустақил миллий давлатлар қарор топаётган даврда, айниқса, муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу муносабатларнинг илдири жулда узоқ тарихий даврларга бориб тақалди ва ипсон қалбининг нақадар теранлигини акс эттиради. Уларнинг уйғунлигига эришиш ҳамма вақт азобли ва қийин кечади. Бу соҳадаги муаммоларни ҳал қилмаслик оқибатлари асрлар оша акс садо беради.

Зийраклик ва нозиклик билан ёндашишни талаб қиладиган бу масала кўп элатли давлатлар жумласига кирувчи Ўзбекистон Республикаси учун жулда долзарбдир. Бу ўлкада асосий миллат — ўзбеклар билан бир қаторда ўз маданияти ва анъаналарига эга бўлган юздан ортиқ миллат вакиллари истиқомат қилинади. Уларнинг мамлакат

аҳолиси умумий таркибидаги улуши 20 фоиздан ошиб кетади.

Ижтимоий ва социал ўзаро муносабатлар жараёнидаги этник ва миллатлараро омилларнинг ўзи нима? Бизнинг ўзига хос шароитимизда улар хавфсизликка қай даражада таҳдид солмоқда?

Ўзбекистонда ва бутун Марказий Осиё минтақасида барқарорликни сақлаб туриш учун қандай этник сўёсаг олиб бориш керак?

Марказий Осиё аҳолисининг асосий қисми — танкил этадиган ҳозирги туб этнослар илдиэлари ўтминда вужудга келган миллатлар сифатида шаклланишнинг мураккаб ва ўзига хос йўлини босиб ўтган. Бу соҳадаги айрим зиддиятли ҳодисаларга қарамай, аҳолиси кўп миллатли бўлган миллий давлатларнинг қарор топишидан иборат қайтмас жараён давом этмоқда.

Ўзбекистон аҳолисининг кўп миллатлилиги ўзбек халқининг миллий ўзлигини ашглаши ва маънавий қайта тикланишининг ўсиши билан чамбарчас боғлиқ ҳолда жамиятни янгилаш, уни демократлаштиришга ундовчи зўр куч бўлиб хизмаг қилмоқда. Бу республиканинг жаҳон ҳамжамиятига кўпилини учун қулай шарт-шароит яратмоқда.

СССРда коммунистик мафкураининг энг муҳим мақсади — аҳолини байналмилалаштирини ҳамда “марказ”нинг “совет халқи” деган ўзига хос социал бирлиқни шакллантириш фоясини амалга оширини чоғида барча миллий хусусиятлар асосий тўсиқ ҳисоблангани сир эмас.

Коммунистик идеологлар ва сийсатчилар бу концепцияни илгари суар эканлар, афтидан, одамларда миллий ўзлигини англаш туйғусининг ўсиш жараёнини атайлаб тажовузкор, сийсий тус берилган миллатчилик билан алмаштириб қўйган эдилар. Шу тариқа одамларни қонуний равишда ўсиб бораётган (ва объекттив сабабларга боғлиқ бўлган) миллий ўзлигини англаш эҳтиёжларидан чалғитиш мақсади кўзланган эди. Марказ иттифоқдош республикалар ва миллий чекка ўлкалардаги ўз эътиқолига кўра илғор ва ўз халқига садоқатли бўлган кишиларни “миллатчилик”ла айблаб, қагагон қилганди. У мажбуран “байналмилалаштириш”, миллий хусусиятларни йўқ қилиш ниятида бўлган ва ўзининг империяча маңфаатларига мос туңузчи “кўп миллатли” бирлиқнинг вужудга келиш жараёнини жалалаштиришга интилан эди. “Халқлар ва миллатларни яқинлаштириш”дан иборат бундай суғий жараён жамиятдаги “миллатчилик” деб аташ расм бўлган яширин ва ошқора қаршилик кўрсатиш ҳолларига олиб келган эди.

Аслида эса бу — теран миллий қадриятларни, одамларнинг ўзига хос хусусиятлари ва ашғлашларини сақлаб қолиш йўлидаги табиий интилиш, ижтимоий, маънавий ва тарихий тараққийтнинг субъекти бўлган миллатни сақлаб қолишга қаратилган объекттив, бутунлай асосли эҳтиёж эди. Хар қандай миллат, у нақадар кичик бўлмасин — инсониятнинг бойлиғидир ва хар қандай миллий бирлиқнинг, унинг тил, маданияи ва бошқа хусусиятларининг йўқ бўлиб кети-

ши Ер юзидаги маънавий ва генетик фондининг шахс имкониятларининг қашноқлашувига олиб келади. Шу боис ҳар бир этник бирлигини сақлаб қолиш унга мансуб одамларнинг энг муҳим мақсади бўлмоғи керак.

Ва бу мақсад, биринчи навбатда, ушбу этник гуруҳларни ўз ичига олувчи ҳар бир алоҳида давлатнинг вазифасидир.

Айни маҳалда бир миллат ўз эҳтиёжлари ва манфаатларини бошқа миллатнинг ёки бошқа халқлар вакилларининг худди шундай интилишларини камситиш ҳисобига рўёбга чиқармаслиги лозим. Баъзи миллат, этнослар вакилларининг бошқаларга тақабурлик билан, менсимай муносабатда бўлиши каби ҳолатлар юзага чиқиши мумкин бўлган ҳар қандай шароитга барҳам бериш лозим.

Шу муносабат билан кўпинча ўзаро алоқада бўлувчи этник гуруҳлар ва миллатларнинг манфаатлари ва эҳтиёжлари бир-бирига мос келмаслиги натижасида юзага чиқадиган зиддиятлар кескин “миллатчилик” кўринишларининг кучли омиллари бўлиши мумкинлигини айтиб ўтмоқчимиз. “Миллатчилик” сиёсий тусга кирса, кучли салбий йўналиш касб этиши мумкинлигини таъкидлаш зарур. Бу давлат ва миллат хавфсизлигига, минтақавий ва кенг кўламли хавфсизликка анча кучли таҳдидга айланиб кетиши мумкин.

Ўтиш даврининг ҳозирги мураккаб шароитларида миллий ўзлигини англашни қайта тик-

лашга, тинчлик ва миллатлараро тоғувликка асосланган фуқаролик жамиятини барпо қилиш мумкинлигини ҳал этиш пайтида қуйидаги воқеаларни ҳисобга олиш зарур:

Биринчи. Миллатлараро муносабатлар соҳасида муайян, ноангагонистик зиддиятларнинг мавжудлиги янги мустақил давлатларнинг қарор тоғининг даври учун реал ҳодисадир. Миллий манфаатлар ва эҳтиёжлар бундан бўён фуқаролик жамияти ва демократик жамиятнинг манфаатлари билан яқинлаша боради.

Иккинчи. Мавжуд зиддиятлар халқлар ва давлатларнинг хавфсизлигига таҳдид соладиган фожиали оқибатларга олиб борувчи миллатлараро можароларга айланишига йўл қўйиб бўлмайди.

Учинчи. Вужудга келган ижтимоий-сиёсий вазиятни, бирга истиқомат қилаётган миллатларнинг тоғув янаши муқаррарлиги ва зарурлигини, уларнинг муштарак интилиш ва истакларини ҳисобга олиш лозим. Бу эса давлатнинг аниқ мақсадга қаратилган тегишли этник сиёсати ҳамда жамоатчилик фикрини шакллантириши орқали ифодаланиши керак.

Ўзбекистонда ва Марказий Осиё минтақасида миллатлараро муносабатларга хавф солинмоқдами?

Агар вазиятни ҳолис баҳолайдиган бўлсак, можароли вазиятларнинг юзага келиши учун зармин мавжуд. У Марказий Осиёдаги республикаларнинг худудий-маъмурий чегараларини вужудга келтириш соҳасида Россия империяси олиб бор-

ган ва Совет ҳокимияти лавом эгтирган сиёсат оқибатларига бориб тақалади.

Қадимдан Туркистонда қабил ва халқлар аралан жойланган бўлиб, бунга муштарак маданиятлари ва тиллари туфайли чамбарчас боғлиқ бўлган одамларнинг воҳаларда яшаганликлари ва кўчманчи ҳаёт кечирганликлари сабаб бўлган. Минтақанинг этник харитаси бундай рангбаранг бўлинига унда яшайдиган халқларнинг этномаланий ва диний яқинлиги ҳам ёрдам берган.

Чор Россияси, сўнгра эса Совет давлатининг аниқ мақсадла қаратилган миграция сиёсати Марказий Осиё минтақаси аҳолисининг миллиэтлик таркиби янада хилма-хил бўлинига олиб келди.

Ҳозирги кунда совет тузумидан кейинги Марказий Осиё давлатлари ҳудудида 100 дан ортиқ миллат ва элат яшамокда. Қарийб йигирма миллат вакиллари минтақага Сталин қатағонлари натижасида сургун қилиб кўчирилганлар сифатида келиб қолганлар.

Минтақадани этник-нуфуе вазияти ҳам таҳдид омилдир. Марказий Осиёда бу вазият доимо ўзгариб турган. Турли даврларда унга мустамлакага айлангирин, 20—30-йиллардаги сапоатлангирин, халқларни депортация қилин ва мажбурий кўчирин, урбанизация жараёнларининг фаоллануви ва бонқа омиллар таъсир кўрсатган.

Буларнинг ҳаммаси янги мустақил давлатларга мерос бўлиб қолди. Шу туфайли миллатлар-

аро ва элатлар ичилиги ўзаро алоқалар муаммолари стратегик аҳамиятга эга бўлиб бормокда ва минтақада давлатлараро муносабатларни йўлга қўйишда алоҳида эътибор бериниши талаб қилимокда.

Ҳозирги вақтда Марказий Осиё минтақасида барқарорликни сақлаб туриш жараёнида этник ва миллатлараро омилларнинг аҳамияти ортиб бораётганини бир қанча гоят муҳим жиҳатларни ҳисобга олишни тақозо этади. Бизнинг назаримизда, булардан энг муҳимлари қуйилганлардир:

Биринчи. Таркиб тошан давлаг четараларини, уларнинг дахлсизлигини таи олин ҳар бир давлаг таиқи сиёсатининг конституциявий қоида-си, суверенитетни таъминлашнинг ҳамда сиёсий ва иқтисодий мустақилликни мустақкамлашнинг асосий шарти бўлмоғи лозим.

Иккинчи. Минтақадани халқлар миллий ўзлигини англанининг ривожланиши 1991 йилдан кейин орқага қайтмайдиган прогрессив жараён тусини олди. Уларнинг кўнлари миллат сифатида узил-кесил шаклланди. Бу миллатлараро муносабатлар жараёнида жуда муҳимдир.

Учинчи. Минтақада янаётган халқларнинг жүррофий, этномаланий ва ижтимоий-диний яқинлиги миллатлараро мулоқот ва давлатлараро таиқи-сиёсий ва савдо-иқтисодий муносабатларнинг ижобий жиҳати сифатида майдонга чиқмокда.

Тўртинчи. Хусусан Ўзбекистонда “Туркистон — умумий уйимиз” ҳаракати доирасида амалга оши-

риллаётган этник сиёсат ўзининг йўналиши ва мазмунига кўра инсонпарвар, конструктив жараёнлар. Чунки у минтақада миллатлараро тоғувликка эришиш мақсадини кўзлайди. Шубҳасиз, бу сиёсат Марказий Осиёдаги барча давлатларнинг асосий давлат стратегик ва миллий манфаатларига тўла-тўқис мос тушади. Зотан, "Туркистон" деганда азалдан фақат келиб чиқиши туркий бўлган халқларгина эмас, балки ўлканинг ҳамма аҳолиси назарда тутилади.

Бешикчи. Минтақадаги интеграция жараёнлари ҳам барча халқлар ва бутун кўп миллатли аҳолининг давлат ва миллий манфаатларини энг мақбул даражада уйғунлаштиришга асосланган ҳолда ривожланиши даркор.

Шу билан бирга, Марказий Осиёнинг бир халқини бошқасига қарама-қарши қўйиш, миллий устувлик мавжудлиги тўғрисидаги афсоналарни тарқатин йўлидаги ҳар қандай уринишларнинг олдини олиш лозим. Ҳолбуки, ҳам минтақадаги, ҳам чет эллага баъзи масъулиятсиз, қалтабин ва қибру ҳавога берилган сиёсий арбоблар ана шундай ҳаракатларни солдир этмоқдалар. Бундай уринишлар қандай баҳоналар билан ниқобланмасин, улар фақат минтақадаги фуқаролар тинчлигини ва минтақалараро тоғувликни жиддий бузишгагина хизмат қилади, ҳолос. Бу ҳол нималарга олиб келиши мумкинлигини собиқ Югославия, Тоғли Қорабоғ ва бошқа кўп миллатли мамлакатлардаги фожиали воқеалар кўрсатиб турибди. Афсуски, бизнинг ўзимиз ҳам бу соҳада аччиқ тажрибага эгамиз.

Ўшанда айрим экстремистик кайфиятдаги гуруҳлар сал бўлмаса одамларнинг миллатлараро негизда тўқнашувини ва қарама-қаршилигини келтириб чиқарасэнган эди. Бахтимизга ўзбек халқига хос ақли расолик, донолик, инсонпарварлик ва бағри кенглик ана шундай гуруҳларнинг манфаатларидан устун чиқди, экстремизм йўлида қудратли тўсиқ бўлди.

Марказий Осиё давлатларида амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ислохотларнинг мазмуни ва суръатларидаги айрим фарқлар ҳам миллатлар ва элатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларга салбий таъсир кўрсатиши мумкинлиги ўз-ўзидан аён. Бу ҳол этник сиёсатни старли даражада пухта ўйлаб амалга оширишни талаб қилади. Шуниси қувонарлики, минтақадаги ҳамма давлатлар миллатидан қатъи назар, фуқароларнинг ҳуқуқларини таъминлаш ҳамда бу мамлакатларда яшаётган халқларнинг миллий маданиятини ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиб бериш юзасидан ўзаро мажбуриятлар олган.

Ўзбекистоннинг кўп миллатли таркиби унинг маданий ўзига хослигини, қулай ва бой имкониятларини белгилаб беради. Бу имкониятлар, бизнинг нуқтаи назаримизга кўра, қуйидагилардир: **биринчидан**, минтақанинг табиий-иқлим шароитлари, тарихий-маданий тажрибанинг бу ерда яшаётган одамлар ҳаётига таъсир кўрсатиши билан изоҳланади;

иккинчидан, минтақанинг кўпни давлатлар чегара ҳудудларига яқинлиги билан изоҳланади.

Бу ҳол маданиятларнинг бир-бирига таъсир кўрсатишига ва кўп тилилик вужудга келиб, аҳоли бир неча тилларни эркин билишига ёрдам беради;

учинчидан, ижтимоий ва социал муносабатлар — оилавий, ҳудудий ва бошқа муносабатларни таъкил этишнинг тарихан таркиб топган шакллари билан изоҳланади;

тўртинчидан, Марказий Осиёнинг туб халқлари табиатида бошқа миллатларнинг вақилларига инебаган кенг феълликнинг мавжудлиги билан изоҳланади. Бу соф инсоний туйғу, масалан, ўзбекларда шу қалар ривожланганки, миллий-маънавий кенгфеъллик уларнинг умумий маданияти ва руҳиятининг ажралмас қисмига айланиб кетган.

Оғир синов йилларида, урушлар ва Сталин қазагонлари даврида Ўзбекистон ҳудудига келиб қолган айрим кинилар, оилалар, ҳатто бутун-бутун халқларни ҳам қурнаб олган илиқ муносабат, самимият ва ғамхўрлик, ўзбек халқига хос бўлган бағрикенглик, инсоний меҳрибонлик ва ўзгалар қайғусига шерик бўлиш, очиқкўнгиллик ва меҳмондўстликнинг ёрқин намоиши бўлди.

Ўзбеклар қийинчилик йилларида ўзлари емай, болаларига елириб-ичирмай, мутлақо бетона, аммо ёрдамга муҳтож одамлар билан топанларини баҳам кўрдилар. Уша оғир йилларда турли миллатларга мансуб бир эмас, ўнлаб етим болалар шундоқ ҳам кўп болали ўзбек оилаларида янги ота-она ортгирдилар, ота ва она меҳрига қонди-

лар. Бутун бир халқ ана шундай юксак олижаноблик ва маънавий фазилаглари намоиш этганлиги ҳақидаги мисоллар тарихда кам топилди.

Ўзбекистон ўз тарихида ана шундай саҳифалар бўлганлиги ва ҳозир ҳам борлиги билан фахрланади. Халқимиз ва давлатимизнинг тарихий хотирасида антисемитизм, ирқчилик ва ўзга миллатга, ўзга халққа менсимасдан, ҳурматсизларча муносабатнинг бошқача шакллари намоён бўлган шармандали саҳифалар йўқлиги билан фахрланади.

Утиш даврининг дастлабки босқичларида демократик ва сиёсий ислохотларнинг боришини умумий баҳолаб, айтиш мумкинки, Ўзбекистон бу масалага алоҳида ёнлашмоқда. Давлатни барпо этишдаги бизнинг ўзига хос йўлимиз ҳудудимизда тарихан таркиб топган кўп миллатли жамият тизимини сақлаб қолиш ва мустақамлаш ҳамда ана шу омилдан демократик ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти барпо этишдан иборат пировард мақсадни кўзловчи вазифаларни амалга ошириш ғоясига асосланади.

Ҳозирги вақтда миллий ва бошқа ижтимоий ҳаракатлар, шу жумладан ёшлар ҳаракати, маданий, диний ҳаракатлар қайта жонланмоқда. Мустақилликнинг дастлабки йилларидаги ҳавоийликдан реал воқеликка, иқтисодий ва сиёсий вазиятни жиддий баҳолашга ўтилмоқда. Бу эса мазкур ҳаракатларни ўзлари олга сураётган қатъий ва кескин талаблар, шартларни қайта кўриб чиқишга ҳамда улардан воз кечишга, ғоявий ва таъ-

килий жиҳатдан ўзларини қайта қуриб, кибр-ҳавога асосланган, оломонбоп, тор сиёсий манфаатларни енгилшга мажбур қилмоқда.

Ўзининг таркиби ва мазмуни жиҳатидан хилма-хил халқлар бирлигидан ташкил топган бизнинг жамиятимизда миллатлараро тотувликни сақлаб қолишга Ўзбекистон фуқароларининг тенг ҳуқуқлилиги билан боғлиқ ҳамма муаммоларни ҳал этадиган қонулчилик базаси ёрдам бермоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида: “Ўзбекистон халқини миллатидан қатъи назар Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади”, — деб таъкидланади. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида” ги Қонуни Ўзбекистон Республикасининг ҳамма фуқароларига “ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкий мавқеи, ирқий ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, мангулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар” тенг сайлов ҳуқуқини беради.

Ўзбекистон ҳудудида яшайдиган этник озчиликнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш давлат компетенцияси Ўзбекистон Конституциясида яққол кўзга ташланади. Унда айтилганидек, “Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урфодаглари ва анъаналари ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади”.

Шу муносабат билан миллий уйғониш жараёнлари фақат ўзбеклар орасидагина кечиб қол-

маётанлигини таъкидлаш лозим. Ўзбекистонда яшашган бошқа миллатларнинг вакиллари орасида ҳам этник-маданий асосларда жипслашини жараёнлари фаол юз бермоқда.

1989 йилдаёқ жамоат ташкилотлари — миллий-маданий марказлар тузила бошлаган эди. Ҳозир республикада 80 дан ортиқ марказ ишлаб турибди. Улар Ўзбекистоннинг кўп миллатли жамиятини сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий жиҳатдан қайта қуриш жараёнида ижобий роль ўйнамоқда. Халқнинг бирлиги, жипслиги ва озо-йипталиги ҳақида гапирар эканмиз, бу — бизнинг бебаҳо бойлигимиз, дея таъкидлаймиз.

Бизнинг жамиятимиз этник гуруҳлар ва миллатлар ўртасида шу ҳудудда яшайдиган ҳар қандай оламга ўзини эркин ва тенг ҳуқуқли деб ҳис қилиш имконини берадиган ўзаро муносабатлар ўрнатилишига интиломоқда.

Ҳар қандай миллатнинг, шу жумладан ўзбек миллатининг ҳам бирлиги унинг бошқа суверен давлатларда, хусусан, Марказий Осиё мамлакатларида яшашган ўз этник қардошлари билан яқиндан муносабатла бўлишини ҳам назарда тутали.

Статистика маълумотларининг тасдиқлашича, ҳозирги кунда анчагина ўзбеклар Ўзбекистондан ташқарида яшамоқдалар. Масалан, Тожикистонда жами аҳолининг 24,4 фоизини, Қирғизистонда — 13,8 фоизини, Туркменистонда — 9,0, Қозоғистонда — 2,5 фоизини ўзбеклар ташкил этади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Марказий Осиёнинг суверен давлатлари ўртасида чуқур, ҳар

Томошлама ўзаро алоқалар ўрнатини ва мингтақала мустақкам хавфсизлик тарафдоридир. Интеграциянинг ижобий натижалари милаатлар ўртасидан мулоқотга ва мингтақавий хавфсизликка ёрдам беради.

“Туркистон — умумий уйимиз” гоясига асосланган ўзаро муносабатлар концепциясини илгариси сулар экинми, мингтақала ҳам, унга киралган айрим давлатларда ҳам инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар тартибга солинишини истаймиз.

Ниҳоят, Ўзбекистоннинг миллий сиёсатини амалга оширган вақтда милаатлараро муносабатлар жараёнида миллий ва мингтақавий хавфсизликка таҳдид соладиган можароли вазиятларга йўл қўймаслик учун қандай асосий қоидаларга амал қилишимиз керак? — деган саволни ўзимизга бериб кўрайлик.

Биринчидан, давлатнинг этник сиёсати шахс ҳуқуқларини ҳамоя қилишнинг устувор бўлишига асосланиши ларкор, шунингдек, миллий озчиликнинг ҳуқуқлари ҳам камситилмаслиги шарт.

Иккинчидан, давлатнинг этник сиёсатидаги бон йўл милаатлараро зиддиятларни амалий тарзда ҳал қилгани усулларга асосланиши лозим.

Учинчидан, жамиятимизнинг бозор муносабатларига асослангани иқтисодий тараққиёти оламларни ижтимоий ҳамоялашнинг кучли механизмини таъминлаган ҳолда республика ҳудудида яшайдиган барча милаатларга мансуб аҳолининг манфаатларига мосдир. Бу тараққиёт ҳар бир одамнинг қобилияти ва иқтидорини рўёбга чи-

қариш, ҳар бир оилани ривожлантириш ва фаровонлигини ошириш учун мустақкам асос яратмоқда.

Шундай қилиб, ҳар қандай давлатнинг потенциаллиги этник гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни ривожлантиришнинг этнослар ўртасида ўзаро табиий муносабат ўрнатилишига таянган, босқичма-босқич амалга ошириладиган жараён мавжуд бўлишини назарда тутали. Бу ҳол, давлатнинг ва мингтақанинг хавфсизлигига таҳдид солиши мумкин бўлган этник ва милаатлараро можаролар келиб чиққудек бўлса, уларнинг олдини олиш мақсадида мазкур жараёнларни мунгазам равишда ижтимоий таҳлил этиб боришни зарур қилиб кўяди.

КОРРУПЦИЯ ВА ЖИНОЯТЧИЛИК

Ҳар бир давлат тарихида янги ижтимоий сиёсат ҳолатига ўтиш, афеуски, коррупция ва жиноятчилик каби жирканч ҳодиса билан бирга юз берган. Шу билан бирга, жиноятчиликнинг ўсиши нафақат ислохотлар йўлига жиддий тўсиқ, балки ўтиш даврида белгиланган мақсадларга эришишга ҳам қарши бевосита таҳдид туғдиради.

Марказий Осиёнинг бошқа давлатлари сингари Ўзбекистон Республикаси ҳам булдан холи эмас. Коррупцияга ва жиноятчиликка қарши кураш муаммоларига биздаги қизиқинг асло бежиз эмас. Албатта, бу борада кенг тарқалган ва умум эътироф этилган бир фикрни, яъни тоталитаризмдан демократия ва бозор муносабатларига ўтишдек му-

раккаб давр моҳиятан асосий сийсий, иқтисодий ва маданий тузилмаларни синдириб ташлашни аниқлашди, бу эса ахлоқ-одоб меъёрларига салбий таъсир эгали ва жиноятчилик ҳамда коррупция мундариб равишда кучаяди, деган хулосани эслатиб ўтиш мумкин. Лекин бу ҳодисалар давлатимизнинг хавфсизлиги, барқарорлиги ва пировардида ёш истиқлолимизга қандай таҳдид солишини чуқур тушуниш учун, афлидан, биргина шу таърифнинг ўзи камлик қилади.

Қанчалик қайгули туюлмасин, жиноятчилик ҳамма мамлакатларда ва ҳамма даврларда бўлган. Бирок ўтин даврида унинг мазмуни фақат жиний қилмин доираси билангина чекланиб қолмайди. Янги мустақил давлатларда амалга оширилаётган ислохотлар орқали амалда мулкни қайта тақсимлаш жараёни юз бермоқда. Айни шу ҳол ислохотларнинг моҳиятини белгилайди. Аввалги тузумда давлат томонидан тортиб олинган бойлик эндиликда уни яратган ва ўз меҳнати билан қўнайтираётганларга тегишли бўлиши лозим. Қайта тақсимланнинг моҳияти шундандир.

Ҳар бир мамлакат бу жараённинг шакллари ва суръатларини мустақил белгиламоқда. Уни жиноятчилар дунёсининг ҳалокатли таъсиридан ҳимоя қилишга интиломоқда. Бу ўринда гап ўғирлик, талон-тороғ, одам ўлдириш ва шахсга нисбатан зўравонлик қилиш каби жиноятлар устидагина бораётгани йўқ. Ўтин даврида янги иқтисодий механизмлар шакллантирилаётган бир пайта аҳолининг асосий кўнчилиги бозор шариоатида яшашни эндигина ўрганаётганлигидан

ва унинг объектив қонунларини пайқай бошлаганидан фойдаланиб, амалга оширилаётган иқтисодий жиноятлар тоифаси катта хавф туғдиради.

Жиноятчи унсурларнинг янги хўжалик муносабатлари тизимини шакллантириш жараёнида фаол ва хуфёна иштирок этиши жамиятда ахлоқсизлик вазиятини туғдиради. Бу эса мамлакат учун ҳам, жаҳон ҳамжамияти учун ҳам номақбул жиний бозор иқтисодиётининг алоҳида тури шаклланишига олиб келади.

Жиний ёки кўп ҳолларда “хуфёна” деб атаётган, иқтисодиёт воқелик сифатида қуйидагича шароитда ўсди ва ривожланди: у ишлаб чиқариш соҳасидаги қонунларни қўпол равишда бўзиб, ўзига хон — ўзига бек бўлиб олган эди. Чунки унга энг яқин рақобатчи бўлган давлатнинг иқтисодий тузилмалари қотиб қолган кўрсатмалар ва тақиқлар билан чеклаб қўйилган эди. Совет даврида бу ҳодиса ҳаддан ташқари кучайди, хунук ҳолга келди ва Ўзбекистонга мерос бўлиб қолди.

Жамиятда жиний “хуфёна иқтисодиёт”нинг мавжуд бўлиши уюшган жиноятчиликни келтириб чиқаради. Давлат ҳокимияти тузилмаларининг турли бўғинлари ва турли даражалари вакиллари ҳам унинг йўлдан оздирувчи таъсирига тушиб қолади. Коррупция вужудга келиб, у энг аввало уюшган жиний тузилмаларга маладкор бўлиш ёки туғридан-туғри ёрдам бериш учун давлат хизматининг имкониятларидан фойдаланади. Бу эса жиноятчилик ва коррупция жамиятга келтирадиган

салбий оқибатлар туфайли жамият хавфсизлиги ва барқарорлигига тўғридан-тўғри таҳдиддир.

Мамлакатимизнинг келажагини ва обрў-эълборини қадрлайдиган ҳар бир виждонли фуқаро бу таҳдидни эсда тутмоғи даркор. Ҳалол меҳнат қилиш, ўз билими, куч-гайраги ва ижодий қобилиятини сарфлаш учун барқарор шарт-шароит бўлишини истайдиган, фарзандлари ва яқин кинилари келажакка ҳам демократик, фуқаролик жамиятида цивилизацияланган бозор муносабатларининг самараларидан тўла-тўқис фойдаланишни орзу қиладиган ҳар бир фуқаро, жиноятчилик ва коррупция йўлига ўз вақтида зарур тўсиқ қўйилмаса, бу иллатлар қандай аянчли оқибатларга олиб келиши мумкинлигини яхши англаб етмоғи лозим.

Тарихий тажриба ва ҳозирги амалиёт, шу жумладан баъзи янги мустақил давлатлардаги воқелик коррупция ва жиноятчилик хавфсизликка соладиган таҳдидни яққол тасаввур этиш имконини бермоқда.

Биринчида, сиёсий жиҳатдан олганда, коррупция амалга оширилаётган ислохотларга қаршилик кўрсатиш ифодасидир. Унда ўз умрини янаб бўлган, янги иқтисодий муносабатларни ўзига қарши таҳдид деб билган ҳолда, уларнинг ривожланишини секинлаштириб қўйишга ҳаракат қиладиган маъмурий-бўйруқбозлик тизими билан “хуфёна” иқтисодиётнинг манфаатлари объектив равишда бирлашиб кетади. Коррупция домига илинган амалдорлар шахсий бойлик орттириш мақсадларини ва уруғ-аймоқларнинг ман-

фаатларини давлат манфаатларидан устун қўяди. Бу эса, мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий йўлига ҳамда аҳолининг аксарият қисмига тузатиб бўлмайдиган зарар етказади. Бундан ташқари, янги иқтисодий муносабатларга эндиликгина асос солинаётган ва сифат жиҳатидан бошқа сиёсий тизим шакллантирилаётган ўтиш даврида коррупция ўз хатги-ҳаракати билан бу жараённинг йўлини тўсиб қўйиш имконига эга.

Иккинчида, жиноятчилик ва коррупциянинг авж олиши давлатнинг конституциявий асосларини емиради, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари жиддий тарзда бузилишига олиб келади. “Қонулар ва фармонларни қабул қилишдан мақсад уларни четлаб ўтишдир” деган мутлақо ярамас қоида жамиятнинг энг олдий ҳуқуқий тартибот ва жамоат тартибини сақлаб туриш қобилиятидан маҳрум бўлишига олиб боради. Банарати иқтисодиётда жинойий гуруҳлар ва “рекетчилар” тўдалари “базм қурса”, кўчаларда эса одамлар қўрққанларидан тасодифий ўткинчилардан қочиб юрсалар, жамиятдаги барқарорлик ва собитқаламлик ҳақида гап бўлиши мумкинми?

Учинчида, жиноятчилик ва коррупция жамиятнинг маънавий-ахлоқий асосларини емиради. Жамият аъзоларининг фуқаролик маъқсини йўққа чиқаради. Амалга оширилаётган ўзгаришларга салбий муносабат вужудга келиши учун шароит яратлади. Ислохотлар гоёсининг ўзини обрўсизлантиради ва эски замонларни, шу жумладан “қудратли марказнинг кучли қўли”ни кўмсан ҳиссини тугдиралади.

Ўтин даврининг муайян қийинчиликлари шароитида фуқаролар онгида, айниқса, ёш авлоднинг бир қисмида, ҳаётда юксак турмуш даражасига эришишнинг асосий усули қонунга хилоф фаолият билан боғлиқ, деган мутлақо ахлоққа зид нуқтаи назар шаклланиши ва қарор топиши мумкин. Қинғир йўл билан бойлик ортиришга интилиш, башарти у жамиятнинг ва ҳуқуқий назоратнинг эътиборидан четда қолса, одамларни, айниқса, ҳаётга эндигина қадам қўйиб келаётган ёшларни ёмон йўлга оғдиради. Ахир, жамият ва давлат учун ёш авлоднинг ахлоқан бузилиши ва юзгубан кетишидан ҳам аянчлироқ, ҳалокатлироқ ҳол борми ўзи?

Тўртинчида, “пул ҳокимиятга интилади”, деган бир ибора бор. Лекин бу пул жиноий йўл билан топилган бўлса-ю, унинг эгалари жамиятнинг ҳокимият тузилмаларига чиқиб олсалар, улар қандай усуллар билан болқаришларини тасаввур қилиш қийин эмас.

Жиноят оламининг нуфузли шахслари ҳокимиятга қандай йўллар билан кириб олиши яхши маълум ва кўн мамлакатларда синовдан ўтган. Аввалига бу иш нонок даромад манбаларини сақлаб қолиш, улардан кафолатли фойдаланиш мақсадида ҳокимият тузилмалари билан алоқа боғлаш ва бу алоқани мустақамлашдан бошланади. Шундан сўнг ҳокимиятнинг ўзи ҳам қўлга киритилади.

Ҳокимият органларининг жиноятга аралашиб қолиши ривожланаётган жамият учун энг жиддий хавф-хатарлардан биридир. Жиноий тузил-

маларнинг давлат органлари амалдорлари билан чатишиб кетиши, уларнинг турли ҳокимият тармоқларига кириб олиши жамоатчилик наздида фуқароларнинг ҳимоясизлиги ҳиссини кучайтиради. Давлатнинг ўзини обрўсизлантиради. Мамлакат ичқарисида ҳам, ташқарисида ҳам унга иншонсизлик ортиб боради.

Бешинчида, нонок йўл билан бойлик ортиратилар жазодан қутулиб қолиш ва ўзларининг жиноий сармояларини ҳимоя қилиш учун ҳар қандай хатти-ҳаракатларга тайёр туришларини яхши билиб олиш лозим. Бундай кимсалар адолатли жазодан қўрқиб, ҳамма ишни қилишга, ҳагто вазиятни беқарорлаштиришга, оммавий тартибсизликларни келтириб чиқаришга шай турдилар. Бундай пайтда эҳтиросларни жунбунга келтириш, оломонни қўзғатиш ва унинг орқасига яшириниб олишдан қулайи йўқ. Бундай одамларнинг “Фақат бизга яхши бўлса, ишимиз битса — бўлгани” қабилидаги маслағи худбинликнинг, ҳамортларига нисбатан сурбетларча доқайлиқнинг яққол кўринишидир.

Олтинчида, жиноий усуллар билан бойлик ва мўмай пул ортирган кимсаларнинг янги ҳуқуқ ҳимоячилари ва ҳагто демократия учун жафо чекаш курашчилар сифатида сиёсатга кириб олишга ҳаракат қилаётганидан далолат берувчи ми-соллар, жумладан, бизда ҳам оз эмас.

Улар бундай хатти-ҳаракатлари билан инсониятнинг адолат ва демократия каби олижаноб идеалларига нақадар жиддий зарар етказаятганларини, ўз халқлари ва мамлакатлари

навияга доғ тушираётганларини айтиб ўтиришнинг ҳожати бормикин? Нафсиламрини айтганда, улар ўз халқлари ва мамлакатларининг тақдирига, озодлик ва мустақиллик идеалларига мутлақо бефарқ қарайдилар.

Бундай шахсларнинг туриш-турмуши кетма-кет қилинган жиний хатти-ҳаракатлар зағжирилан иборатдир. Аввалига ўз халқини алдаб капитал тўйланали, кейинги гал — демократия ва адолатни рўқач қилган холда жамоатчилик фикрини алдаб, сиёсий обрў ортирилади. Сир эмаски, бундай шахслар ўз манфаатлари йўлида республикадаги вазиятга таъсир кўрсатишга уришаётган танқи кучларга хизмат қилишга ҳаминша тайёр турадилар. Шундай қилиб, улар келаси гал қандай алдовни ишга соладилар? — деган манتيқий савол туғилади.

Еттинчида, жаҳон хўжалик алоқаларига фаол интеграцияланив, чет эл инвестициялари ва тadbиркорларини иқтисодий ўзгаришлар жараёнига тортин соҳасидаги аниқ мақсадга қаратилган фаолият бугун Ўзбекистон учун устувор вазифалар ҳисобланади. Бу мақсадларни рўёбга чиқариш паройитида коррупциячиларнинг хатти-ҳаракатлари нафақат мамлакатимизнинг ҳалол фуқароларини тadbиркорликдан четлатади, балки чет эллик шерикларда ишончсизлик уйғотгани ва уларни чўчитиб қўяди.

Натижада мамлакат тоят муҳим капитал маблағлар манбаилан, технологиялар ва тажрибадан, жаҳон иқтисодий тизимининг соғлом, “соф”

қисмига қўшилиш имкониятидан маҳрум бўлади. Бундай мамлакат халқаро хуфрия ва жиний тузилмалар тобора кўпроқ қизиқадиған ва фаол инн олиб борадиған макон бўлиб қолади.

Борган сари уюшиб ва профессионал тус олиб бораётган хозирги жиноятчиликнинг жинселаниши, жиний туруҳлар томонидан истермоли борларининг буткул эгаллаб олиниши, қонунсиз равишда қўлга киритилган капиталларнинг хўжалик ва тижорат тузилмалари орқали қонунийлаштириб олиниши яққол кўзга тапранаётганлиги ҳам жуда хавфлидир.

Ўзбекистонда, шубҳасиз, жиноятчиликнинг сабабларини аниқлаш чоралари кўрилмоқда, фопш этилган коррупциячилар қаттиқ жазоланмоқда. Мамлакат ичидаги жиноятчилик доимо давлат томонидан қаттиқ назорат қилиб борилади. Жиноятчилик кешг авж олиб кетиниға ва коррупциячилар домиға илинган амалдорларнинг бебошлиғига йўл қўймаслик мақсадида бир қатор узоқ мудатли чора-тадбирлар ишга солинган. Улар жиноятчиликка қарши кураш стратегиямизни белгилаб беради.

Бу стратегия доирасидаги қандай йўналишлар устувор ҳамла жамиятимизнинг тушуниши ва мадалиға муҳтож.

Энг аввало, иқтисодий чоралар кўрилиши лозим. Жиноятчилик ва коррупцияға қарши курашнинг манғиқи иқтисодий муносабатларни эркинлаштириш йўлидан янада изчил бориши, ҳалол тadbиркорлик учун чинакам эркинликни таъминлаш баъзан унинг йўлида сақланиб қола-

ётган кўнлаб бюрократик сансалорликлар ва тўсиқларни бартараф этишни талаб қилади.

Ўзбекистонда бутун ҳуқуқ ва суд тизимини такомиллаштириш дастурини мамлакат ичидаги жиноятчилик ва коррупцияга қарши кучли чора деб ҳисобламоқ даркор. Бир томондан, Қонуннинг мутлақ устуңлиги ва фуқароларнинг ҳуқуқлари кафолатли ҳимоя қилиниши ушбу дастурнинг мақсади бўлиши лозим. Иккинчи томондан, мамлакат аҳолисини ва айниқса ёшларни ҳуқуқий тарбиялашни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарин ниҳоятда зарур.

Фуқароларимизнинг ҳуқуқбузарликка қарши ички имкониятлари ва юксак даражадаги ахлоқи жиноятчилик ва коррупция жамиятга олиб кирадиган смирилишдан энг яхши ҳимоядир. Оилада, мактабда, меҳнат жамоасида, маҳаллада олиб бериладиган ахлоқий тарбия, жамоатчилик фикрининг кучи, оммавий ахборот воситалари, руҳонийларнинг обрў-эътибори — ҳамма-ҳаммаси одамларимизда Қонун бузилиши билан боғлиқ ҳар қандай хити-ҳаракатларга нисбатан барқарор қаршиликни шакллантиришга қаратилмоғи лозим.

Ниҳоят, жиноятчилик ва коррупцияга қарши мурасасизлик ва умумий қоралаш муҳитини вужудга келтириш жуда муҳимдир. Жиноятчилар, коррупция дунёси ҳаммадан ҳам ўз кирдикорларининг онкор бўлинидан кўрқали. Шу сабабли биз мабуотимиз ва бошқа оммавий ахборот воситаларимиз ўзининг эркинлашиш жараёнида жиноятчиликка қарши қуран дастурига янада муҳимроқ ҳисса кўнади, деб кутинга ҳақлимиз.

Жиноятчиликдек мураккаб ҳодисани таҳлил қилар эканмиз, ушбу муаммонинг бошқа томонини ҳам назарда тутмоғимиз керак. Бу муаммонинг мазмунини битта жумла билан ифодалаш мумкин — жиноятчилар дунёси чегара билмайди.

Енгил йўл билан жуда катга бойлик орттириш шарраси турли мамлакатлардаги жиноятчи унсурларнинг бирлашишига, халқаро жиний ҳамжамиятлар пайдо бўлишига олиб келишини кўрсатувчи мисоллар бутун дунё амалиётида етарли. Уларнинг фаолият соҳаси барчага маълум: у нопок пул топиш имкони бўлган ҳамма жойда қўлланилади.

Наркотик молдалар ишлаб чиқариш ва улар билан савдо қилиш. Ушбу жиний бизнес яратиб берадиган жуда катга бойлик орттириш имкониятлари унинг иштирокчиларини халқаро ҳуқуқ нормалари билан ҳам, миллий қонунлар мажмуи билан ҳам, айниқса, “оқ ажал”нинг ҳалокатли оқибатлари билан ҳам ҳисоблашмай, ҳамма ишни қилишга мажбур этмоқда.

Яширинча қурол сотиш. Бу “бизнес” ҳам минтақавий можаролар ва маҳаллий урушларнинг тўс-тўнолонидан фойдаланиб қолувчиларга катта даромад келтирмоқда. Бундай корчалонлар учун қуролли қарама-қаршиликни давом эттириш ва кескиликни сақлаб туриш қурол-яроғларнинг яширин бозорини кенгайтириш учун энг яхши шарт-шароит эканлигини яна бир бор таъкидланга ҳожат бўлмаса керак.

Яширинча қурол сотиш халқаро терроризм деб аталмиш жиний ҳодиса билан бирга юра-

ли, баъзан эса уни келтириб ҳам чиқаради. Ўзгалар қонини тукиш ҳисобига мўмай даромад олишни истовчилар бағамом йўқ бўлиб кетадиган замонлар келишига ҳали анча борга ўхшайди. Бу тоифага кирувчи “бизнесчилар” учун қон ва понок сийсаг қоришган пул дунёнинг турли бурчакларида халқаро қотилларни ёллаш ва синаб кўриш мумкин бўладиган можароларни рағбатлантириш борасида энг қулай восита эканлигини таъкирмас ҳам бўлади.

Ниҳоят, халқаро жиноятларнинг яна бир тури СССР парчаланиб кетганидан кейин айниқса ривожланди. У айрим тузумлар ва ташкилотларнинг иккиёқлама фойдаланишга мўлжалланган технологияларни ҳамда энергия манбаларини қўлга киритишга интилиши билан боғлиқдир. Оммавий қирғин қуролини ишлаб чиқаришга мўлжалланган технологиялар сийсий ва ҳатто жиноятчи воєвоєлар қўлига тушиб қолиши мумкинлигидан келиб чиқадиган оқибатларни тасаввур қилишнинг ўзи даҳшатли.

Халқаро жиноятчиликнинг шу каби барча турлари нафақат алоҳида олишган битта мамлакатта реал таҳдид солмоқда, балки кенг кўламли хавфсизликни сақлаб туриш истиқболлари-ни ҳам шубҳа остида қолдирмоқда. Биз, Ўзбекистон жамоатчилиги, Марказий Осиё минтақаси ана шу нуқтаи назардан қараганда, халқаро жиноятчи уюшмалар учун “ширин луқма” эканлигини яхши тушунамиз. Бу минтақа жаҳон коммуникациялари тутанган жой бўлиб, ундан наркотик моддалар билан савдо қилувчи корчалошлар

фойдаланмаслигига ҳеч ким қафолат бера олмайди. Мингтақада қонли можаролар давом этмоқда, унда шу қадар кўп қурол-аслаҳа тўйланганки, бу ҳол қурол билан яширинча савдо қилувчилар ва Марказий Осиёни халқаро террорчиларни синовдан ўтказиб оладиган майдон деб ҳисоблайдиганларнинг жуда ҳавасини келтирмоқда. Мингтақада катта миқдорда захиралар, шу жумладан нарчаланиш хоссаєига эга бўлган манбалар ҳам тўйланган. Юқсақ технологияли, шу жумладан иккиёқлама фойдаланиладиган технологияли ишлаб чиқаришлар мавжуд. Бу ҳол унга ҳалол тадбиркорларнинггина эмас, шу билан бирга йнрик жиноятчи бирлашмаларнинг ҳам қизиқиниши орттирини шубҳасиз.

Шундай қилиб, жиноятчилик, коррупция бизнинг ўз хавфсизлигимизга ҳам, халқаро хавфсизликка ҳам таҳдид солувчи реал манбалар. Бинобарин, мазкур ҳодисага қарши кураш масалалари биргина бизга тааллуқли эмас. Шунинг учун ҳам биз жиноятчилик ҳақида бутун жаҳон ҳам-жамияти қайғурмоғи лозим, деб ҳисоблаймиз. Суверен Ўзбекистон халқи ва раҳбарияти эса улар билан фаол ҳамкорлик қилишга тайёр ва буни дунёни поклаш, унинг хавфсизлигини таъминлаш ишига қўшилган ҳисса, деб билади.

МАҲАЛЛИЙЧИЛИК ВА УРУҒ-АЙМОҚЧИЛИК МУНОСАБАТЛАРИ

Кўпчилик лугатларда берилган таърифларга кўра, уруғ-аймоқчилик феодал жамиятларга хос ҳодисадир. Бу — қон-қариндошлик алоқалари билан боғланган одамларнинг бирлигидир. Уруғ

жамоаси ўз бошчилигининг номи билан аталарди. У эса аъзолари учун энг обрўли одам ҳисобланар, уруннинг маънафатларини жамоасининг нисбатан маҳдуд оламидан ташқарида ифодалар эди. Айнан уруғ-аймоқ ўз аъзоларини ҳимоя этар, уларга ҳомийлик қилар ва ёрдам берар эди.

Замонлар ўтди, ижтимоий-иқтисодий формациялар алманиди, одамлар ўртасидаги муносабатлар ўзгарди. Ўзгарди-ю, аммо исезиз йўқолиб кетмади. Базанг тоғ жинеларида қадимги ўсимликнинг аранг пилан мумкин бўлган излари кўришиб қолганидек, ҳозирги жамиятда, унинг ижтимоий-маданий ҳолисаларида ҳам узоқ ўтмишининг аниқ излари намоён бўлади. Уруғ жамоалари ҳам шундай ҳодисалар сирасига киради.

Бутунги дунёда ҳақиқий маълодаги уруғ-аймоққа бўлинган жамиятни тоғнинг мушкул бўлса керак. Лекин базанг у шакли ўзгарган, “янги-ланган” ҳолда мавжуд бўлади. Кўнгина мамлакатларда қондошлик рингалари ҳозир унчалик кучли эмас. Бироқ улар ўрнига бошқа муштараклик, бошқа бирликнинг рингалари, жумладан, юрдошлик, худудий яқинлик рингалари вужудга келди. У ёки бу жойдан чиққан, ўна жойнинг худудилан ташқарида, мамлакатнинг бошқа ерларида ўрнаниб қолган кишилар ўз юрдошларига ёрдам берсалар, бунинг нимаси ёмон, деган савол туғилиши ҳам мумкин.

Маълум бир даражада қариндош-уруғчилик билан боғланган одамларнинг бир-бирларига маънафад беришлари ҳам музлақо табиий бўлиб кўри-

нали. Лекин қариндош-уруғчилик, худудий ёки этник принциплар асосида давлат тузилмаларида ёки бошқа тузилмаларда тор гуруҳчилик манфаатлари билан иш кўрадиган, айнан шу манфаатларни биринчи ўринга қўядиган уюшмалар (кўпинча порасмий уюшмалар) умумий ишга, умумдавлат, умумхалқ манфаатларига зарар келтирган ҳолда шаклланиб, ўз мақсадларига эришиш учун аъзоларини мавжуд давлат, ҳокимият ва бошқа погоналарда юқори кўтаришга ҳаракат қилар экан, бу ҳол хавфли бўлиб қолади. Ана шунда жамиятнинг барқарорлиги ва хавфсизлигига реал таҳдид солувчи маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик ҳақида гапиришга тўғри келади.

Ҳозирча бу ҳодисалар жиддий ва чуқур таҳлил қилинган эмас. Уларни ўз тараққиётидан орқала қолаётган ёки мураккаб ўтиш даврини бошидан кечираётган мамлакатларнинггина муҳим хусусияти деб ҳисоблаб бўлмайди. Бунга сабабни ривожланган Фарб мамлакатлари ҳам гирифтор бўлган. Маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчиликни, тор доирада, этник-минтақавий фикр юритишнинг кўриниши деб ҳисоблаш мумкин. Бунда дунёнинг бутул хилма-хиллиги, мураккаблиги ва ўзаро боғлиқлиги бир худуд, бир этнос, бир қатга оналдан иборат қилиб қўйилади.

Бу ҳодисалар янговчанлигининг, ҳозирги шароитда улар муттасил ўз-ўзидан пайдо бўлиб кўринишнинг сабаблари намага ва улар бизнинг минтақамиз шароитларида қандай намоён бўлмоқда?

Давлат тузилмаларида уруғ-аймоқ ва юртдошлар туруҳлари этник белги асосида шаклланади. Уруғ-аймоқчиликнинг мақсади — ўз аъзоларини давлат ҳокимияти шиллапояларидан мумкин қадар юқори кўтаришдан иборат. Уруғ-аймоқчиликни ажратиб турувчи белги — унинг аъзоларининг бир жойда тутилганлигидир. Шуни назарда тутиш кераки, машғулот турларининг умумийлиги, маънавий манфаатлар, дунёқарашларнинг муштараклиги эмас, балки айнан тутилган жойининг умумийлиги асосий белгидир.

Мингтақавий ўзлигини англаш, бошқача айтганда, одамларнинг фақат ўзлари туғилиб ўсган жой орқали ўзларини идрок этиши, аслини олганда, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик учун этник-ижтимоий негиз бўлиб хизмат қилади. Аён-ки, ҳозирги вақтда Марказий Осиёнинг баъзи жойларида миллий ўзлигини англадан кўра, мингтақавий ўзлигини англаш устулик қилипти, дейинш учун анча салмоқли асослар сақланиб қолмоқда.

Бундай вазият кўп жиҳатдан этник бирликнинг энг юқори шакли бўлган миллатнинг моҳиятини ташкил этувчи белгилар шаклланиши жараёнида этник жиҳатдан жишланишни бошидан кечираётган халқлар учун хос эканлигини айтиб ўтин жониз.

Айрим мамлакатлардаги этник-ижтимоий вазиятни таҳлил қилин этник жиҳатдан рангбаранглик ҳозир ҳам мавжудлигини, булда бир халқнинг ичида фақат шеваси бўйича эмас, балки жамиятти иқтисодий ташкил этинш ва мада-

нияг белгилари бўйича ҳам турлича бўлган алоҳида туруҳлар ажралиб туришини кўрсатмоқда. Бинобарин, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик воқеъ бўлиши учун объектив шароит сақланиб қолмоқда.

Тарихий нуқтаи назардан олганда, Марказий Осиё давлатни миллийлик белгисига қараб ташкил этиш аъзоларига эга эмас эди. Бу ерда Россия томонидан мустамалага қилиб олинишунча Россия бўлган ҳамма давлатлар асосан сулола-мавжуд бўлган (Бухоро, Қўқон, Хива хонликлари) принциплар бўйича ташкил этилар эди. Шуни муҳимки, юқоридаги хонликлар бир пайтлар мавжуд бўлган марказланган давлатлар ва империялар ўрнида ташкил тошган вақтда бу ҳудудда кўп сонли ўтроқ ва кўчманчи қабилалар яшар эди.

Бир халқнинг бўлиниб кетини, унинг турли хонликлар ўргасида ажралиб қолини ҳамда вайронгарчилик келтирувчи урушлар узоқ вақтгача, то совет давригача унинг феодал тарқоқлигини мустаҳкамлаб ва сақлаб келди.

Мингтақала Совет ҳокимиятининг ўрнатилиши, унинг ҳар қандай миллий хусусиятларини “байналмиллаланишнинг” та ва бараварлаштиришига янглишини нафақат этник бирликлар ўргасидаги, балки ҳатто бир халқ ўргасидаги турли туруҳларга ажралишининг барҳам толишига эмас, аксинча, янглилари пайдо бўлишига олиб келди.

Айнан давлат социализми ва унинг қаттиқ режалаштирилган иқтисодий, ижтимоий (эга-

сиз) мулки, бойликларнинг марказдан туриб тақсимланиши маҳаллийчилик ҳамда уруғ-аймоқчилик муносабатларининг янаши, кенгайиши ва чуқурлашиши учун қулай замин бўлди.

СССРда уруғ-аймоқчилик ва маҳаллийчилик бошқача сифат касб этди. Марказдан туриб режалаштиришга асосланган иқтисодиётнинг кескинлиги, баъзан эса шафқатсизлиги, мулкнинг ижтимоий характери уларнинг кенг ёйилиши учун қулай замин яратди. Моддий ва бошқа бойликларни тақсимловчи родини, аслини олганда, турли даража ва мақомдаги бошқарув ходимлари бажарар эдилар. Маҳаллий маъмурлар ва тармоқлар, корхоналар, савдо соҳасининг раҳбарлари айнан ана шу бошқарув ходимларининг илтифотига сазовор бўлишга ҳаракат қилар эдилар.

Бирон-бир амалдорнинг олдига кирадиган эшикларни очиб берадиган сеҳрли сўз ўша амалдорга танил ёки яқин кишининг қариндоши, дўсти, юртдошининг шахсий тавсияномасидан иборат бўлар эди. Ўз навбатида, бундай бошқарув ходими ўз ҳокимиятини сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш учун агрофида иннончли ва ўзига хайрихоҳ одамлар бўлишига муҳтож эди. Шахсий сардоқат тамойили унинг калрлар соҳасидаги сиёсатининг мезонларидан бирини ташкил этарди. “Яхшими-ёмонми, ўғрими-тўғрими, ўзимизники” деган ақида бу сиёсатнинг туб негизи эди.

Жамиятда алоҳида гуруҳнинг ёки алоҳида ҳудудларнинг манфаатлари умумий манфаатлардан устун турадиган муносабатлар тизими мавжуд бўлиши жуда нотўғри ва хавфлидир. Бу ҳол

жамиятда ижтимоий кескинликнинг ўсишига олиб боради. Давлатга — унинг барқарорлиги, яхлитлиги, тараққий этиш қобилиятига таҳдид туғдиради. Хаёлий ғоялар устун бўлган совет даврида уруғ-аймоқчилик манфаатлари тўқнашуви асосида бир неча бор можаролар келиб чиққан эди. Бу можаролар анъанавий тарзда қудратли қатагон аппаратидан фойдаланган ҳолда ҳал қилинар, тарғибот машинаси эса юз берган барча ҳолисалар ҳақида лом-мим демас эди.

Ана шундай ярамас меросдан халос бўлиш зарурияти давлатимизнинг бош стратегик вазифаларидан бирига асос бўлмоқда. Мустақилликка эришилгач, бунинг учун зарур шарт-шароитлар пайдо бўлди ва мустаҳкамланди. Шунинг учун ҳам энг юқори сиёсий ноҳоналардан туриб, умумий ишимизга халақит берадиган маҳаллийчилик, гуруҳбозлик ҳолатларига фаол чек қўйиш лозимлигини кўрсатишга ва дунёда ягона ўзбек миллати бор, хоразмлик, фарғоналик, сурхондарёлик ўртасида миллий фарқ йўқ — уларнинг барчаси ўзбеклар, деб таъкидланшга тўғри келмоқда.

Муайян ҳудудий фарқларни мултак ҳодиса даражасига кўтариш энг хавфли хатодир. Ҳар бир шахснинг миллий ўзлигига қайтишни ўзлигини минтақавий асосда англаши белгилаб бермаслиги керак. Инсон ўзини энг аввало Ўзбекистон фуқароси деб, шундан кейингина хоразмлик, самарқандлик ёки Фарғона водийсининг аҳолиси деб ҳис қилиши лозим. Бу ҳол ҳар биримиз мансуб бўлган “муъжаз ватан”нинг, одам туғилиб

ўсган жой, ўлканинг қадрини ва аҳамиятини, унинг турмуш тарзи ва ўзига хос қадриятларини асло камайтирмайди. Бироқ шуни эсла тутиш керакки, ҳалдан ташқари бўрттириб юборилган маҳаллий ваташпарварлик, унинг тажовузкорлиги миллатнинг жипселанувига халақит беради. У муқаррар суратда ички сепаратизмга ва маланий маҳудликка олиб боради. Давлат ҳамда жамиятнинг барқарорлиги ва хавфсизлигига бир қатор бошқа таҳдидларни туғдиради.

Бу ҳолисаларнинг хавфи нимада? Улар қандай салбий оқибатларга олиб келиши мумкин? Навқирон мустақиллигимиз учун бу саволлар асло бефарқ эмас. Мамлакатимиз фуқароларининг тақдирни кўп жиҳатдан бу саволларга қандай жавоб берилишига боғлиқ.

Аввало, маҳаллийчилик тамойилларининг кучайиши минтақаларнинг ўзини ўзи чегаралаб қўйишига, таркиб топган хўжалик алоқалари тизимининг кучсизланиши ва парчаланishiга, бинобаринг, минтақанинг иқтисодий жиҳатдан таназулга юз тутишига олиб келиши мумкин. Бу эса умумдават иқтисодиётига зарар келтириши муқаррар. Кўпинча бу ҳол давлат ичида марказдан қочувчи кучларнинг пайдо бўлиши ва жадал ривожланиши билан бирга юз беради.

Ажралиб чиқин кайфиятидаги минтақалар давлатнинг яхлитлигига қарши реал хавфдир.

Урул-аймоқ ёки минтақа ўзининг устунлигини таъминлашга ва ўз худбин мақсадларига эришишга ҳаракаат қилиб, бутун давлат доирасида умуман сийёсий муҳолифат ролини даъво қила-

лиган турли уюшмаларни вужудга келтириш учун озиқ берадиган муҳит бўлиб қолиши мумкин. Бундай гуруҳлар ўртасидаги ҳокимият учун кураш экстремистик шакллар касб этиб, давлатнинг худудий яхлитлигига, унинг япашига тўғридан-тўғри таҳдид туғдиради.

Сийёсий ташкилотлар, шу жумладан муҳолифат руҳидаги ташкилотлар ҳам, жамият ичида умуммиллий кўлам доирасида ривожланиши лозим. Бу эса ана шундай ташкилотларнинг статчилари ва қатнашчилари халқнинг ўзлари мансуб бўлган қисмининг эмас, балки, энг аввало, бутун давлат ва халқ манфаатларини диққат марказига қўйишлари учун кафолат бўлиб хизмат қилади.

Маҳаллийчилик ва сепаратизм келтириб чиқарадиган яна бир таҳдид шундан иборатки, маҳаллийчилик ва урул-аймоқчиликка асосланган зиддиятлар минтақамиз паровитида миллатлараро ва этник можароларга айланиб кетиши ёки бундай можароларни юзага келтириши мумкин.

Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, Марказий Осиёдаги туб халқларнинг вакилларини минтақанинг беспала давлатида ҳам учратиш мумкин. Мамлакатларимиз аҳолисининг кўпчилик қисми бир хил гуруҳлардан (ўзбеклар, қozoқлар, тожиклар, қирғизлар, туркманлар, қорақалпоқлар, уйгурлар ва бошқалардан) таркиб топган бўлиб, уларнинг нисбати ўзгаради, холос. Республикаларнинг ҳар бирида жам бўлиб япашдиган: Қозғистонда ва Қирғизистоннинг Ўш вилояти жа-

нубида, Тожикистоннинг Ленинобод вилоятида, Туркманистоннинг Тошхөвүз вилоятида ўзбеклар яшайдиган ҳудудлар, Тошкент ва Жиззах вилоятларида қозоқлар яшайдиган кагта-кагта майдонлар, Қозоғистоннинг шимолида асосан руслар яшайдиган вилоятлар мавжуд.

Туб ислоҳотлар амалга оширилаётган мураккаб даврда жамиятда озчиликни ташкил этадиган халқларда камситилиш ҳамда бу мамлакатдаги ўз келажатига ишончсизлик ҳисси туғилиши мумкин. Бундай туйғулар маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқлар курашининг кучайиши ҳамда шунинг оқибатида иқтисодий ва сиёсий ҳаётдаги камситишлар негизда шаклланган бўлиши ҳам мумкин. Бундай ҳолда эллик гуруҳлар ва миллатлар ўртасида кескинлик кучайиб, зўравонликнинг бошқариб бўлмайдиган даражада портлаш хавфи ортади. Сўнгги йиллар тарихида советлардан кейинги маконда айни шу негизда келиб чиққан можаролар ва фожиалар талайгина.

Маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқлар кураши туғдирадиган таҳдидлар ҳақида гапирар эканмиз, бу ҳодисаларнинг ўзиёқ бузғунчи эканлигини ҳисобга олиш зарур. Лекин ташқи кучлар ҳали мустаҳкамланиб олмаган ёки турли вазиятлар туфайли заифланиб қолган давлатларда бу воқеалардан ўзларининг жўғрофий-сиёсий мақсадлари ва гаразли манфаатлари йўлида фойдаланган ҳоллар тарихдан маълум.

Бироқ уруғ-аймоқларнинг ташқи кучлардан ўз мақсадларида фойдаланишга ҳаракат қиладиган етакчилари ва маҳаллийчилик манфаатлари

ни ифодаловчилар охир-оқибатда ана шу кучлар иродасининг асири бўлибгина қолмай, балки ташқи кучлар ўз ноҳўя хатти-ҳаракатларини оқлаш учун берадиган қурбонларга ҳам айланалдилар. Буни тарихнинг ўзи тасдиқлайди.

Маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик муаммосининг долзарблигини ва мураккаблигини тушунибгина қолмай, айни чоғда шу негизда танглик вужудга келишининг олдини олиш учун нима қилиш кераклигини аниқ тасаввур этиш яшарин хавф-хатар омилдан чинакам таҳдид манбаига айланиб кетишига йўл қўймасликка имкон беради.

Ҳозирги ва бўлгуси сиёсатчилар олиб борадиган барча ишларда Ўзбекистоннинг умуминсоний қадриятлари ва умуммиллий манфаатлари устувор бўлишини, унинг бугун ҳудудида умумдавлат қонунилари устуворлигини таъминлайдиган тамойил асос қилиб олинishi даркор. Жамият ичилиши алоҳида шахсларнинг уюшқоқлик билан жиёсланишига уларнинг қайси уруғга, ҳудудга ёки эллик гуруҳга мансублиги эмас, балки умумдавлат даражасида корпоратив (тадбиркорлар, зиёлилар, аграрчилар ва шу кабилар) манфаатларининг яхши англланган муштараклиги асос бўлиши лозим.

Барча минтақалар, барча этник ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ўртасида мувозанат сақланишини доимо ҳисобга олиш зарур. Манфаатларни ифодалаш ва рўёбга чиқаришнинг қонуний механизми маҳаллийчилик кайфиятла-

ри, уруғ-аймоқлар курашининг вужудга келиши ва ривожланишига гов солмоғи даркор.

Калдрлар соҳасидаги сийёсат, ўтиш даврида ҳали ҳам мавжуд бўлиб турган давлат тақсимооти соҳаси, давлатнинг иқтисодий, ижтимоий ва минтақавий сийёсати ҳамма ҳудудларга, ҳамма миллий ва социал озчиликни ташкил этувчиларга давлат ресурсларидан тенг баҳраманд бўлиш ва фойдаланиш имкониятларини таъминлаб беришни лозим.

Маҳаллий ҳокимиятларга кўпроқ мустақиллик бериш зарур. Ўз минтақасининг хусусиятларини билан жойлардаги раҳбарларга у ердаги моддий ва инсоний имкониятларни мумкин қадар кўпроқ ишга солиш имконини беради. Ислоҳотларни амалга оширишга маҳаллий иқтисодий, демографик ва бошқа хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда ўзгартишлар киритишга шaroит яратади. Ислоҳотлар учун жавобгарликнинг кага қисмини маҳаллий ҳокимиятлар зиммасига юклан уларнинг танаббусини имкони борида кўпроқ ишга солиш ва маҳаллий ресурсларни жалб этиш имконини беради.

Айни чоғда хўжалик юритувчи субъектларга ва маҳаллий бошқарув органларига кўпроқ иқтисодий мустақиллик бериш билан бирга, улар раҳбарларининг шахсий жавобгарлигини ошириш ҳам зарур. Бу эса маҳаллий бюджетнинг кўнайкинига, маҳаллий иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш учун энг мақбул йўлларни топишга имкон беради.

Бироқ бундай минтақалантирининг шартли ўлароқ, умумдавлат манфаатларининг устуворлиги сўзсиз тан олинини керак.

Демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ҳамда одамлар ва бутун жамият онгида умуминсоний қадриятларнинг бирламчилигини ёки устунлигини мустаҳкамлаш, эппик, миллий жиҳатдан ўз қобилига ўралиб қолиш йўлидаги уринишларга қарши типимеиз иш, таъбир жоиз бўлса, кураш олиб бориш керак. Бу эса Ўзбекистонда миллий мустақилликни, суверенитетни ва барқарорликни таъминлашнинг, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик хавфининг олдини олишнинг шак-шубҳасиз энг муҳим шартларидир.

Миллатнинг ва халқнинг маънавий камолотига, маърифатига умумдавлат сийёсати сифатида қараш лозим. Одамлар онгидаги миллий ифтихор туйғуси билан бошқа миллатларнинг тарихи, маданияти ва қадр-қиммати ҳурмат қилишнинг диалектик уйғунлигини таъминлаш зарур. Жамият онгида ҳозирги дунёда рўй бераётган барча ҳолисаларга дахлдорлик ва масъуллик ҳиссини вужудга келтириш ва доимо мустаҳкамлаб бориш даркор.

Ҳозирги ёшларда ва келуси авлодда ўз давлати, халқининг тарихини шак-шубҳасиз билиш билан бир қаторда, жаҳон тарихи ва маданияти ютуқлариши чуқур ўрганиш зарурлигини тушуниш ва англаш ҳиссини тарбиялаш лозим.

Буларнинг барчаси биз келажакка ишонч билан давлат қарай олишимиз, фарзандларимизнинг тақдирини ва бахт-саодати ҳақида хавотир олмаслигимиз учун энг зарур шартлардир.

ЭКОЛОГИК МУАММОЛАР

Миллий хавфсизликка қарши яширин таҳдидларни кўриб чиқар эканмиз, экологик хавфсизлик ва агроф муҳитни муҳофаза қилиш муаммоси алоҳида эътиборга моликдир. Очиқ эътироф этиш керакки, узоқ йиллар мобайнида эски маъмурий-буйруқбозлик тизими шароитида бу муаммо билан жиддий шуғулланилмаган. Аниқроғи, бу муаммо айрим жонкуяр олимлар учунгина тадқиқот мазбаи, ўз мамлакатларининг келажагига, табиий бойликлари сақланиб қолишига бефарқ қарамаган, бу ҳақда қаттиқ ташвиш чеккан одамларнинг эса “қалб нидоси” бўлиб келган.

Бироқ уларнинг виждонга, фуқаролик бурчи, ниҳоят, ақл-идроқка даъватлари тўралашиб кетган совет-партия амалдорларининг совуқ, ҳатто айтиш мумкинки, сурбетларча лоқайдлигига дуч келаверган. Бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Табиий ва минерал-хом аниё захираларидан ваҳшийларча, экстенсив усулда, жуда катта харажатлар ва исрофгарчиликлар билан фойдаланишга асосланган социалистик хўжалик юритиш тизимининг бутун моҳиятига мамлакат ихтиёридаги беқийс бойликларга авайлаб муносабатда бўлиш гоёси бутунлай ёт эди. Ақсинча, бойликлардан бундай фойдаланиш икки тузумнинг иккинчи мусобақасида мамлакатнинг асосий дастга, экспорт имкониятларининг негизи бўлиб келди.

Иқтисодиётни ривожлантиришдаги бosh мақсад экстенсив омилларга қаратилган эди. Табиий-

ки, бундай шароитда яширин бойликлардан фойдаланишни тартибга соладиган, табиатнинг, агроф муҳитнинг ҳимоя қилинишини кафолатлайдиган бирор-бир меъёрлар ва қоидаларга риоя қилиш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди. Табиатни муҳофаза қилиш тadbирларига арзимас даражада кам маблағ ажратиларди. Бу маблағ табиатга етказилаётган зарарнинг миндан бир қисмини ҳам қопламас эди. Ўрмонлар ўйламай-нетмай, ваҳшийларча кесиб ташланар эди. Ёқилиш ва минерал-хом аниё захиралари реал эҳтиёж билан таққосланмаган ҳолда жуда кўп миқдорда қазиб олинганидан кўнчилик қисми қайта ишланмаган чиқитлар сифатида уюлиб ётар эди. Табиатни муҳофаза қилувчи энг оддий тозалаш иншоотларига эга бўлмаган баҳайбат саннат корхоналари фаол бўлиб эдилди. Натيجала барча хазарли ва зарарли саннат чиқитидлари улкан ҳаво кенликларини, сув хаззаларини, ер майдонларини ифлослантираётган бўлди. Ўз кўлами жиҳатидан беқийс даражада катта гидроэнергетика лойиҳаларини рўёбга чиқарини, транспорт коммуникацияларини (БАМ, Турксиб каби темир йўлларни, автомобилъ, нефть-газ магистралларини ва ирригация тармоқларини) бунёд этиш нафақат табиий захираларни қашшоқлаштирди. Бундан бosh аҳоли пунктларининг йўқ бўлиб кетишига, экологик мувозанат, иқлим, одамларнинг ҳаёт ва фаолият шароитларининг бузилишига ҳам олиб келди.

Бу муаммо сўнги йилларда янада кескинлашди. МДХга аъзо бўлган бир қанча мамлакатлар-

нинг бозор иқтисодиётига бастариб суратла ўтиши, табиий ва минерал-хом ашё захираларидан фойдаланишда бошқарувнинг барҳам топгани, назорат қилинмаганлиги патижасида улар ташиб кетила бошлади. Ваҳшийларча қазиб олишди ва арзон нархларда экспорт қилинди. Айрим “янги бойваччалар” деб аталувчи ва коррупция домига илинган бутун-бутун гуруҳлар учун қўшимча фойда олинган манбаига айланди. Шу билан бирга, улар ўзларининг очкўз манфаатлари йўлида ҳозирги ва келувчи авлодларнинг экологик хавфсизлигини, саломатлигини ва фаровонлигини қурбон қилмоқдалар. Бениҳоя улкан молдий бойликлар, инсониятнинг ноёб ютуқлари виждонсизларча ўйирлаб кетилмоқда, йўқ қилиб ташланмоқда. Бу билан бутун атроф муҳитга ҳам жуда катта зарар етмоқда, иқлим бузилмоқда. Энг ёмони эса бир неча авлод киниларининг табиий ҳаёт ва фаолдият шароитларига нугур етмоқда.

Асрлар туған келган паллада бутун инсоният, мамлакатимиз аҳолиси жуذا катта экологик хавфга дуч келиб қолди. Буни сезмаслик, қўл қовуштириб ўтириш — ўз-ўзини ўлимга маҳкум этиш билан баробардир. Афсуски, ҳали кўплар унбу муаммага бенарволик ва масъулиятеизлик билан муносабатда бўлмоқдалар.

Экологик хавфсизлик муаммоси аллақачонлар миллий ва минтақавий доирадан чиқиб, бутун инсониятнинг умумий муаммосига айланган. Табиат ва инсон ўзаро муайян қонуниятлар асосида муносабатда бўлади. Бу қонуниятларни бу-

зини ўнглаб бўлмас экологик фалокатларга олиб келади.

Бу хавфни анча кеч, 70-йилларнинг бошларидагина аниқлай бошладик. Ушанда мазкур масала дунё миқёсидаги тараққиётга бағишланган дастлабки Фарб молелларида кескин қилиб қўйилган эди. Бу ҳол бамисоли “бомба портлагандай” таъсир эгди. Инсоният қандай хавф қаршисида турганлигини, атроф муҳитга инсон фаолияти тўғрисида етказилаётган зарар қандай патижаларга олиб келганлигини яққол ҳис эгди.

Инсоннинг табиат имкониятларини ва унинг ривожланиш қонуниятларини ҳисобга олмай, жадвал портилган хўжалик фаолияти, Рим клубининг “XXI аср йўли” деб аталмиш талқиқотлар билан бирини кўрсатиб ўтилганидек, Ер юзида тунроқ нуранни, ўрмонлардан маҳрум бўлиш, бадиқларнинг ҳалдан ташқари кўн овланиши, тузли ёмғирлар, атмосфера ифлосланиши, озон қатлами бузилиши ва ҳоказоларнинг рўй беришига олиб келди. Муахассисларнинг баҳолашларича, 2000 йилга бориб ўрмонлар эгаллаб турган майдон қуруқлигининг 1/6 қисминини ташкил этади, ҳолбуки, 50-йилларда улар 1/4 қисмини эгаллаган эди. Жаҳон океанининг сувлари ҳалокатли равишда ифлосланиб бормоқда, унинг такрорий маҳсулдорлиги кескин пасаймоқда. Жадвал сурьатлар билан юз бераётган урбанизация жараёнилари паҳарларнинг асосий агломерациялари энг йирик ифлослангатириш манбаларига айланиб қолишига олиб келди. Таркибида олтингугурт кўн океиди ва азот океиди бўлган тузли ёмғирлар

ётини кўпайди. Бунинг натижасида бугун дунёда экологик муҳитнинг ёмонлашуви билан боғлиқ турли-туман касалликлар сони ортиб бормоқда.

Ҳозирги вақтда жаҳон фан-техника тараққиёти жадал ривожланиши муносабати билан табиий захиралардан ҳўжалик мақсадларида тобора кўпроқ фойдаланилмоқда. Бунинг устига, дунё аҳолиси йилдан-йилга ўсиб бориб, кўпроқ миқдорда озиқ-овқат, ёқилги, кийим-кечак ва бошқа нарсаларни ишлаб чиқариш талаб қилинмоқда. Бу эса ўрмонлар эгаллаб турган майдонларнинг жамал сурьатларида қисқаришига, чўл-саҳроларнинг бостириб келинишига, тулроқнинг бузилишига, атмосферанинг юқорида жойлашган озон тўсиғи камайиб кетишига, ер ҳавосининг ўртача ҳарорати ортиб боришига ва бошқа ҳолатларга сабаб бўлмоқда.

Бегўхтов давом этаётган қуролланиш пойга-си, атом, кимёвий қуроллар ва оммавий қирғин қуролларининг бошқа турларини ишлаб чиқариш, сақлаш ва синан инсоният янайдиган муҳит учун жуда катта хавфдир.

Ҳозир, XXI аср бўсағасида, фан-техника тараққиёти жадал сурьатлар билан ривожланиб бормоқда. Дунёнинг жўрофий-сийсий тузулиши ўзгармоқда. Бундай шароитда инсон томонидан биосферага кўрсатилаётган таъсири тартибга солини, ижтимоий тараққиёт билан қулай табиий муҳитни сақлаб қолишнинг ўзаро таъсириши уйғунлаштириш, инсон ва табиатнинг ўзаро муносабатларида мувозанатга эришиш муаммолари борган сари долзарб бўлиб қолмоқда.

Халқаро ҳамжамият инсоннинг нафақат яшаш ҳуқуқи, балки тўлақонли ва соғлом турмуш кечириши учун зарур мўътадил атроф муҳит шароитларига ҳам бўлган ҳуқуқларининг муқаддас ва дахлсизлигини аллақачонлар эътироф этган.

Экологик хавфсизлик кишилик жамиятининг бугуни ва эртаси учун долзарблиги, жуда зарурлиги боис энг муҳим муаммолар жумласига кирди. Бу муаммолар амалий тарзда ҳал этилса, кўн жиҳатдан ҳозирги ва келгуси авлод турмушининг аҳволи ва сифатини белгилаш имкониятини беради. Иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш билан боғлиқ тармоқларини экологик жиҳатдан зарареиз технология ёрдамида ривожлантиришни таъминлаш имконига эга бўлинади. Маълумки, табиатнинг ҳолати бирланига ва дарҳол ёмонлашиб қолмайди. Бу жараён узоқ вақт давом этади. Бошқача айтганда, экологик вазият аста-секин ёмонлана боради.

Экология ҳозирги замоннинг кенг миқёсдаги кескин ижтимоий муаммоларидан биридир. Уни ҳал этиш барча халқларнинг маффаатларига мос бўлиб, цивилизациянинг ҳозирги куни ва келажги кўн жиҳатдан ана шу муаммонинг ҳал қилинишига боғлиқдир.

Тараққиётнинг ҳозирги босқичида инсон билан табиатнинг ўзаро таъсирига оид бир қатор муаммоларни ҳал этиш фақат бир мамлакат доирасида чекланиб қола олмайди. Уларни бугун сайёрамиз кўламида ҳал қилиш зарур. Кўришиб турибдики, табиий муҳитни инсон юритиётган ҳўжалик фаолиятининг зарарли таъсиридан ҳимоя

қилиш билан боғлиқ кўпгина муаммолар кенг кўлам касб этади. Шу сабабли улар фақат халқаро ҳамкорлик асосида ҳал қилиниши лозим.

Экология муаммоси Ер юзининг ҳамма бурчакларида ҳам долзарб. Фақат унинг кескинлик даражаси дунёнинг турли мамлакатларида ва мингтақаларида турличадир.

Марказий Осиё мингтақасида экологик фалокатнинг гоят хавфли зоналаридан бири вужудга келганлигини алам билан очиқ айтиш мумкин. Вазиятнинг мураккаблиги шундаки, у бир неча ўн йилликлар мобайнида ушбу муаммони инкор этинг натижасидагина эмас, балки мингтақада инсон ҳаёт фаолиятининг деярли барча соҳалари экологик хатар остида қолганлиги натижасида келиб чиққандир. Табиатга қўпол ва тақабурларча муносабатда бўлишга йўл қўйиб бўлмайди. Биз бу борада аччиқ тажрибага эгамиз. Бундай муносабатни табиат кечирмайди. Инсон — табиатнинг хўжайини, деган сохта социалистик мафкуравий даъво, айниқса, Марказий Осиё мингтақасида кўйлаб одамлар, бир қанча халқлар ва миллатларнинг ҳаёти учун фожиага айланди. Уларни қирилиб кетиш, генофонднинг йўқ бўлиб кетини ёқасига келтириб қўйди.

Афсуски, бу жараёнлар Ўзбекистонни ҳам четлаб ўтмади. Бу ерда, мутахассисларнинг баҳолашича, жуда мураккаб, айтиш мумкинки, хавфли вазият вужудга келмоқда. Бундай вазият нимадан иборат?

Биринчидан, ернинг чекланганлиги ва унинг сифат тарқибига насллиги билан боғлиқ хавф тўхтовсиз ортиб бормоқда. Марказий Осиё ша-

ройтида ер Оллоҳ таолонинг бебаҳо инъомидир. У том маънода одамларни боқали, кийинтиради. Бевоҳита деҳқончилик билан боғланган оилаларнигина эмас, балки маълум бир тарзда қишлоқ хўжалиги билан алоқадор барча тармоқлар ва унинг неъматларидан баҳраманд бўлаётган республиканинг барча аҳолиси фаровон турмуш кечириши учун молдий негиз яратали. Айни вақтда ер улкан бойлик бўлибгина қолмай, мамлакатнинг келажагини белгилаб берадиган омил ҳамдир. Бу ҳол Ўзбекистонда айниқса яққол намойён бўлмоқда, чунки ернинг иқтисодий ва демографияк вазифаси йилдан-йилга кучайиб бормоқда.

Республиканинг 447,4 минг квадрат километрдан ортиқ бўлган умумий майдонининг аттнги 10 фоизиинигина экин майдонлари ташкил этади. Айни чоғда Ўзбекистон эгаллаб турган майдоннинг анча қисмини Қорақум, Қизилқум, Устпорт каби чўл ва ярим чўл ерлар ташкил этади. Айниқса, қишлоқ хўжалик мақсадларида фойдаланилаётган ер майдонларига тўғри келадиган демографияк юк ҳозирнинг ўзидаёқ ўта салмоқли. Марказий Осиё мамлакатлари орасида Ўзбекистонда аҳолининг зичлиги айниқса юқори бўлиб, 1 квадрат километрга 51,4 киши тўғри келади, ҳолбуки, бу рақам Қозоғистонда — 6,1, Қирғизистонда — 22,7, Туркманистонда — 9,4 ни ташкил этади. Республикамизда ҳар бир одамга 0,17 гектар экин майдони тўғри келса, Қозоғистонда — 1,54, Қирғизистонда — 0,26, Украинада — 0,59, Россияда 0,67 гектар экин майдони тўғри келади. Барча аҳолининг ярмидан кўпроғи қиш-

лоқ жойларда яшаётганлигини ҳисобга олсак, дадил айтиш мумкинки, бизнинг қишлоқлари-мизда инсоний захираларнинг нисбий ортиқчилиги эмас, балки муғлақ ортиқчилиги яққол кўзга ташланади.

Бизда аҳолининг ўсиши нисбатан юқори бўлиб, урбанизация ва ҳосилдор ерларни шаҳарларни ривожлантиришга, уй-жой қурилишига, янги корхоналар, муҳандислик ҳамда транспорт коммуникациялари тармоғини барпо этишга ажратиб бериш жараёнлари жадал бормоқда. Шунини ҳисобга олсак, яқин йиллар ичида, ҳатто XXI аср арафасидаёқ ер захиралари билан таъминланиш муаммоси янада кескинлашиши мумкин.

XX аср охирида ерларнинг табиий равишда чўлга айланиши юқори даражада бораётганлиги етмаганидек, одамларнинг муносабати туфайли чўлга айланиб бориш жараёни шитоб билан давом этаётганлиги бу муаммони янада кучайтирмоқда. Айни чоғда табиий муҳитнинг ёмонлашуви билан бирга, тупроқ нураши, шўрланиши, ер усти ва ер ости сувларининг сатҳи пасайиши ва бонқа ҳодисалар рўй бермоқда.

Илгари нуранга қарши чора-тадбирлар яхши олиб борилмаганлиги туфайли шамол ва сув таъсирида смирилиш тупроқнинг унумдорлигига салбий таъсир кўрсатмоқда. Бу чора-тадбирлар жуда паст суръатларда ва сифатсиз олиб борилган. Ҳатто 80-йилларнинг охирида амалда бутунлай тўхтатиб қўйилган эди. Республикада 2 миллион гектардан ортиқ ер майдони ёки барча суғориладиган ерларнинг қарийб ярми бузилиш хавфи остида қолган.

Ерларнинг ниҳоят даражада шўрланганлиги Ўзбекистон учун улкан экологик муамمودир. Ерларни оммавий суратда ўзлаштириш, ҳатто шўрланган ва мелиорацияга яроқсиз йирик-йирик, яхлит майдонларни ишга солиш ана шунга олиб келди. Сўнгги 50 йил мобайнида суғориладиган ер майдони 2,46 миллион гектардан 4,28 миллион гектарга етди. Фақат 1975 — 1985 йиллар мобайнида 1 миллион гектарга яқин янги ер майдонлари ўзлаштирилди. 1990 йилга келиб суғориладиган ер майдони 1985 йилдагига қараганда 1,5 баравар кўпайди.

Экин майдонлари таркибида сўнгги вақтларга (1990 йилга) қадар пахта даярли 75 фоиз майдонни эгаллаган эди. Дунёнинг бирорта ҳам мамлакатаида пахта монополияси бу қадар юқори даражага кўтарилмаганди. Бу ҳол ернинг кучсизланишига, тупроқ унумдорлиги пасайишига, унинг сув-физикавий хоссалари ёмонланувига, тупроқнинг бузилиши ва нураши жараёнлари орттишига олиб келди.

Ўзбекистонда ноорганик минерал ўғитлар, гербицидлар ва пестицидларнинг қўлланиши энг юқори нормалардан ҳам ўнлаб баравар ортиқ эди. Улар тупроқни, дарё, кўл, ер ости ва ичимлик сувларини ифлослантирди. Бундан ташқари, янги ерлардан фойдаланишда зарур технологияларга риоя қилинмади. Ҳамма жойда пахта назоратсиз суғорилди. Тупроқнинг нами кўпайиб кетди. Бу эса унинг қайта шўрланишига олиб келди.

Тупроқнинг ҳар хил саноат чиқиндилари ва маиший чиқиндилар билан шиддатли тарзда

ифлосланиши реал таҳдид туғдирмоқда. Турли кимёвий воситалар, зарарли моддалар ва минерал ўғитларни, саноат ва қурилиш материалларини сақлаш, ташини ва улардан фойдаланиш қоидаларининг қўпол равишда бузилиши ернинг ифлосланишига олиб келмоқда. Ундан самарали фойдаланиш имкониятларини чекламоқда.

Фойдали қазилмаларни жадал қазиб олиш, кўпинча уларни қайта ишлашнинг технологик схемалари номукаммаллиги кўп миқдорда ағдармалар, қул, шлак ва бошқа моддалар тўпланиб қолишига олиб келмоқда. Булар деҳқончилик учун яроқли бўлган ерларни эгаллабгина қолмай, балки туپроқни, ер усти ва ер ости сувларини, атмосфера ҳавосини ифлослантирини маъбаларига ҳам айланмоқда. Республикада заҳарли чиқиндилардан фойдаланиш саноати эса ҳозирча яратилган эмас.

Ўзбекистон ҳудудида қаттиқ маиший чиқиндилар тапшланган 230 дан ортиқ шаҳар ва қишлоқ ахлатхоналари мавжуд. Уларда тахминан 30 миллион куб метр ахлат тўпланади. Улар асосан стихияли равишда, жўгрофий, геологик-гидрогеологик ва бошқа шарт-шароитларни қамқовликсиз ўрганмай туриб ташкил этилган. Уларда қаттиқ маиший чиқиндиларни зарарсизлантирини ва кўмиб ташлаш ибтидоий усуллар билан амалга оширилмоқда. Айниқса, республиканинг йирик шаҳарларида маиший чиқиндиларни ишлатиш ва зарарсизлантирини соҳасида мураккаб вазият вужудга келган. Республикада ҳали-ҳануз маиший чиқиндиларни саноат усулида қайта ишлаш маса-

ласи ҳал қилинмаган. Ягона Тошкент маиший чиқиндилар гажриба заводи 1991 йилдагина ишлаб боплади.

Радиоактив ифлосланиш, айниқса, катта хавф туғдирмоқда. Мойлисув (Қирғизистон) дарёсининг қирғоқлари ёқасида 1944 йилдан то 1964 йилгача уран рудасини қайта ишлаш чиқиндилари кўмилган. Ҳозирги вақтда қолдиқлар сақланганидан 23 та жой мавжуд. Бу ерларда еллни тўсалиган тўноларни маҳкамлаш ҳамда кўчки хавфи бўлган жойлардаги қияликларнинг мустаҳкамлигини таъминлаш лозим.

Навоий вилоятидаги қолдиқлар сақланадиган жой ҳам экологик жиҳатдан хавfli ифлослантирини ўчоги ҳисобланади. Бу ердаги радиоактив қумни шамол учирини хавфи бор.

Шу сабабли Ўзбекистонда табиатни муҳофаза қилишдаги гоят муҳим вазифа ерларнинг ҳолатини яхшиланган, туپроқнинг ифлосланишини қамқайтириш бўйича чора-тадбирлар мажмуини амалга оширишдан иборат. Бу ўринда ган энг аввало табиий захиралардан фойдаланишни тубдан яхшилаш ҳақида бормоқда.

Иккинчидан, Ўзбекистоннинг экологик хавфсизлиги нуқтаи назардан қараганда, сув захираларининг, шу жумладан ер усти ва ер ости сувларининг кескин тақчиллиги ҳамда ифлосланганлиги катта ташвиш туғдирмоқда. Республиканинг дарёлари, каналлари, сув омборлари ва ҳатто ер ости сувлари ҳам ҳар тарафлама инсон фаолияти таъсирига учрамоқда.

Сугориладиган ҳудудларда сув табиатнинг бебаҳо инъомидир. Бугун ҳаёт сув билан боғлиқ. Зотан, сув тамом бўлган жойда ҳаёт ҳам тугайди. Шундай бўлса-да, Марқазий Осиёда сув захира-лари жуда чекланган. Йилига 78 куб километр сув келтирадиган Амударё ва 36 куб километр сув келтирадиган Сирдарё асосий сув манбала-ридир.

Ҳозирги вақтда халқ ҳўжалигида Орол ден-гизи ҳавзасининг барча сув захираларидан тўла-тўкис фойдаланилмоқда.

Дарёлар оқими асосан Қирғизистон ва То-жикистон тоғларидан бошланади. Сув захира-ларининг кўнчилиги қисмидан Марқазий Осиёдаги барча республикаларнинг ерларини сугориш учун фойдаланилади. Шу муносабат билан минтақа-даги барча давлатларнинг манфаатлари йўлида ҳамда экология талабларини, дарёлар дельта-лари ва Орол денгизиде мақбул ҳаётий шарт-шароитларни яратиб мақсадда бу ерларга сув-нинг ўтинини таъминлаш зарур. Шу билан бир-га Орол денгизи ҳавзасининг чекланган сув за-хираларини биргалашиб, келишган ҳолда бошқа-риш муаммосини амалий ҳал қилиш талаб эти-лади.

Минтақанинг яна бир муаммоси сувни муҳо-фаза қилиш ва тежаш тadbирлари мажмуини амалга ошириш зарурияти билан боғлиқдир. Бу тadbирлар сувнинг исроф бўлишини энг кам даражага келтириш мақсадида сугориш тармо-гининг режими ва ўлчамларини сугориш техни-каси билан мустаҳкам боғлашни ўз ичига олади.

Эңдликда коллектор-зовур сувларини ташлаб юборишни тартибга солиш, оқава сувларни дарё ва сув омборларига оқизишни батамом тўхтатиш зарур.

Сув захираларининг сифати энг муҳим му-аммолардан биридир. 60-йиллардан бошлаб Мар-казий Осиёда янги ерлар кенг кўламда ўзлашти-рилди. Саноат, чорвачилик комплекслари экстен-сив ривожлантирилди. Урбанизация кучайди. Кол-лектор-зовур тизимлари қурилди ҳамда дарё сув-лари сугориш учун мутгасил юқори ҳажмларда олинди. Шу боис ҳавзалардаги сувнинг сифати тобора ёмонлаша борди.

Дарё сувларининг ифлосланиши экология-гигиена ва санитария-эпидемиология вазиятини, айниқса, дарёларнинг қуйи оқимларида ёмон-лаштирмоқда. Иккинчи томондан, дарё сувлари таркибиде тузларнинг мавжудлиги Амударё, Сир-дарё, Зарафшон ва бошқа дарёларнинг дельта-ларида тупроқнинг шўрланишини кучайтирмоқ-да. Бу эса қўшимча мелиорация ишларини амал-га оширишда, зовур тизимларини барпо этиш ва тупроқ шўрини ювишда яққол сезилмоқда.

Ўзбекистон ва қўнни минтақалар шароитида аҳолини сифатли ичимлик суви билан таъмин-ланган алоҳида аҳамият касб этмоқда. Аҳоли пункт-ларини одатдаги водопровод суви билан таъмин-лаш кўрсаткичи республикада фақат кейинги беш йилликнинг ўзида тахминан 1,5 баравар ортди. Шунга қарамай, ушбу муаммо долзарблигича қолмоқда. Ичимлик сув таъминоги манбалари-нинг ифлосланиши республикада, айниқса, Орол

бўйида касалликка чалинишнининг юқори даражасига сабаб бўлмоқда.

Учинчидан, Орол денгизининг қуриб бориш хавфи гоят кескин муаммо, айтиш мумкинки, миллий қулфат бўлиб қолди. Орол денгизи муаммоси узоқ ўтмишга бориб тақаллади. Лекин бу муаммо сўнгги ўн йилликлар мобайнида хавfli даражада ортди. Марказий Осиёнинг бутун худудли бўйлаб суғориш тизимлариши жадал суръатда қуриш кўйлаб аҳоли пунктларига ва саноат корхоналарига сув бериш баробарида кенг кўламлиги фожиа — Орол ҳалок бўлишининг сабабига ҳам айланди. Яқин-яқинларгача чўлу саҳролардан тортиб олинган ва суғорилган янги ерлар ҳақида дабаба билан сўзланарди. Айни чорда ана шу сув Оролдан тортиб олинганлиги, уни “жонсизлангириб қўйилганлиги” хаёлга келмасди. Энциликда Оролбўйи экологик қулфат худудига айланди.

Орол таълиги ипсоният тарихидаги энг йирик экологик ва гуманитар фожиялардан биридир. Денгиз ҳавзасида яшайдиган қарийб 35 миллион киши унинг таъсирида қолди.

Биз 20—25 йил мобайнида жаҳондаги энг йирик ёниқ сув ҳавзаларидан бирининг йўқолиб боришига гувоҳ бўлмоқдамиз. Бироқ бир айлднинг кўз ўнгиде бутун бир денгиз ҳалок бўлган ҳол ҳали рўй берган эмас эди.

1911—1962 йилларда Орол денгизининг сатҳи энг юқори нуқтада бўлиб, 53,4 метрни, сувнинг ҳажми 1064 куб километрни, сувнинг юзаси 66 миң квадрат километрни ва минералла-

нув даражаси бир литр сувда 10–11 граммши ташкил этган эди. Денгиз транспорт, балиқ хўжалиги, иқлим шароити жиҳатидан катта аҳамиятга эга бўлган. Унга Сирларё ва Амударёдан ҳар йили деярли 56 куб километр сув келиб қуйилар эди.

1994 йилга келиб Орол денгизидаги сувнинг сатҳи — 32,5 метрга, сув ҳажми — 400 куб километрдан камроққа, сув юзасининг майдони эса 32,5 миң квадрат километрга тушиб қолди, сувнинг минераллашуви икки баравар ортди.

Оролнинг сатҳи 20 метр пасайиши натижа-сида у энди яхлит денгиз эмас, балки иккита қолдиқ кўлга айланиб қолди. Унинг соҳиллари 60–80 километрга чекинди. Амударё билан Сирларёнинг дельталари жадал суръатлар билан бузилиб бормоқда. Денгизнинг сув қочган туби 4 миллион гектардан ортиқроқ майдонда кўрншиб қолди. Натижада яна битта “кўлбола” қумли-нўрхок саҳрога эга бўлди. Шамол Орол денгизининг қуриб қолган тубидан туз ва чанг-тўзонни юзлаб километрга учириб кетмоқда.

Оролнинг қуриб қолган тубидаги чанг бўронлари 1975 йилдаёқ космик тадқиқотлар натижа-сида аниқланган эди. 80-йилларнинг бошлари-дан буён бундай тўфонлар бир йилда 90 кун да-вомида кузатилмоқда. Чанг-тўзон узунлиги 400 километр ва эни 40 километр майдонга етиб бор-моқда. Чанг бўронларининг таъсир доираси эса 300 километргача етмоқда. Мутахассислар бер-ган маълумотларга қараганда, бу ерда ҳар йили атмосферага 15—75 миллион тонна чанг кўтари-ляди.

Буларнинг ҳаммаси Орол бўйи иқлимининг ўзгаришига олиб келди. 1983 йилдан бошлаб Орол балиқ овланга яроқсиз бўлиб қолди. Соҳилнинг ҳозирги чизигидан йироқларда бўлган балиқчиларнинг қачонлардир қудратли флотилиясининг занг босган қолдиқларини, вайронага айланган балиқчилар посёлкаларини учратиш мумкин. Бўзқўл, Олтинкўл, Қаратма кўрфазлари йўқолди. Акнетки архипелаги қуруқлик билан қўшилиб кетди. Яйловлар ва ўтлоқлар йўқолиб бормоқда. Худуд болқоққа айланмоқда. Сузнинг тобора тақчилланиб бораётганлиги ва сифати ёмонлашганлиги тунроқ ва ўсимлик қатламининг бузилишига, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсида ўзгаришлар юз беришига, шунингдек, суғорма деҳқончилик самарадорлигининг пасайишига олиб келмоқда.

Орол денгизининг қуриб бориши ва шу жараёнда туфайли Оролбўйи мингтақасидаги табиий муҳитнинг бузилиши экологик фожиа сифатида баҳолашмоқда. Ҳанг ва туз бўронларининг пайдо бўлиши, фақат Орол бўйида эмас, балки денгиздан анча наридаги беноён худудларда ерларнинг чулға айланиши, иқлим ва ландшафтнинг ўзгариши — булар ана шу фожиа оқибатларининг тўлиқ бўлмаган рўйхатидир.

Орол фожиасини 70-йилларнинг бошларида, жуда кеч билан 80-йилларнинг бошларида, денгизнинг саноқ учмаслик пасаймаган бир пайтда идора қилиш мумкин эди. Ҳозирги вақтда уни бошқариш жуда мураккаб бўлиб қолди. Кейинчалик эса бу жараён яна ҳам мушкуллашди ёки умуман бошқариб бўлмаётган ҳолатга келади.

Орол бўйида денгизнинг қуриб бориши муаммолар билан боғлиқ кенг кўламли аҳамиятга эга экологик бўлган экологик, ижтимоий-иқтисодий ва демографик муаммоларнинг мураккаб мажмуи вужудга келди.

Орол денгизининг қуриб бориши ва мингтақанинг чулға айланиши билан боғлиқ экологик фожиа бу ҳавзادا янаёستان барча халқларнинг тарқу аламиндир.

Суё захиралари билан боғлиқ бўлган муаммолар мажмуаси кенг кўламли ва мураккаб кўп тармоқли ёланувни, мингтақадagi давлатлар билан халқаро ҳамжамият ўртасида ҳамкорликни ривожлантиришни талаб қилади.

Марказий Осиё давлатлари бошлиқларининг 1993 йил март ойида Қизилўрдада бўлиб ўтган учрашуви ана шу муаммоларни ҳал қилиш йўлидаги тўртки бўлди. Бу учрашувда Орол денгизининг аниқ ҳал этиш юзасидан биргаликда ҳаракат қилиш тўғрисида Битим имзоланди. Орол денгиз муаммолари бўйича Давлатлараро Кенгаши ва унинг ишчи органи — Ижроия Кўмитаси, шунингдек, Оролни қутқариш Халқаро фондини ташкил этилди. Марказий Осиё республикалари давлат бошлиқларининг 1994 йил январида Нукус шаҳрида бўлиб ўтган иккинчи учрашувида Орол денгиз ҳавзасидаги экологик вазиятни яхшилаш юзасидан яқин уч — беш йилга мўлжалланган, мингтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг аниқ ҳаракатлар дастури тасдиқланди. 1994 йил март ойида Топшқовузда бўлган учинчи учрашувда Давлатлараро Кенгашининг

ушбу дастурнинг бажарилиши ҳақидаги ҳисоботи тингланди.

1997 йил февралда Марказий Осиёдаги беш давлат банкларининг БМТ, Жаҳон банки ва бошқа халқаро ташкилотлар вакиллари иштирокида Алматыда бўлиб ўтган учрашувида Орол муаммосини ҳал этиш бўйича ташкилий тузилмаларни такомиллаштириш тўғрисида қарор қабул қилинди — Оролни қўтқариш Халқаро фондининг ағча ишчан таркиби ва унинг пелизида ҳаракатчан Ижроия қўмитаси тузилди.

Орол муаммосининг бутун кескинлигини, ушн сақлаб қолиш юзасидан кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар кўриш зарурлигини тушунган ҳолда, Марказий Осиё республикаларининг ҳукуматлари, мутахассислари ва минтақанинг илмий жамоатчилиги, халқаро ташкилотлари 1995 йил 20 септябрда Нукус шаҳрида **Марказий Осиё давлатлари ва халқаро ташкилотларнинг Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш муаммолари бўйича Декларациясини** қабул қилдилар. Декларация барқарор ривожланиш қоидаларига қатъий амал қилишни назарда тутгани ва эътиборни қўйидаги ғоят муҳим муаммоларни ҳал қилишга қаратади:

— қишлоқ ва ўрмон ҳўжалигининг янада мувозанатли ва илмий асосланган тизимига ўтиш;
— сув захираларидан фойдаланишнинг тежамли усуллари ишлаб чиқиш, суторинда ва агроф муҳитни муҳофаза қилишда такомиллашган технологияларни қўллан воситасида ирригациянинг самардорлигини ошириш;

— минтақанинг табиий захираларини комплекс бопқариш тизимини такомиллаштириш.

Пировард натижада Орол танлигини барқарор ривожланиш, бу минтақада яшаётган одамларнинг турмуш даражаси пасайиб кетишига йўл қўймаслик, келажакда ёш авлод учун муносиб турмушни таъминлаш тамойиллари асосида ҳал қилиш бўйича узоқ муддатли стратегия ва дастурни ишлаб чиқиш ҳамда рўёбга чиқариш зарур.

Тўртинчидан, ҳаво бўшлигининг ифлосланиши ҳам республикада экологик хавфсизликка солинаётган таҳдиддир.

Мутахассисларнинг маълумотларига қараганда, ҳар йили республиканинг атмосфера ҳавосига 4 миллион тоннага яқин зарarli моддалар кўпилимоқда. Шуларнинг ярми утлерод оксидига тўғри келади, 15 фоизини углеводород чиқиндилари, 14 фоизини олтингугурт қўш оксиди, 9 фоизини азот оксиди, 8 фоизини қаттиқ моддалар ташкил этади ва 4 фоизга яқини ўзига хос ўткир заҳарли моддаларга тўғри келади.

Атмосферада утлерод йиғиндисининг кўпайиб бориши натижасида ўзига хос кенг кўламдаги иссиқхона эффекти вужудга келади. Оқибатда Ер ҳавосининг ўртача ҳарорати ортиб кетади.

Арид минтақасида жойлашган Ўзбекистон Республикасида тез-тез чанг бўронларини кўзга турувчи, атмосферани чанг-тўзонга чулғаувчи Қорақум ва Қизилқум саҳроларидек йирик табиий манбалар мавжуд. Сўнгги ўн йилликлар мобайнида Орол денгизининг қуриб бориши ту-

файли чанг ва туз кўчадиган яна бир табиий манба пайдо бўлди.

80-йилларнинг бошларида қўшни Тожикистонда алюмин заводи ишга туширилиши муносабати билан Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилоятига қарашли кўнлаб туманларида экологик жиҳатдан танг аҳвол вужудга келди. Завод атмосферага кўп миқдорда фторли водород, углевод оксиди, олтингурутгази, азот оксидларини чиқариб ташламоқда. Водийнинг юқори қисмида, Тожикистоннинг Ўзбекистон билан чегарасида жойланган заводнинг чиқиндилари тоғдан водий томонга эсалдиган шамол билан ундан узокларга, асосан республиканинг чегарадош туманлари — Сурхондарё вилоятининг Сарийосиё, Узун, Денов, Олтинсой туманлари худудига тарқалмоқда.

Экологияга солинаётган хавф Ўзбекистон учун, умуман бутун Марказий Осиё минтақаси учун нақадар юқори эҳатлигини ҳисобга олган ҳолда ҳукумат ва давлат атроф муҳитни ҳимоя қилиш, табиий захиралардан оқилона фойдаланиш масалаларига жуда катта эътибор бермоқда. Атроф муҳитни муҳофаза қилишни таъминлашга қаратилган қонуни ҳужжатлари қабул қилинди. Ўзбекистон Республикасининг табиатни муҳофаза қилиш борасидаги миллий тадбирлари бошқа давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан кенг ва ҳар томонлама ҳамкорлик қилиш иши билан кўшиб олиб борилмоқда. Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан оқилона фойдаланишнинг турли жиҳатларини тартибга солувчи кўнлаб

хилма-хил халқаро шартномалар ва битимлар тузилди.

Ўзбекистон МДХ давлат бошлиқларининг 1992 йил 8 февралда имзоланган Битимига мувофиқ тузилган МДХ мамлакатлари Давлатлараро Экология Кенгашининг тўла ҳуқуқли аъзосидир. МДХ мамлакатларининг ана шу экология Кенгаши доирасидаги ҳамкорлиги аъзо давлатларнинг атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида келишиб олинган, мувофиқлаштирилган салбий-ҳаракатлар қилиш мақсадини кўзлайди.

Ҳозирги пайтда республикада истиқболга, яъни атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий захиралардан оқилона фойдаланиш бўйича 2005 йилгача мўлжалланган Давлат дастури ишлаб чиқилган. Табиатдан оқилона фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш соҳасидаги бутун фаолият ана шу дастур асосида ташкил этилган. Дастурда республикада экологик вазиятни соғломлаштириш, ийрик шаҳарлар ва шаҳар агломерациялари кабиларда экологик кескинликка барҳам бериш йўллари белгиланган.

Экологик хавфсизликни кучайтиришнинг ҳозирги асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

1. Тегишли технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш. Қишлоқ, ўрмон ва бошқа хўжалик тармоқларидаги табиий жараёнларнинг кескин бузилишига олиб келадиган барча захарли кимёвий моддаларни қўллаш устидан қаттиқ назорат ўрнатиш. Ҳаво ва сув муҳитини инсоннинг ҳаётий фаолияти учун зарарли ёки салбий таъсир эта-

диган моддалар билан ифлослантиришни тўхтатиш.

Қишлоқ хўжалик экинларини, энг аввало, гўзани суғоришда сувни тежайдиган технологияларни кенг жорий этиш муҳим аҳамиятга эга. Коллектор-завур сувларини дарёлар ва сув омборларига ташлашни тартибга солиш ва оқова сувларни чиқариб юборишни батамом тўхтатиш зарур.

Саноат қорхоналарида атмосферага, сув ҳавзаларига ва туяроққа ифлослантирувчи ҳамда зарарли моддаларни ташлаганлик учун солинадиган махсус солиқдан кенг фойдаланган ҳолда масъулиятни ошириш даркор. Уларда замонавий, самарали тозалаш қурилмалари тизимини жорий этиш керак. Бошланғич хом ашёдан тайёр, пировард маҳсулот олунга қадар комплекс фойдаланишга имкон берадиган янги, замонавий, экологик жиҳатдан самарали ускуналарни ўрнатиш лозим.

2. Қайта тикланадиган захираларни қайта иншлаб чиқаришнинг табиий равишда кенгайтиришни таъминлаган ҳамда қайта тикланмайдиган захираларни қатъий мезон асосида истеъмол қилган ҳолда табиий захираларнинг ҳамма турларидан оқилона фойдаланиш даркор.

Республиканинг фойдали қазилмаларидан оқилона фойдаланиш — долзарб масала. У апроф муҳитни муҳофаза қилишнинг бош омиллари билан бирдир. Фойдали қазилмаларни олиш ва қайта ишлаш чоғида катта исрофгарчиликларга йўл қўйилмоқда. Бошланғич хом ашёдан тўлиқ фой-

даланмаслик ҳоллари мавжуд. Эскирган ускуналарни алмаштириш, янги технологияларни жорий этиш, айрим цехлар, участкалар ва бутун боғли заводларни реконструкциялаш асосида фойдали қазилмаларни саноат усулида янада тўлиқ ва оқилона қазиб олиш муҳим вазифа бўлиб турибди. Апроф муҳитни муҳофаза қилиш нуқтаси назаридан қараганда, тоғ-кон саноатининг чиқиндиларини ўзлаштиришни янада кенгайтириш ҳамда бузилган ерларни қайта яроқли ҳолга келтириш муҳим аҳамиятга эга бўлади.

3. Катта-катта ҳудудларда табиий шaroитларни табиий захиралардан самарали ва комплекс фойдаланишни таъминлайдиган даражада аниқ мақсадга қаратилган, илмий асосланган тарзда ўзгартириш (дарёлар оқимини тартибга солиш ҳамда сувларни бир ҳавзалан иккинчисига ташлаш, сирининг намини қочирини, сув чиқариш тadbирларини ва бошқаларни амалга ошириш) лозим.

4. Жонли табиатнинг бутун табиий генофондини маданий экинлар ва ҳайвонларнинг янги турларини кўпайтириш ҳисобига бошланғич база сифатида сақлаб қолиш керак.

5. Шаҳарсозлик ва туманларни режалаштиришнинг илмий асосланган, ҳозирги замон урбашизациясининг барча салбий оқибатларини бартараф этадиган тизимини жорий этиш йўли билан шаҳарларда ва бошқа аҳоли пунктларида аҳолининг яшаши учун қулай шaroит яратиш зарур.

6. Экологик қулфатлар чегара билмаслигини назарда тутган ҳолда жаҳон жамоатчилиги эъти-

борини минтақанинг экологик муаммоларига қарагиш лозим. Орол муаммоси бутунги кунда чинакам кенг кўламли, бутун сайёрамызга дахлдор муаммо бўлиб қолганлигини, унинг таъсири ҳозирнинг ўзидаёқ биологик мувозанатни бузаяётганлигини, бепоян ҳудудларда аҳолининг генфондида ҳалокатли таъсир кўрсатаётганлигини назарда тутиш лозим.

Халқаро тузилмаларнинг захиралари, имкониятлари ва инвестицияларини ана шу муаммоларни ҳал қилишга жалб этиш — биринчи даражали вазифадир.

Атроф муҳитни муҳофаза қилиш борасидаги юқорида тилга олинган таъсирчан чора-тадбирларни рўёбга чиқариш яқин вақт ичидаёқ олдинги тизимдан ёш республикага мерос бўлиб қолган экология соҳасидаги кўпгина иллатлар, камчиликлар ва хатоларни баргараф этиш имкониятини юзага келтиради. Шунингдек, кенг кўламдаги экологик танглик таҳдидини барҳам топтириш, республика аҳолиси учун, жисмонан соғлом ёш авлоднинг дунёга келиши ва ривожланиши учун зарур шарт-шароитлар ҳамда экология жиҳатидан мусаффо ҳаётий муҳит яратиш имконини беради.

II БОБ

БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ ҲАМДА ТАРАҚҚИЁТ КАФӨЛЛАТЛАРИ

МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР ВА МИЛЛИЙ ҲУЛИКНИ АНГЛАШНИНГ ТИКЛАШНИ

Бирон-бир жамият маънавий имкониятлари-ни, одамлар ошгида маънавий ва ахлоқий қадриятлари ривожлангирмай ҳамда мустаҳкамламай туриб ўз истиқболини тасаввур эта олмайди.

Халқнинг маданий қадриятлари, маънавий мероси миш йиллар мобайнида Шарқ халқлари учун қудратли маънавият манбаи бўлиб хизмат қилган. Узоқ вақт давом этган қагтик мафкуравий тазийққа қарамай, Ўзбекистон халқи авлоддан авлодга ўтиб келган ўз тарихий ва маданий қадриятларини ҳамда ўзига хос анъаналарини сақлаб қолишга муваффақ бўлди.

Мустақиллигимизнинг дастлабки кунларида-ноқ аждоларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган гоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш давлаг сиёсати даражасига кўтарилган ниҳоятда муҳим вазифа бўлиб қолди.

Биз маънавий қадриятларни тиклашни миллий ўзликни англашнинг ўсишидан, халқнинг маънавий сарчашмаларига, унинг илдиэларига қайтишдан иборат узвий, табиий жараён деб ҳисоблаймиз.

Халқимиз сиёсий мустақиллик ва озодликни кўла киритач, ўз тақдирининг чинакам эгаси,

Ўз тарихининг ижодкори, ўзига хос миллий маданиятининг соҳибига айланди.

Бироқ шуни ҳам таъкидлаш керакки, маънавий қадриятларни ҳамда биз учун муқаддас бўлган диний қадриятлар ва анъаналарни қайтариш ва тиклаш, ўзлигимизни англаш анча мураккаб шароитларда — эски империя тузуми барбод бўлган ва янги ижтимоий муносабатлар қарор топаётган бир шароитда юз берди.

Бир асрдан зиёд давом этган тоталитар қарамликдан кейин бу жараён дастлабки пайтларда мулақоғ табиий равишда ўзига хос “инкорни инкор” сифатида кечди. Лекин биз аввалги тузумнинг қадриятларини пушчаки инкор этишининг ўзи ҳеч қандай бунёдкорлик дастурига эга бўлмаган сиёсий ва маданий экстремизм хавфини тулдиришини англар эдик. Шу билан бирга, ўтмиш қадриятларига, анъаналарига ва турмуш тарзига бетартиб равишда, орқа-кетини ўйламай қайтин бонқа бир кескиликка — ҳозирги даврни қабул қилмасликка, жамиятни янгилаш заруриятини инкор этишга олиб келиши мумкин.

Айни шу инкор этиш онларида экстремистик руҳдаги муҳолифатнинг вужудга келиш хавфи туғилди. У аслини олганда, маънавиятга қарши муҳолифат бўлиши мумкин эди. Жангари миллатчилик, диний муросасизлик ва “ўзимизники” бўлмаган ҳамма нарсага нафратнинг қоринмаси шундай муҳолифатнинг сиёсий мақсалларидир. Жамиятимиз ўша кунлари юз берган аниқ экстремистик руҳдаги хатти-ҳаракатларда бундай муносабат нақадар тажовузкорона экан-

лигини, ундаги вайрон этувчи омил ҳамда айрим сиёсийлашган жангари гуруҳларнинг идрокки доирасига сифмайдиغان нарсаларга нисбатан нафратнинг нақадар кучлилигини кўрмаслиги мумкин эмас эди.

Воқеаларнинг бундай ривожланиши хавфли эканини англаш чуқур ўйлаб ва ҳар томонини ҳисобга олган ҳолда ёндашишни, маънавий тикланишнинг ижобий, бунёдкорлик моҳиятини кучайтиришга қаратилган, бир-бирини тўлдирадиган сиёсий, иқтисодий ва маданий дастурлар мажмуини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни зарур қилиб қўймоқда эди. Ушбу дастурлар, биринчи навбатда, қайта тикланаётган меросга фарқлаб ёндашишга, энг муҳим, умуминсоний қадриятларни бойитадиган ҳамда жамиятимизни демократиялаш ва янгилан талабларига жавоб берадиган, ахлоқ жиҳатдан аҳамиятли анъаналарни, урф-одатларни танлаб олиш заруриятига асосланган эди.

Айни чоғда ўша даврнинг экстремал шароитларида этнослар ўртасида қарама-қаршилик чиқишидан сақлаб турган заиф чегарани, чиқишнинг осонгина босиб ўтиши мумкин бўлган эҳтиросларни пасайтириш ва уларнинг жунбушга келишига йўл қўймаслик муҳим аҳамият касб этди.

Ўша кунларда бундай хавф мавжудлиги аниқ эди. Фақат халқимизнинг ақл-идрокига, ирода-сига, сабр-тоқатига ва инсонпарварлигига таяниб унга мурожаат қилишига ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайдиган оқибатларга олиб келиши

мумкин бўлган фожианинг олдини олишимизга ёрдам берганлигига ҳозир ҳам ишонаман.

Тарих хотираси, халқнинг, жонажон ўлканинг, давлатимиз ҳудудининг ҳолис ва ҳаққоний тарихни тиклаш миллий ўзликни англашни, таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида ғоят муҳим ўрин тутади.

Тарих миллатнинг ҳақиқий тарбиячисига айланиб бормоқда. Буюк аждодларимизнинг ишлари ва жасоратлари тарихий хотирамизни жонлантириб, янги фуқаролик онгини шакллантирмоқда. Ахлоқий тарбия ва ибрат манбаига айланимоқда.

Марказий Осиё тарихида сиёсий ақл-идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш билан қомусий билимдонликни ўзида мужассам этган буюк арбоблар кўп бўлган.

Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий, Ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Бобур ва бошқа кўнлаб буюк аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар. Уларнинг номлари, жаҳон цивилизацияси тараққиётига қўшган буюк ҳиссалари ҳозирги кунда бутун дунёга маълум.

Тарихий тажриба, анъаналарнинг мерос бўлиб ўтиши — буларнинг барчаси янгидан-янги авлодларни тарбиялайдиган қадриятларга айланиб қолмоғи лозим. Бизнинг маданиятимиз бутун инсониятни ўзига ром этиб келаётган мар-

каз бўлиб қолганлиги тасодифий эмас. Самарқанд, Бухоро, Хива фақат олимлар ва санъат ихлосмандлари учунгина эмас, балки тарих ва тарихий қадриятлар билан қизиқувчи барча кинилар учун зиёратгоҳга айланган.

Ўзбек олимларининг куч-ғайратлари билан тарихимизнинг кўлдан-кўп ғоят муҳим саҳифалари, энг аввало, теурийлар даври, XIX аср охири — XX аср бошлари тарихи янгидан кашф этилди. Шунинг эса тутиш муҳимки, ўтмишимизни “оқлаш” вазифалари умуман олганда бажариб бўлинди; ҳозир эса асосий вазифа тарихий таҳлилни илмий жиҳатдан ҳолисона ва ҳалол амалга оширишдан иборатдир.

Амир Темур юбилейининг байрам қилиниши ҳақида алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман. Утган йиллар мобайнида “босқинчи” Темур, “райрон қилувчи” Темур ҳақида ўқилган ва эшитилган вақтимизда неча бор ўзимизга ўзимиз: “Қандай қилиб унинг даврида она заминимизда маданият ва иқтисодиёт бу қалар равнақ топган экан?”, дея савол берар эдик. Мустақилликка эришганимиздан кейингина биз буюк аждодимизнинг ҳурматини ўрнига қўя олдик. Бизнинг бу интилишларимизни Марказий Осиёдаги қўшиларимиз, маданий халқаро ҳамжамият қўллаб-қувватлади. Бу ҳол тасодифий эмас — соҳибқирон Амир Темур шахси унинг аждодлари бўлиш фақат бизнинг эмас, балки минтақамиздаги барча халқларнинг, бутун маърифий инсониятнинг бойлигидир.

Халқимизнинг этник, маданий ва диний сабр-бардоши маънавий Уйғонишнинг яна бир бит-

мас-туганмас манбаидир. Минг йиллар мобайнида Марказий Осиё гоят хилма-хил динлар, маданиятлар ва турмуш тарзлари туташган ва тинч-тоғув яшаган марказ бўлиб келди. Этник сабр-тоқат, бағрикенглик ҳаёт бўронларидан омон қолиш ва ривожланиш учун зарур табиий меъёрларга айланди. Хатто бу ҳудудларни босиб олганлар ҳам Марказий Осиё халқларининг маданияти олдида бош эгибгина қолмай, унинг энг қимматбаҳо анъаналарини, шу ҳудудда мавжуд бўлган давлатчилик анъаналарини авайлаб қабул қилганлар.

Айни шу заминда кўп асрлар мобайнида жаҳон маданиятлари дунё миқёсида бир-бирини бойитган. Бу ерда кўчманчи халқлар ўтроқ халқлар билан, эронлик қабилалар турк қабилалари билан, мусулмонлар насронийлар ва яҳудийлар билан кўп асрлар бирга яшаб келганлар. Сўнгги икки аср давомида ҳам ўзларини “маданиятли” ва “маърифатли” ҳисоблаб келган давлатлар омавий қирғинлар ва диний таъқиблар билан ўзларига доғ туширган бир пайтда, Ўзбекистон замини халқлар ва маданиятлар тинч бирлашган жойгина бўлиб қолмай, балки қувғин қилинган халқларга бошпана ҳам берди.

Ижтимоий ҳаётимизни ислоҳ қилиш ва янгилаш бошланиб кетганлиги боис маънавий маданиятнинг қудратли қатламлари очилди. Улар халқ руҳиятини ватанпарварлик, миллий ифтихор, бутун дунё учун бағрикенглик томон кескин ўзгартриб юборди. Бу эса халқ Руҳи қудратининг биринчи белгисидир. Бу Руҳ шу қадар

ёрқин ва ўзига хоски, у интеграциядан асло чўчимайди, аксинча, жаҳон ҳамжамиятиниңг узвий бир қисмига айланишга ҳаракат қилмоқда.

Истиқлолимиз беш йиллигининг энг муҳим якуни барча халқлар учун “Умумий уй” га асос солинганлиги, янги кўп элатли бирлик вужудга келганлиги бўлди. Ўзбек маданиятиниңг умуминсоций моҳияти, маънавий-руҳий қадриятларининг ва миллий ўзликини англашнинг тикланиши бу бирликнинг негизини ташкил этди.

Ўзбек халқи Руҳининг тикланиши, миллат маънавий-ахлоқий идеалларининг шаклланиши чуқур миллийлик билан умуминсонийлик чамбарчас боғлиқ бўлган ҳодисадир. Ўзбекистонда яшаётган халқлар, ўзига хосликни йўқотмаган ҳолда, умумий руҳиятга, хулқ-атвор фалсафасига эга бўлмоқдалар. Бу эса мустақиллик йиллари мобайнида миллатлараро тоғувлик манбаи бўлиб келган ягона маънавий-руҳий негизни вужудга келтирди.

Халқимиз тарихан туркий халқлар оиласига мансуб бўлишига қарамай, пантуркизмни ва “Булок Турон” шовинистик гоясини қатъиян рад этди. Биз учун Турон — минтақадаги туркий тилда сўзлашувчи халқларнинг ўта сиёсий эмас, балки маданий бирлигининг рамзидир. Бундан ташқари, умумий маданий, тарихий ва антропологик илдиэларимиз бизни тожик халқи билан ҳам туташтиради. Бу ҳол бизга ўз маданиятимизни Марказий Осиё учун маълум даражада ноёб бўлган турк ва форс маданиятларининг синтези деб ҳисоблашга тўла ҳуқуқ беради. Ана шундай

бойликка эга бўлган Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатлари маданий интеграциялашувининг ташаббускори бўлиши мумкин ва лозим. Ўзбекистон минтақавий мезонларга кўра юксак даражадаги урбанизация ва сапоатлашувни, шунингдек, илмий-техникавий кадрлар билан таъминланганликни, турмуш тартиби ва тарзининг чуқур аънавийлигини ўзида мужассамлаштирган. Шу боис у Шарқ билан Ғарб мулоқотида воситачи, кўнлаб цивилизациялар маънавий алоқасининг рамзи ҳам бўлиши мумкин.

Жамиятнинг **диний-руҳий асосларини**, ҳалқимизнинг минг йиллик маънавий-ахлоқий юксалиш тажрибасини ўзида жамлаган Ислом маданиятини тиклаш ўз тақдирини ўзи белгилаш, тарихий хотирага, маданий-тарихий бирликка эга бўлиш йўлидаги ғоят муҳим қадам бўлди. Эски масжидлар таъмирланмоқда ва янгилари бунёд қилинмоқда. Уқув юртлиари тармоғи кенгаймоқда. Диний адабиётлар папир этилмоқда.

Ислом миллий анъаналарининг, ислом маданиятининг Тикланиш жараёни исломни ташқаридан ҳар қандай “импорт” қилишдан воз кечин, исломга сиёсий тус бериш ва сиёсатга ислом руҳини бахш этишдан воз кечиш тўғри экаплигини кўрсатди. Мовароуннаҳрнинг муслмон маданияти этник сабр-тоқат ва бағрикенглик руҳини ўзида акс эттирди. Унинг Форобий ва Ибн Сино асарларида ўз инъикосини топган идеали — Фозил кишилар шаҳри нафақат диний асосда, балки маданий ва ахлоқий негизда ҳам уюшган одамларнинг ҳамжамиятидан ибор-

рат бўлганлиги тасодифий ҳол эмас. Конституциямизда ёзиб қўйилган динга эътиқод қилиш эркинлиги Ўзбекистон ёппасига “исломлаштирилиши” мумкинлиги ҳақидаги ноўрин ҳадик-спрашларга барҳам берди. Бошқа диний оқимларнинг тикланиши ва нормал ривожланишини мумкин қилиб қўйди. Бундан ташқари, Марказий Осиёдаги ислом динининг руҳан ўзига хослигини англаб этиш маданий бойлигимизнинг бир қисми бўлиши исломдан олдинги маданиятни чуқур ўрганишни тақозо қилади.

Маънавий-руҳий тикланиш инсоннинг ерга ва унинг бойликларига бўлган муносабатини ҳам ўз ичига олишни лозим. Цивилизация белгиларини асраб-авайлаш қанчалик зарур бўлса, қинлоқ хўжалиги минг йиллар мобайнида бутунлай сугориладиган деҳқончиликка асосланган минтақада **ер ва сувни асраб-авайлаш ҳам** шунчалик муҳимдир. Ер, ҳаво, сув ва олов (Қуёш) Марказий Осиёда қадимдан эъзозлаб келинган, аждодларимизнинг зардуштийликдан тортиб то исломгача бўлган барча динлари томонидан муносиб қадрлаб келинган.

Афсуски, охириги юз йилликда айнан минтақанинг экологик тизимига жуда катта зарар етказилди. Аждодларимизнинг табиатдан фойдаланиш соҳасидаги анъанавий одоб-ахлоқ қоидалари унутиб юборилди. Бу қоидаларга кўра сув ва ерни уйламай-нетмай булгаш, исроф қилиш гуноҳи азим ҳисобланар эди.

Марказий Осиё халқлари исломдан олдинги маданиятининг табиатдан оқиллона, уйғун фой-

даланиш анъаналарини ўрганиш ва оммалаштириш зарурлигини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Оламларни дарёларнинг мусаффолиги ва тулроқ улумлорлиги ҳақида ғамхўрлик қилишга даъват этган зардуштийлик айнан бизнинг заманимизда вужудга келганлиги тасодиғий эмас. Бошқа таълимотлар — буддизм ва манихейлик ҳам табиатни авайлаб-асраш идеал жамиятга олиб борадиган энг муҳим йўллардан бири эканлигини тарғиб қилган. Инсон билан Табиатнинг уйғун муносабатлари тўғрисидаги ана шу ғоялар Моқароуннаҳрда мусулмон Уйғонинш даврига жуда катта ҳисса қўнган Марказий Осиёдаги сўфийлик таълимотларида ҳам учраши тасодиғий эмас.

Ўз вақтида голландлар табиатга оқилона яратувчилик муносабатида бўлишдан иборат ўз миллий моделларини амалга ошириб, денгиздан серҳосил ерларни ажратиб олдилар. Мана шу мисол биз учун чуқур рамзий маънога эга. Оролдаги экологик фожиа туфайли денгизни қуруқликка эмас, балки қуруқликни денгизга айлантиришни миз керак бўлади.

Маънавий қадриятларнинг яна бир қудратли манбаи анъанавий **оила ва қариндошлик муносабатлари одобидан** иборатдир. Катталарни хурмат қилиш, ўзаро ёрдамлашиш, келажак авлод ҳақида ғамхўрлик қилиш ҳаминша унинг асосий қоидалари бўлиб келган. Афғуски, бу қадриятларга ҳам совет даврида жиддий пуғур етди. Совет тузуми хусусий талбиркорликни тақиқлаб, “яқипларини қўллаш” га қарши кураш баҳонасида оилалардаги

ва қариндош-уруғ ичидаги касбий кўникмаларнинг мерос бўлиб ўтишини йўққа чиқарди. Оилалар ва уруғларнинг анъанавий касбий ва иқтисодий “ўрни” йўқоплишига сабабчи бўлди. Нагизда бу кўникмалар ва ахлоқий нормалар тўсиққа учради. Уруғ-аймоқчилик ва ошна-оғайнигарчиликнинг ижтимоий бузуқ шакллари юзага кела бошлади. Шу билан бирга, қариндошларнинг ўзаро ёрдами баъзи ҳолларда жамият тараққиётини секинлаштириб қўядиган тайёрга айёрликка ва таъини-билишчиликка айланиб кетди.

Оила қадриятлари ва қон-қариндошлик муносабатларининг қайта тикланиши ўз умрини янаб бўлаётган оила-уруғ муносабатларини абалдилаштиришни эмас, балки ҳар бир оиланинг иқтисодий, маданий ва касб жиҳатидан эркин бўлиш имкониятини аниқлатини лозим.

Маънавий қадриятларнинг тикланиши уларнинг **ҳозирги дунё ва ахборот цивилизацияси қадриятларига мослашини** ҳам аниқлатади.

Биз ҳозирги цивилизация ўзида ифода этадиган ижобий қадриятлар жумласига ҳуқуқий демократик жамият қуриш жараёни билан боғлиқ бўлган қадриятларни киритамиз. Бу — инсон ҳуқуқларига риоя этиш, талбиркорлик эркинлиги, суз эркинлиги, маъбуот эркинлиги ва ҳоказолардир.

Ушбу демократик қадриятлар жамиятимиз учун муҳим аҳамиятга эгалиги ҳақида гапирар эканмиз, бу қадриятлар тарихий жиҳатдан ҳам, этник-маданий жиҳатдан ҳам халқимизнинг ўзига хос хусусиятларига зид эмаслигини қайта-қайта

таъкидлашни истардик. Қолаверса, тadbиркорлик, эркин савдо, ижтимоий адолат, ўзаро муроसाю мадора ва бошқаларнинг фикрини ҳурмат қилиш деган тушунчалар бизнинг заминимизда тарихий илдишларга эга.

Шу билан бирга, биз ўйламай-нетмай нусха кўчиришга ҳам қаршимиз. Амалиёт бундай қадамнинг тайёргарлик кўрмаган омма онги учун хавфли эканлигини кўрсатмоқда. Сиёсий эркинликни анча тез ва низоларсиз қўлга киритиш мумкин. Бунга собиқ совет республикаларининг сиёсий суверенитетини қўлга киритиши мисол бўла олади. Нисбатан тез иқтисодий эркинликка эришиш мумкин. Буни ҳам биз Шарқий Осиёнинг саноати ривожланган мамлакатлари мисолида кўриб турибмиз. Лекин давлатнинг ичида сиёсий эркинликларни таъминлаш — пухта ўйлаб, ҳар томонни ҳисобга олиб ёндашишни, одамлар онгида узоқ муддат мослашишни талаб қилалган жараёндир.

Ҳозирги демократик жамиятнинг энг муҳим воқеликларидан бири ижтимоий рақобатдир. Халқимизнинг агъанавий қадриятлари у билан уйғунлаштирилмоғи керак. Бозор тузилмалари ривожланиб борган сари бу рақобат анча бемаъни тус олиши, ижтимоий зиддиятга айланиб кетиши мумкин. Бундай рақобатга маърифий, ижодий тус беришга, уни мусобақага, бунёдкорликка айлантиришга биринчи навбатда иқтисодиёт билан боғлиқ бўлмаган, энг аввало, маданий-ахлоқий механизмлар ёрдамида эришиш мумкин. Бу механизмлар қайта тикланаётган миллий

қадриятлар билан ҳозирги замон цивилизацияси сингдираётган яшаш меъёрларининг умумлашмасидан иборат бўлмоғи даркор.

Жаҳон ҳамжамиятининг мустақил Ўзбекистонни таъ олиши, давлатимизнинг кенг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий фаолияти ўзбек халқининг маънавий қадриятлари ва имкониятлари тикланишига, ўзини бошқа халқлар оиласидаги тўла ҳуқуқли миллат сифатида англаб етишига янада куч бахш эғди. Кенг миқёсдаги халқаро алоқалар жаҳон маданиятини янада чуқурроқ библиш, умуминсоний қадриятлардан баҳраманд бўлиш учун қулай замин яратди. Айни маҳалда ўзбек халқининг турли фаолият соҳаларидаги истеъжоди ривожланишига, унинг тadbиркорлик ва киришимлилик, бир неча чет тилларни тез ўрганиб олиш каби ноёб фазилатлари тўла-тўқис рўсбга чиқишига имкон берди. Ана шу алоқалар тўфайли миллий меҳмоннавозлик ва саҳovat ағъаналари янада ривожланди.

Бундай алоқаларнинг кенгайиши ҳақиқий маънавий ва маданий қадриятларни муносиб баҳоланиш имконини берди. Ҳозирнинг ўзидаёқ аҳолининг кенг қатламлари орасида 80-йилларнинг охирида мамлакатимиз томошабинларига китобхонларига ёғдирилган фарбнинг сунъий санъатидан, “кенг истеъжол” даги маданиятидан порозилик сезилиб турибди. Бундай маҳсулотнинг илгариги “ман этилган неъмат”га хос “лаззати”, жозибадорлиги қолмаган. Ҳозирги кунда хоржилинг маданий қадриятларидан фойдаланишга анча жиддий ва танлаб ёндашиш эҳтиёжи кучайиб бормоқда.

Дунёнинг демократик қадриятларидан баҳраманд бўлишда аҳолининг билимдонлиги муҳим аҳамият касб этмоқда. Фақат билимли, маърифатли жамиятгина демократик тараққиётнинг барча афзалликларини қадрлай олишини ва, аксинча, билими кам, оми одамлар авторитаризмни ва тоталитар тузумни маъқул кўришини ҳаётнинг ўзи ишонарли тарзда исботламоқда.

Биз ҳамма вақт кенг аҳоли қатламларининг ҳам мумтоз, ҳам замонавий миллий маданиятининг энг яхши намуналаридан баҳра олишига имкон бериб келган маданият сарчашмаларига авайлаб муносабатда бўлишни ўрганиб олишимиз лозим. Ўзбекистонда мусиқа, тасвирий, монументал ва амалий санъат соҳаларида катта муваффақиятларга эришилганлиги тасодикий эмас. Бу санъат турлари чет элда кенг эътироф этилган. Миллий ва жаҳон маданиятининг энг яхши намуналарини кенг тарғиб қилиш ва ом-малангирини ёш авлодни, ҳозирги ёшларимизни маънавий тарбиялашнинг асоси бўлмоғи керак.

Мустақиллик мамлакатимиз аҳолисининг билим доирасини кенгайтирди. Тарих ва ҳозирги замон воқеликларига мурожаат қилиш бизнинг ижтимоий тафаккуримиздан ҳаётни идрок этишнинг мавҳум ва ақидапарастлик қолипларини енгиб ўтишни, мустақил фикр юритиш ва рўй бераётган ҳодисаларни баҳолай олиш қобилиятини талаб этди.

Маънавий Тикланиш — фикрлаш тарзини мустақиллик руҳи белгилайдиган янги авлодга

мансуб ижодий зийиларнинг пайдо бўлиши демакдир. Бизнинг тушунишимизча, қотиб қолган эски ақидалардан воз кечиш — ўз тарихий ўтимишимиздан воз кечиш дегани эмас. Бу бирёқлама ва тор фикрлашдан воз кечиш демакдир. Миллий тафаккур ўз тараққиётида маданий қурилиш вазибаларига дунё миқёсида ёндашиши, бошқа халқларнинг тақдирини, уларнинг ўзаро муносабатлари билан яқиндан қизиқиши, улар ҳаётининг энг теран нуқталарига ча кириб бориши, миллий манфаатларини ҳисобга олиши керак.

Халқимизнинг келажаги, энг аввало, унинг ўзига, маънавий қудратига ва миллий онгининг ижодий кучига боглиқдир. Моддий фаровонликка табиий интилиш миллатнинг маънавий ва ақлий ўсини эҳтиёжига гов бўлмаслиги лозим. Маънавийлик ва маърифийлик халқимизнинг кўнгилсизлик тарихи давомида доимо унинг энг кучли ўзига хос хусусияти бўлиб келди.

Бизнинг агъанавий қадриятларимизни ҳозирги демократик жамиятнинг қадриятлари билан ўйгунлаштириш келажакда янада равнақ топишимизнинг, жамиятимиз жаҳон ҳамжамиятига қўшилишининг гаровидир.

ДАВЛАТЧИЛИКНИ ШАКЛЛАШТИРИШ ВА МУДОФАА ҚОБИЛИЯТИНИ МУСТАҲҚАМЛАШ

Истиқлол йиллари янги мустақил Ўзбекистоннинг миллий давлатчилиги пойдеворини барпо этиш соҳасида нухта ва жиддий иш олиб боришган давр бўлди. Маълумки, давлатчилигимизнинг минг йиллик тарихи Россия империясига

зўрлик билан кўшиб олинимишиз натижасида узилиб қолган эди. Фақат мустақилликка эришилгандан кейингина халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъектига айланган суверен Ўзбекистон янги давлатчилигини қуриш ва ривожлантиришга киришди. Бошқача қилиб айтганда, фақат истиқлолга халқимизга ўз Ватанида ўзини эркин ҳис қилиш, чинакам миллий қадриятларни тиклаш, ўз миллий давлатчилигини шакллантириш имконини берди.

Мустақилликка эришилгач, халқимиз олдинда кескин муаммолар кўндаланг бўлди. Уларни ҳал қилмасдан туриб, демократия ва ҳокимиятнинг тақсимланган принципларига асосланган янги давлатчиликни барпо этиш, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш мумкин эмас эди.

Ўзбекистон демократия қадриятларини, шахсининг, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, эркин бозор иқтисодиётини барпо этишни ўзи учун энг устувор қадриятлар сифатида танлади.

Эълон қилинган мақсадларга аввалги, мафкуравий тоталитар тузумни тубдан бузиб ташлашдан, ўтмиш одағларидан воз кечмасдан эришиб бўлмасди.

Шу боис қуйидагилар энг асосий вазифамиз бўлиб қолди:

Биричидан. Эски маъмурий-буйруқбозлик тизимини, унга мувофиқ бўлган ҳокимият ва бошқарув органларини тутатиш.

Иккинчидан. Янги давлатчиликнинг сиёсий-ҳуқуқий, конституциявий асосларини яратиш.

Конституция ва қонуларда ижтимоий муносабатларнинг янги тизимини, ҳам марказдаги, ҳам жойлардаги давлат ҳокимияти органларининг янги тизимини мустаҳкамлаб қўйиш.

Янги ўзбек давлатчилигининг қарор топишжараёни ҳам ташқи, ҳам ички мураккаб шароитларда рўй берди.

Ички сиёсатимизда биз бир-бирига боғлиқ икки вазифани ҳал қилишимиз лозим эди. Бу — янги давлатчиликни барпо этиш ҳамда кенг кўламли сиёсий ва иқтисодий ислохотларни амалга ошириш вазифаси эди.

Янги мустақил давлатларда ислохотларни амалга ошириш шуни кўрсатмоқдаки, бозор ислохотларини рўёбга чиқариш иқтисодиётда таъассулга, аҳолининг кўпчилик қисми турмушшароитининг пасайишига олиб келди. Бу жамиятда ижтимоий кескинликнинг кучайишига сабаб бўлиши мумкин. Амалий иш юрита олмайдиган, кўнингча масъулиятсиз ва экстремистик кайфиятдаги, калондимоғ муҳолифат бу муаммони айниқса кескинлаштириб юборди. Демократия байроғи остида ўзининг хапти-ҳаракатлари билан жамиятда беқарорликни келтириб чиқарди.

Авваламбор, кўнши Афғонистондаги ҳарбий-сиёсий можаро ва Тожикистонда давлатчиликнинг қарор топишидаги қийин кечаётган жараёнлар янги давлатчиликни барпо этишга таҳдид туғдирувчи ташқи сиёсий омиллар бўлди. Бу омиллар янада кучайиб кетган тақдирда, бутун Мар-

казий Осиё минтақасига ёйилиши, энг аввало Ўзбекистонни қамраб олиши муқаррар эди.

Советлардан кейинги маконда вужудга келган янги мустақил давлатларда руй бераётган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар ва Ҳамдўстлик доирасида вужудга келаётган давлатлараро муносабатлар, интеграцияни жадаллаштириш ва чуқурлаштириш шiori остида миллий суверенитетнинг қарор топиши ва мустақкамланиши жараёнини тўхтатиб қўйишга турлича уринишлар янги давлатчиликнинг вужудга келиш жараёнига таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмас эди.

Булардан ташқари, янги давлатчилигимиз биз кўн ишларни ибтидоидан бошлашга ҳамда ташқи сиёсий фаолият бобида старли тажрибага эга бўлмаган ҳолда жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнимизни топишга мажбур бўлган бир вазиятда қарор топди.

Мана шу омилларнинг барчаси Ўзбекистоннинг янги мустақил давлатчилиги мураккаб шароитларда қарор топишга сабаб бўлди.

Ҳозир биз бу йиллар мобайнида миллий давлатчиликка пойдевор қўйилганлигини ишонч билан айта оламиз. Эски маъмурий-буйруқбозлик тизими ва унга мос бўлган ҳокимият ва бошқарув органлари барҳам топтирилди. Сиёсий ва иқтисодий бошқаринш ҳамда тартибга солишнинг кўнгина тузилмалари ва органлари тугатилди. Улар маъмурий-буйруқбозлик тизимининг, марказлаштирилган режалаш-тақсимлаш иқтисодий-тинг устуллари эди. Улар демократик қадрият-

лар ва тамойилларга йўналтирилган янги давлатчиликнинг қарор топиши ва эркин бозор иқтисодиётининг пойдеворларини яратиш йўлидаги асосий тўсиқ бўлиб келди.

1992 йил декабрида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши мамлакат ҳаётида улкан сиёсий воқеа, янги Ўзбекистонни қарор топтириш жараёнидаги муҳим қадам бўлди. Узининг Асосий Қонунида давлат тузуми принципларини, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамиятни ривожлантиришнинг иқтисодий негизлари ва стратегик йўналишларини мустақкамлаб қўймаган давлат чинакам суверен давлат бўла олмайди. Конституция суверен давлатимизнинг қонуңчилик-ҳуқуқий негизини нақллаштиришнинг асосий пойдевори, мустақил давлатчилигимизнинг тамал топи бўлди.

Конституцияга мувофиқ, давлат ҳокимияти органларининг аввалги тоталитар тузумдан мутлақо фарқ қиладиган, ҳокимиятларнинг, яъни қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларининг бўлиниши принципига асосланган тизими яратилди. Уларнинг ҳар бири фаолиятида ҳуқуқий асосда авторитаризм ва тоталитаризмнинг хуружларини истисно этадиган чинакам демократик меъёрлар ва йўл-йўриқлар қарор топтирилди.

Ташкил этилган ижро этувчи ҳокимият органлари тизими олдингиларидан тубдан фарқ қиладди. Улар режалаш-тақсимлаш вазифаларидан холи бўлиб, иқтисодий сиёсатни мувофиқлаштириш ва тартибга солиш ролини бажармоқда. Кўплаб

вазирликлар ўрнига бозор шароитларига мос бўлган хўжалик бирлашмалари, уюшмалари, концернлар, корпорациялар, холдинг компаниялар ташкил этилди.

Давлат ҳокимияти маҳаллий органларининг янги тизими вужудга келтирилди. Унинг асосини ҳокимлар институти ташкил этади. Унда жойлардаги ижро этувчи ҳокимият билан вакиллик ҳокимияти раҳбарининг вазифалари бирлаштирилган.

Маҳаллий ҳокимият органларининг мунтазам тизимини фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Бу органларнинг асосини фуқаролар йиғинлари — маҳаллалар ташкил этади. Улар халқнинг тарихий аъёналари ва руҳиятини ҳисобга олиш асосида тузилган. Ўз-ўзини бошқаришнинг муҳим ижтимоий органи бўлмиш маҳалланинг аҳамияти ҳамisha жуда юқори бўлган.

Маҳалла одамлар ўртасидаги муносабатларда янги кўнниччиликни, ҳурмаг ва инсонпарварликни тарбиялашда муҳим роль ўйнайди. У фуқароларнинг ижтимоий манфаатларини ҳимоя қилади, аҳолининг муҳтож қатламларига аниқ ёрдам кўрсатади.

Айни чоғда, ҳозирги шароитда маҳалланинг вазифалари янги мазмун билан бойитилиши лозим. Гап шундаки, маҳалла иқтисодий ва демократик ўзгаришларни рўёбга чиқаришда амалий мадал бўлмоғи зарур.

Конституцияга мувофиқ, янги демократик сайлов тизими асосида Ўзбекистон тарихида илк бор Республика парламенти — Олий Мажлис

ҳамда вакиллик ҳокимиятининг маҳаллий органларига кўшпартиялилик асосида эркин, муқобил сайлов ўтказилди. Натижада давлат ҳокимиятининг Олий Мажлис ва халқ депутатлари маҳаллий кенгашларидан иборат қонун чиқарувчи тармоғи вужудга келтирилди. У самарали ишлаб турибди.

Хуқуқий ислохотлар борасидаги улкан ва аниқ мақсадга қаратилган куч-ғайратлар натижасида, Асосий Қонуinning қоидалари негизида республика суд тизими мустақил ва бошқа тармоқларга боғлиқ бўлмаган ҳокимият сифатида қарор топилди. Суд ҳокимиятининг янги тузилмалари вужудга келди. Сулнинг хуқуқ доираси кенгайди.

Жамиятни демократик ривожлантиришнинг стратегик мақсадлари ва қоидаларига мувофиқ, хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, миллий хавфсизлик органларининг кўп жиҳатдан янги бўлган тизими барпо этилди. Миллий армия — Ўзбекистон Куролли Кучларининг ташкил этилиши миллий давлатчиликни қарор топтириш нулидаги ғоят муҳим ютуқ бўлди.

Танқи алоқаларни таъминлайдиган институционал тузилмалар: Танқи ишлар вазирлиги, Танқи иқтисодий алоқалар вазирлиги, Танқи иқтисодий фаолият Миллий банки ҳамда бошқа иxtисослаштирилган муассасаларнинг бутун бошли тармоғи вужудга келтирилди.

Ўзбекистон тарихида илк дафъа жорий этилган Республика Президентли лавозими янги Ўзбекистон давлат ҳокимияти органлари тизимида марказий ўринни эгаллади. У сиёсий тизимнинг ўзаги бўлиб қолди.

Президентлик ҳокимиятида Президентнинг давлат бошлиғи ва ижро этувчи ҳокимият бошлиғи сифатидаги ваколатлари мужассамлашган. Бу ҳокимият жамиятдаги барқарорликнинг ва Ўзбекистон ислохотлар йўлидан муваффақиятли олга боришининг кафолати бўлгани ҳолда, янги ўзбек давлатчилиги биносининг асосий таянчига айланиб қолди.

Конституциянинг қабул қилиниши, ўтган йиллар мобайнидаги жўшқин қонунчилик фаолияти ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг барча фуқаролар қонуни олдида тенглигини, қонуннинг устуворлигини кафолатлайдиган мустақкам негизларини яратиш имконини берди.

Шу билан бирга, давлатнинг моҳияти бутунлай, тубдан ўзгарди. Давлат дастлабки босқичда жамиятни янгилашнинг энг фаол кучига айлангани ҳолда, ислохотларнинг бош ташаббусқори ва йўналтирувчиси, ижтимоий ҳаётдаги янги ғояларнинг асосий амалга оширувчиси бўлиб қолди.

Янги ўзбек давлатчилигини қарор топтиришнинг биринчи босқичидаги вазифалар бажарилиши Ўзбекистоннинг халқаро обрў-эътибори ортиши ва мустақамланишида, жаҳон ҳамжамиятидаги кўтлаб мамлакатлар билан дўстлик ва ҳамкорлик муносабатларини ўрнатишда ва ривожлантиришда ўз ифодасини топди.

Ўзбекистон мустақил, суверен давлат сифатида энг обрўли ва нуфузли халқаро ташкилотларнинг аъзоси бўлди.

Ҳозирги вақтда демократик сиёсий тизимнинг энг муҳим субъекти бўлиши давлатчилиқни ислох

қилишда янги вазифалар кўндаланг турибди. Бу авваламбор, ҳозирги босқичда сиёсий институтларнинг ва подавлат ижтимоий уюшмаларининг хилма-хиллиги ҳамда уларнинг роли мустақкамланиши, шунингдек, аҳолининг сиёсий фаоллиги опшичи асосида жамият ҳаётини янада демократиялаш вазифалари муҳим ва долзарб бўлиб қолганлиги билан изоҳланади.

Янги шароитда давлатнинг, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг ғоят муҳим вазифаси сиёсий партиялар, подавлат, ижтимоий структуралар, фуқаролик жамиятининг эндигина пайдо бўлиб келаётган хилма-хил институтлари билан ишлаш ва ҳамкорлик қилишнинг янгидан-янги шаклларини излаб топишдан иборатдир.

Бутун давлат ҳокимияти органлари ишнинг самарадорлигини сақлаб қолган ҳолда ҳокимият ваколатларини марказ ихтиёридан соқит қилиш, бу ваколатларнинг бир қисмини марказдан минтақаларга, маҳаллий ҳокимият органларига олиб бериш йўлларини излаб топиш заруратга айлана бормоқда.

Ўз навбатида, давлат ҳокимияти маҳаллий органлари янги шароитларда ўз ҳокимият ваколатлари ҳамда вазифаларининг бир қисмини фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига топириш йўли билан уларнинг ролини кучайтириш ва обрў-эътиборини мустақкамлаш имкониятларини белгилаб олишлари лозим.

Ислохотларнинг дастлабки босқичида давлатнинг фаол роли асосий ваколатлар давлатнинг

ва, энг аввало, ижро этувчи ҳокимиятнинг иштиёрида бўлишини тақозо этди. Демократик ўзгаришларнинг ҳозирги босқичи сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий тараққиётнинг узоқ вақтга мўлжалланган стратегиясини ишлаб чиқишни талаб қилмоқда. Бунда давлатнинг роли демократик тараққиётимизнинг пировард мақсади — фуқаролик жамияти барпо этиш мақсадига асосланган ҳолда тубдан ўзгариши даркор. Биз бунда кучли марказий давлат ҳокимияти ўзининг кучли рағбатларини асосий, умуммиллий вазифаларга, чунончи, мулоффаа, давлат хавфсизлиги ва фуқаролар хавфсизлиги, ташқи сиёсат, валютамолия ҳамда солиқ тизимларини шакллантириш, қонулар қабул қилиш ва тараққиётнинг бошқа стратегик вазифаларига қарагадиган давлат ижтимоий қурилиш тизимини барпо этишимиз лозим. Бошқа масалаларни ҳал қилиш эса аста-секин марказдан жойларга, давлат ҳокимияти органларидан жамоат ташкилотларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига топширилмоғи керак.

Бу давлатчиликни шакллантириш ва ривожлантириш соҳасидаги стратегик вазифамиздир. У биз танлаб олган жамиятни демократик ривожлантириш йўлига асосланади.

Шу билан бирга, ҳозирги шароитда Ўзбекистоннинг янги давлатчилигини мустақкамлаш учун жамиятнинг сиёсий институтлари тизимида давлатнинг ролини янада аниқроқ белгилаш керак. Бу, энг аввало, миллий хавфсизлик асосларини мустақкамлаш, мамлакатнинг барқарорлигини,

қағий сиёсий ва иқтисодий тараққиётини сақлаб қолиш нуқтаи назаридан алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг ҳаётий муҳим манфаатлари, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ташқи ва ички таҳдидлардан қаролатилган тарзда ҳимояланганлигини билдирадиган миллий хавфсизлик — комплекс тадбирлар тизимидир. Унда кучли давлат билан бир қаторда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари амалга ошираётган фаол ишлар, шулиндек, турли нодавлат тузилмаларининг кенг тармоғи миллий хавфсизликни таъминлашнинг зарур ва муҳим таркибий қисмларига айланиб бормоқда,

Миллий хавфсизликка мамлакат ичида туғилган таҳдид демократик нодавлат, фуқаролик тузилмаларини мустақкамлаш йўли билан анча самарали барҳам топтирилади. Бу тузилмаларда аҳолининг фуқаролик фаолияти юзага чиқади ва уларнинг жупқин фаолияти орқали яширин сиёсий экстремизм хавфи бартараф этилади.

Давлат миллий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги асосий масъулиятни ўз зиммасига олади. Бу ҳол давлат ҳокимияти органларини ислоҳ қилиш муаммоларига эътиборни кучайтиришни зарур қилиб қўяди. Бунда ҳокимиятнинг марказдан жойларга ўтиш жараёни минтақавий сепаратизмга олиб келмаслиги керак. Жамият ҳаётини демократиялаш эса турли широрлар остида сиёсий экстремизмнинг авж олиши учун асос бўлмаслиги лозим. Шу сабабли янги босқичда гап ижтимоий тараққиёт жараёнларида давлатнинг

роли пасайиши ҳақида эмас, балки янада аниқроқ юзага чиқиши, стратегик йўналишлар белгиланиши ва уларда яқин келажакда давлатнинг этакчи роли сақланиб қолиши тўғрисида боради.

Миллий хавфсизлик, мамлакатнинг суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини таъминлашга ҳозирги босқичда биринчи галда ташқи кучлар кўпроқ таҳдид солмоқда.

Ватанимиз жанубий чегаралари яқинидаги қуролли можароларнинг ўчоқлари ҳарбий хавфнинг потенциал манбаларидир. Бу вазият давлатимизнинг мудофаа қобилиятини, яъни рўй бериши мумкин бўлган тажовуздан ҳимояланишга тайёрлик даражасини фақат бизнинг мамлакатимиз учун эмас, балки бутун минтақа учун ҳам миллий хавфсизликни ва барқарорликни таъминлашнинг энг муҳим шarti даражасига кўтармоқда.

Мазлумки, давлатнинг мудофаа қобилияти унинг сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, илмий ва маънавий имкониятларидан таркиб топади. Бу соҳада биз юритадиган сиёсатнинг асослари Олий Мажлис томонидан жамиятимиз ҳамма қатламларининг кенг ва ҳар томонлама муҳокамасидан сўнг қабул қилинган ҳарбий доктринада мустаҳкамлаб кўйилган. Халқимиз унинг мудофаа хусусиятини ҳамда унга асос бўлган қоидаларни маълум қулади. Бу, энг аввало, куч ишлатишдан ёки куч ишлатиш билан таҳдид қилишдан воз кечиш, мудофаа қобилиятини оқилона даражада сақлаб туриш, халқаро ҳуқуқ қоидалари ва нормаларига оғиншмай риоя этиш мажбуриятларини қабул

қилини, халқаро битимлар бўйича ўз зиммамизга олган мажбуриятларни бажариш ва шу кабилардир.

Давлат мудофаа қобилиятининг энг муҳим қисми унинг Қуролли Кучларидир. Уларнинг жанговар қудрати ҳамда босқинчини қуролли можаролар ва уруш бошлаб юборишдан тийиб туриш вазифаларини бажаришга тайёрлик даражасидан ҳамда мамлакат ҳудудига босқинчилик қилинган тақдирда оддий қурол-ярроғларнинг ҳар хил турларидан фойдаланган ҳолда босқинчини тор-мор қилишдан иборатдир.

Ҳарбий қурилиш соҳасидаги мақсад профессонал армияни, ўз таркибида яхши тайёрланган ва таълим олган, ўз халқига, она замишига садоқатли бўлган, ўз Ватанининг наъни ва қалрқимматини охиригача ҳимоя қила оладиган жангчиларга эга бўлган армияни босқинча-босқич вужудга келтиришдан иборат бўлиши лозим. Мақсад миқдор жиҳатдан унча катта бўлмаган, лекин яхши шайланган, замонавий қуроллар ва ҳарбий техника билан бекаму кўст қуролланган, Ўзбекистоннинг хавфсизлигини мустақил равишда ва пухта таъминлашга қодир бўлган Қуролли Кучларни шакллантиришдир.

Бизнинг Қуролли Кучларимиз ҳар қандай вазиятда ҳаракат қилишга тайёр туриши, мамлакатнинг жўғрофий-стратегик мавқенини ва ҳудудининг жўғрофий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда эҳтимол тутилган босқинчига қуруқликда ва ҳавода муносиб зарба бера олиш учун жанговар салоҳиятга эга бўлмоғи зарур.

Қуроли Кучларнинг ҳарбий қудрати, жанговар қобилияти кўплаб омиллардан таркиб топди.

Биринчиси — бу, шахсий таркибнинг миқдори ва сифати. Бу сифат унинг профессионал даражаси, ахлоқий-руҳий қатъияти, жисмоний тайёргарлиги ва интизоми билан белгиланади.

Кўришиб турибдики, Қуроли Кучларимизнинг таркиби, тузилиши ва миқдори, бир томондан, мингтақалаги ҳақиқий ҳарбий-сиёсий вазиятга, тапқариладан туғилиши мумкин бўлган ҳарбий таҳлилларга мувофиқ бўлмоғи лозим. Иккинчи томондан эса, давлатимизнинг реал имкониятлари ва ресурсларига мос бўлмоғи керак.

Шахсий таркибнинг талабга жавоб берадиган сифат даражасини таъминлашда унинг профессионал тайёргарлиги, ўқув-моддий базанинг ҳолати гоят муҳим аҳамиятга эга. Бунда ёшларга ҳарбий таълим берувчи булун тизимнинг роли ҳам беқийёсдир. У жамиятимизнинг жисмонан ва маънан бақувват аъзоларини, жаҳон цивилизацияси ютуқларини, халқимизнинг маданий ва маънавий қадриятларини ўзлаштириб олган Ватап фойдаларини тайёрлаши керак.

Бу йўналишда анча иш қилинди. Хусусан, хилма-хил кўпинг турлари учун офицер кадрлар тайёрлаш тизими барпо этилди. Бизда тўртта ҳарбий билим юрти, шу жумладан учувчилар тайёрлайдиган ҳарбий билим юрти, шунингдек, 1994 йилда очилган, алоқа мутахассисларини тайёрлайдиган ҳарбий факультет ҳам мавжуд. 1995 йилда тапшиқ этилган Қуроли Кучлар Академияси

офицер кадрларга олий ҳарбий таълим бера бошланди.

Давр биздан ўқув-тарбия жараёнини, миллий кадрлар тайёрлашни ташкил этиш ва тақомиллаштиришга жиддий эътибор беришни талаб этмоқда. Бу жараён энг замонавий талабларга жавоб беришни, ҳарбий фаннинг энг сўнгги ютуқларини, жанговар ҳаракатларни олиб бориш тажрибасини, шу жумладан чет эл тажрибасини ҳам ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши керак.

Бунда Марказий Осиё минтақасининг хусусиятларини назарда тутиш, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Амир Темур, Бобур сингари буюк аждоғларимизнинг саркардалик қобилиятларини, ҳарбий санъатларини ва стратегик тафаккурларини ўрганиш, улардан сабоқ олиш зарур.

Иккинчиси — бу, Қуроли Кучлар ҳарбий қудратининг энг муҳим қисми бўлган қурол-яроғлар ва ҳарбий техниканинг миқдори ва сифати масаласидир.

Давлат Қуроли Кучларни жанговар техника ва қурол-яроғларнинг энг сўнгги намуналари билан қуроллантириш чораларини кўрмоқда. Зотан, Қуроли Кучларни қурол-яроғ ва жанговар техника билан қуроллантириш, уларнинг сифатини тегишли дунмандан усунликти таъминлашга эришилган даражада тутиб туриш ҳар қандай давлат учун ҳам жуда мураккаб муаммодир.

Учинчиси — бу, ҳарбий инфраструктура бўлиб, Қуроли Кучлардан жанговар ҳолатда фойдаланишда унинг роли беқийёсдир.

Қуролли Кучларни барпо этиш йилларида бошқарув ва алоқа тизими, ҳарбий, ички ва техникавий таъминот, хилма-хил қўшин турларини жойлаштириш тизими умуман шаклланди. Худудни тезкор жиҳозлаш тақомиллаштирилмоқда. У қўшинларнинг бугунги тузилиши, миқдори ва жойлашувига мосдир.

Қуролли Кучларни барпо этишнинг галдаги вазифалари бу борадаги куч-гайратларни ошириб боришни талаб қилади. Равшанки, улар ўзаро муносабати бўлиши, бир-бирига муносабат жонговар ва ички қисмлардан ташкил топиши лозим. Ҳарбий инфраструктура қўшинларнинг жойини тезлик билан ўзгартиришни таъминлашни шарт. Биз Қуролли Кучларни самарали бошқариш ва барпо этиш учун стратегик ва оператив жиҳатдан олдиндан кўра олиш имкониятини таъминламоғимиз зарур.

Тўртинчиси — саноатни тезда қайта қуриш ва сафарбарлик режаси топириқларининг бажарилишини таъминлаш учун замин ҳозирлаш. Сафарбарлик ресурсини қабул қилиш ва шариога мослаштириш. Белгилаб қўйилган энг қисқа муддатда ҳарбий жиҳатдан уйғунлашувни тугаллаш. Кенг кўламдаги босқинчилик юз берган тақдирда жанговар вазифани бажаришга тайёр бўлишни таъминлаш. Булар мамлакатнинг мудофаа қобилияти учун ғоят муҳим аҳамиятга эгадир.

Давлатнинг иқтисодий, саноатнинг имкониятлари, унинг сафарбарлик тайёргарлиги мамлакат мудофаа қобилияти ҳолатига таъсир кўрсатади.

ини шубҳасиз. Зеро, иқтисодий имконият — Заганимиз мудофаа қобилиятининг асосидир.

Ўзбекистоннинг мудофаа қобилиятини, ҳарбий хавфсизлигини мустаҳкамлашда ташқи иқтисодий ва танқи сийсий соҳаларнинг ҳам роли бебаҳодир.

Ҳозирги нарҳитда хавфсизлик фақат коллектив бўлиши мумкин. У ҳамфикр давлатларнинг биргаликдаги сарф-ҳаракатлари билан, уларнинг имкониятларини бирлаштириш билан таъминланади.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон БМТ, ЕХХТ байроғи остида типчиликни қўллаб-қувватлаш соҳасида амалга оширилаётган ҳар қандай тadbирларда интирок этишга тайёр. У минтақада коллектив хавфсизлик тизимини иужудга келтиришнинг танаббускорларидан биридир. Топшкенг да 1992 йил май ойида МДХ давлатлари ўртасида ана шундай дастлабки шартномалардан бири имзоланди.

Қўшылмаслик ҳаракатининг аъзоси бўлган Ўзбекистон бирон-бир ҳарбий-сийсий блокда қатнашишни номақбул деб ҳисоблайди, буни миллий хавфсизликнинг, минтақада тинчлик ва барқарорликни сақлашнинг кафолати деб билалади. Шунингдек, МДХ худудида ҳарбий-сийсий блокни шакллантириш дунёни эски, бошдан кечирилган “совуқ уруш” даврларига қайтаришини нафарда тутиб, бундай блокни тузишга қарши чиқади.

Биз Ўзбекистоннинг миллий хавфсизлигини мустаҳкамлаш ва ташқаридан бўладиган таҳдид-

га қаршилик кўрсатиш борасидаги муносабатларни бевосита манфаатдор бўлган давлатлар билан шартнома асосида ташкил этиш ниятидамиз. Бунда умумий хавфсизлик ҳамда минтақада барқарорликни сақлаб қолиш принципига амал қиламиз. Яна бир бор таъкидлаб айтмоқчиманки, бундай ҳарбий-сиёсий шартномаларни тузиш мамлакатимизнинг тўла суверенитетини, худудий аҳлиятини ҳамда унинг мавжуд чегаралари дахлсизлигини таъминлашни керак.

1994 йил июль ойида Ўзбекистон НАТОнинг "Тинчлик йўлидаги ҳамкорлик" Дастурига қўшилди. Бу Дастур коллектив хавфсизлик ва барқарорликнинг кенг тизимини, шу жумладан Марказий Осиё минтақасида ҳам вужудга келтиришга қаратилгандир. НАТО билан ҳамкорлик қилиш ҳарбий-сиёсий воқеалардан хабардор бўлиб туриш, бу уюшма доирасида амалга оширилаётган талқин-қоғлар ва ишланмалардан баҳраманд бўлиш учун имкон беради. НАТО мамлакатларининг тadbирларида, жумладан ҳарбий бўлишмаларнинг бир-галиклиги манқаларида қатнашиш мумкин бўлади. Буларнинг барчаси қисмларимизнинг жанговар тайёргарлигини кўтаринга, илгор жанговар тажрибани ўрганиш, яъни пировардида мамлакатимизнинг мудофиа қобилиятини юксалтиришга ёрдам беради. Шу билан бирга давлатимизнинг жаҳондаги иқтисодий жиҳатдан ривожланган демократик мамлакатлар билан сиёсий, иқтисодий, гуманитар соҳалардаги алоқаларини мустаҳкамлашга шароит туғдиради.

Ўзбекистон чет мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар билан ўзининг икки томонлама ва кўп томонлама ҳамкорлигини кенг ривожлантирар экан, афтидан, улар билан ҳарбий-сиёсий ва ҳарбий-техникавий ҳамкорликни ҳам фаоллаштириши зарур бўлади.

Хавфсизлик тизимини шакллантириш ҳақида гапирганда, биз мамлакатимизнинг мудофиа қобилиятини мустаҳкамлаш муаммоларини самарали ҳал қилиш, биричида, битта идора доирасида амалга оширилиши мумкин эмаслигини, ҳарбий инфраструктурани, sanoatning мудофиа тармоқларини ривожлантиришга алоқаси бўлган бошқа ташкилотлар ва институтларни ташқи сиёсатни амалга оширишга жалб этишни ҳамда бу идораларнинг барчасининг фаолиятини ўзаро аниқ уйғунлантиришнинг талаб қилишнинг назарда тутамиз.

Иккинчида, мудофиа қобилиятини таъминлашнинг айрим жиҳатларини ривожлантиришга қаратилган мустақил идоравий режалар ва дастурларни ишлаб чиқишдан воз кечин ҳамда ягона комплекс режани ишлаб чиқишга ўтишни, мамлакатнинг ҳарбий хавфсизлиги ва мудофиа қобилияти таъминлашини тақозо этади. Бу эса ресурслар ва маблағлар чекланган бир шароитда, улардан самарали фойдаланиш ҳамда мудофиа қобилияти талаб даражасида бўлишини таъминлаш имконини беради.

Вазирликлар ва идораларнинг мамлакат мудофиа қобилиятини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштиришда, уни таъ-

минланга қаратилган ягона комплекс режани ишлаб чиқини ва амалга оширишда Миллий хавфсизлик кепгани муҳим роль ўйнамоқда.

Учинчида, ички ва ташқи шароитлар, масала, аҳолининг демографик тузилиши, қурол-яроғларнинг техникавий даражаси ва бошқалар ўзгариб туради. Шу туфайли мамлакатимиз мудофаа қобилиятининг ҳолатини ва уни ривожлантириш истиқболларини, бошқа давлатларнинг бу соҳалаги тажрибаси ҳамда амалиётини мунтазам ўрганиб боришга ҳар доим эътибор бериш талаб қилинганлиги.

Бу муҳим қоидаларни тушуниш ҳамда бизнинг давлат ва мудофаа қурилишимизнинг муайян шароитларида уларни рўёбга чиқариш, шунингдек, муайян ижрочиларнинг бу соҳа учун жавобгарлигини муттасил ошириб бориш — Ўзбекистоннинг барқарор ва қатъият билан ривожланиб боришини таъминлаб берадиган шартлар ана шулардан иборатдир.

ДЕМОКРАТИК ИНСТИТУТЛАРНИ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ АСОСЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

XX асрнинг сўнги ўн йиллиги инсоният тарихига буюк ўзгаришлар даври сифатида киради.

Биричида, мустамлакачилик ва ирқий камситиш тарихнинг йўқлик қаърига кетди. Социализм ва унинг бутун жаҳонни коммунистик мафкура воситасида босиб олишга бўлган даъволари ҳам ўтмишга айланиб бормоқда.

Иккинчида, тарих саҳнасига янги мустақил давлатлар чиқмоқда. Уларнинг овози жаҳон ҳамжамияти мамлакатлари орасида борган сари дадил эшитилимоқда.

Учинчида, кучларнинг анъанавий жойлашувида Осей қитъаси мамлакатларининг роли тобора ортиб бораётганини ҳисобга олиб, унга тузатишлар киритишга мажбур бўлимоқда. Бу мамлакатлар жаҳон тараққиёти тажрибасига ўз нуқтаи назарлари, меъёрлари ва қадриятларини олиб кирмоқда.

Тўртинчида, демократик тараққиёт қадриятлари, тамойиллари ва меъёрлари тобора ҳаммабон бўлиб бормоқда. Эндиликда уларнинг зарурлиги ва амалий таъсирини ҳеч қасрда инкор этиб бўлмайди. Шу билан бирга, демократия ва тараққиёт томон боришнинг ўзинга хос йўллари борган сари кагга роль ўйнамоқда.

Мураккабланиб бораётган кўн қўбли дунёдаги шу каби улкан ўзгаришлар Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ривожланишини бевосита ва билвосита белгилаб беради. Борган сари очиқлик, демократик тамойилларга, умуминсоний қадриятлар ва меъёрларга мансублик сиёсати республика ижтимоий ҳаётини демократлаштириш жараёпларида ўз изини қолдирмоқда. Шунингдек, бу ўзгаришларнинг жаҳон ҳамжамияти кўз ўнгига идрок қилинишига ҳам таъсир кўрсатмоқда ва бу билан республиканинг ҳозирги обрў-эътиборини шакллантирмоқда.

Халқаро ҳамжамият Ўзбекистоннинг, у пухта ўйлаб амалга ошираётган изчил ташқи ва ички

сиёсатнинг нотинч Марказий Осиё минтақасида вазиятни барқарорлаштириш ҳамда кескинлик кенг тарқалишининг олдини олишдаги аҳамиятини ва кучайиб бораётган ролини борган сари кўпроқ англамоқда.

Демократик тамойиллар, қадриятлар ва институтлар ҳаётимизнинг барча соҳаларига тобора кўпроқ кириб бормоқда. Ўзбекистоннинг ва минтақанинг мавжуд шароитларида ўз мазмунига эга бўлмоқда.

Жамиятнинг ижтимоий-сиёсий соҳасида демократик институтларни шакллантириш сиёсий тизимни ислоҳ қилишга ва ижтимоий ҳаётни демократиялаш жараёнларига жўшқинлик бахш этишга қаратилгандир. Янада муҳими — бу иш ислоҳотларнинг олға босишига йўналтирилганлигидир.

Биринчи навбатда, жамиятда мавжуд манфаатлар ва муносабатларни мужассам ҳолда инфолатовчи ижтимоий-сиёсий институт бўлмоғи лозим бўлган демократик, ҳуқуқий давлатнинг қарор топиш жараёнини кўрсатиб ўтиш даркор.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси мамлакатни демократик йўлдан ривожлантиришнинг ҳуқуқий кафолатидир.

Асосий Қонун демократик жамиятнинг қарор топишига кўпган жуда кагга ҳисса шундан иборатки, у мавҳум жамият ёки умуман халқнинг эмас, балки муайян инсоннинг эҳтиёжлари, манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларига қаратилгандир. Конституция инсонни энг кагга бойлик сиёсатида алоҳида кўрсатгани ҳолда фуқаро, жами-

ят ва давлат ўртасидаги ўзаро муносабатларни оқилона ҳуқуқий ҳал этишни сиёсий жиҳатдан расмийлаштиради. Конституциявий меъёрлар ва қонуларнинг устуворлиги, улар инсон манфаатини кўзлаб иш тутишга ва шу доирада ижтимоий ўзаро муносабатларни мақбул ҳолга келтиришга йўналтирилганлиги мамлакатда барқарорликни ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашнинг, фуқаролик жамияти асосларини қарор топтиришнинг асосий омилдир.

Биз учун фуқаролик жамияти — ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини қамол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўйга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини камситилишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсунинг бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-бирини тўлдиреди ва бир-бирини тақозо этади. Бошқача айтганда, давлатнинг қонунлари инсон ва фуқаро ҳуқуқларини камситмаслиги лозим. Шунинг баробарида барча одамлар қонуларга сўзсиз риоя қилишлари шарт.

Ҳокимият тузилмаларининг демократик мазмуни кўн жиҳатдан давлатни бошқаришда фуқароларнинг иштирок этиши масаласи қанчалик ҳал қилинганлиги билан белгиланиши маълум. Ўзбекистонда ушбу ҳуқуқнинг амал қилиши учун қонун асослари яратилган. Бироқ ҳали жамият ва фуқаролар давлатни бошқаришда иштирок этиш, ўзлари қандай бошқарилаётганини ҳақида маъ-

лумот олиш ҳуқуқини англай бошлашига ва бу ҳуқуқдан фойдалана оладиган бўлишларига эришиш керак. Шундай шароитдагина давлат ва унинг институтлари, мансабдор шахслар жамият ва фуқаро олдидagi ўз масъулиятларини ҳис қиладилар. Бунинг учун фуқароларнинг сиёсий фаоллигини ошириш зарур. Барқарор, мустақкам тизимларда, агар фуқароларнинг сиёсий манфаатларини рўйга чиқариш учун ҳамма ҳуқуқий, демократик шарт-шароитлар яратилган бўлса, аҳолининг ўзи ихтиёрий равишда, профессионал асосда мамлакатнинг сиёсий ҳаётида тобора кенг-широқ эғали. Иппоц билан айтиш мумкинки, Ўзбекистонда фуқароларнинг сиёсий ҳаётида интироқ эгинидек бу демократик жараён тобора кучайиб бормоқда.

Утин даври шароитида, фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш жараёни юз бераётган бир пайтда Ўзбекистон аҳолиси турли қатламларнинг манфаатларини ифода этиши лозим бўлган кенг тармоқли, кўппартияли тизим каби демократик институтлар ҳамда бошқа жамоат ташкилотларининг қарор топиши ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу жиҳатдан олганда, давлатнинг роли сиёсий партиялар ва жамоатчилик ҳаракатларининг вужудга келиши, қарор топиши ва ривожланишини секинлаштириб қўядиган ҳар қандай ғов ва тўсиқларни барта раф этишдан иборатдир. Зеро, сиёсий партияларез ва жамоатчилик ҳаракатларисиз республикада вакиллик демократиясини тасаввур қилиб бўлмайди.

Шу билан бирга, демократиянинг сифати партиялар сонининг кўп бўлиши билан белги-ланмаслигини ҳам ёдда тутиш даркор. Ҳақиқатан ҳам кенг ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилишга қодир бўлган сиёсий партиялар учун нормал сиёсий макон яратиб бериш муҳимдир. Партияларнинг пайдо бўлиши, уларнинг сони, дасгүрий йўл-йўриқла-ришинг ўзига хослиги ва ҳоказолар эса ижтимо-ий манфаатлар йиғиндиси ва жамланганини орқа-ли табиий йўл билан белгилашмоғи керак. Сиё-сий партиялар мавжуд бўлишининг асосий ва бирдан-бир принципи давлатнинг конституция-вий меъёрларини хурмат қилиш ва уларга риоя этишдан иборат бўлмоғи лозим.

Сиёсий партиялар ва ижтимоий ҳаракатлар халқ билан ҳокимият ўртасида асосий боғловчи бўлиш бўлган демократик институтга тезроқ ани ланини ғоят муҳимдир.

Жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий-маданий муаммоларига фуқаролар жонли қизиқиш билан қараганларида, улар у ёки бу партия ёҳуд ҳаракатнинг фаолиятида мадани-ятли интироқ эгаликлариданина буни амалга оши-рини мумкин бўлади.

Жамиятда барқарорлиқни сақлаш зарурлиги ҳақида гапирар эканмиз, сиёсий институт сифа-тидаги муҳолифат масаласини тилга олмаслик мумкин эмас. Бундай институтнинг мавжуд бўли-ни демократик жамият учун шарт бўлган ва нор-мал ҳолдир. Айни маҳалда шуниси ҳам муҳимки, у ташкилий жиҳатдан расмийлашган, тегишли

юрлик мақомга эга бўлиши, конституция ва қонуи нормаларини ҳурмат қилиши, ўз ҳаракатлари билан мамлакатдаги давлат ва ижтимоий тузумнинг қатъий, барқарор ҳолати учун масъул бўлиши, давлат қурилишининг муқобил лойиҳаларига эга бўлиши лозим.

Узларини хафа қилинган, орзу қилган амалларидан маҳрум этилган деб ҳисоблайдиган, шу сабабли мамлакатимизда рўй бераётган ҳамма ҳолисаларга нисбатан “муҳолифатча” муносабатда бўлаётган, уруг-аймоқчилик ва маҳаллийчилик манфаатларини кўзлайдиган иззатталаб одамларнинг консерватив муҳолифат деб бўладими, ахир?! Афсуски, бундай кимсалар давлат ва жамият олдидан турган бирон-бир муаммони ҳал қилиш жараёнида ҳокимият тузилмаларига амалий ва маданий рақобатчи бўлиш ўрнига, фақат расмий ҳокимиятгагина эмас, балки давлатнинг амалдаги қонунарига ҳам, Конституциясига ҳам қаршисини чинқинга ҳаракат қилдилар.

Шундай бўлса-да, ишончим комилки, демократик муҳолифатнинг шаклланиш жараёни вақт билан боғлиқ бўлиб, аслида тоталитар тузумдан эркин жамиятга ўтиш босқичини бошдан кечирётган бошқа давлатлардаги каби, Ўзбекистонда ҳам демократик институтларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ бўлган мураккаб жараёндир.

Мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий барқарорлик жамоатчилик фикрининг ҳолатига етарли даражада боғлиқ бўлиб, уни шакллантиришда бошқа бир ижтимоий институтга — оммавий ахборот воситаларига муҳим ўрин берилди. Бугунги кунда

Ўзбекистоннинг оммавий ахборот воситалари фаолиятини тубдан ислоҳ қилиш зарурлиги борган сари аён бўлмоқда. Чунки ҳозирги чуқур ўзгаришлар, мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини демократиялаш суръатлари қаршисида оммавий ахборот воситаларининг фаолияти талабга жавоб бермаяпти.

Оммавий ахборот воситаларини ҳақиқий “тўртинчи ҳокимият”га айлантириш жараёни ҳамма жойда ҳам анча мураккаб кечяпти. Эскича фикр юритини ўз таъсирини кўрсатмоқда. Эски сарқитлардан жудо бўлиш эса дунёқарашлар, психологиялар, турли даъволар ўртасидаги кўзга кўринмайдиған, лекин типкани қуритадиған кураш билан бирга бормоқда. Ҳаётнинг ўзи ана шу дунёқарашлар, психологиялар, даъволар орасидан ўтинга мажбур қилмоқда. Ҳақиқатан ҳам республикадаги янги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шарт-шароитлар оммавий ахборот воситалари олдиға мутлақо янги, шу пайтгача ноганиш бўлган вазифаларни қўймоқда.

Ҳозирги пайтда жамият ҳаёти ва фаолиятида оммавий ахборот воситаларининг ролини фаоллаштиришни қандай тасаввур қиламиз?

Биринчидан, оммавий ахборот воситалари имкониятини ошириш учун керакли шароитлар яратиб, уларға жамиятнинг сиёсий, иқтисодий ва маънавий ҳаётида муносиб ўрин бериш, журналистлар фаолиятини ижтимоий ва ҳуқуқий кафолатлаш зарур.

Оммавий ахборот воситалари мамлакатда юз бераётган жараёнларға турлича қарашларни эр-

кин ва холис ифодалашга қолдир бўлиши, ҳокимият билан жамият ўртасида холис воситачи бўлиши ва, муҳими, инсон ҳамда жамият манфаатларининг фаол ва изчил ҳимоячиси бўлишни учун профессионал журналистлар ва оммавий ахборот воситалари ходимларини тайёрлаш жараёнини қайта кўриб чиқиш, ахборот олиш, таҳлил қилиш, ишлаш ва отказининг замонавий усулларни ва воситаларини ўзлаштиришида уларга ёрдам бериш зарур.

Иккинчидан, оммавий ахборот воситаларининг фойдалигини ва уларнинг самарали ишлатилишига ёрдам берадиган механизмларни тартибга солиштириш қонуқчилик базасини такомиллаштириш муаммоси ҳам долзарб бўлиб бормоқда.

Айни чоғда оммавий ахборот воситаларининг манфаатларини ва уларнинг вакилларини қонун ёрдамида ҳимоя қилиш, уларнинг ахборот олиш манбаларидан фойдаланиш ҳуқуқини таъминлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Нодавлат нашрлар ва телевидение каналларини танқил қилиш, нунингдек, энг истеъдодли журналистларнинг профессионал жиҳатдан камол топишига халқаро миқёсда ёрдам бериш матбуот ҳамда ахборот воситалари эркинлигини таъминлашда катта аҳамиятга эга.

Энг асосий ижтимоий институт бўлган мулкка (асосан, хусусий мулкка) муносабатнинг ўзгариши бүтун жамиятни ва, хусусан, иқтисодий ҳаётни демократиялашнинг бош бўғини бўлди. Жамиятни сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий янги-

лан асосан янги мулкчилик муносабатлари орқали ўтади.

Биз иқтисодий соҳанинг ижтимоий институтларини демократлаштириш ва ривожлантиришига устун даражада эътибор берар эканмиз, энг аввало, мамлакатда иқтисодий барқарорлик бўлгандагина ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаб қолиш мумкинлигига асосланамиз.

Шу билан бирга, жамиятда сиёсий институтларни шакллантирмай, ижтимоий ўзаро муносабатларнинг демократлашувини янада ривожлантирмай туриб, уш иқтисодий ислох қилиш ва янгилаш жараёнини давом эттириш мумкин эмас.

Жамиятни босқичма-босқич ислох қилиб бериш сиёсий тизимнинг турли субъектлари ҳаракатида изчиллик бўлишини таъминлаш имконини беради. Давлат бош ислохотчи сифатида ўз вазифасидан фойдаланар экан, ижтимоий манфаатларни пухта ўйлаб табақалаштириш ҳамда босқичма-босқич, уйғун рўёбга чиқариш мақсадида шакллантирилаётган демократик институтлар ва фуқаролик жамияти элементлари имкониятларини оширишга ҳар жиҳатдан кўмак бериш мумкин. Ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва бошқа социал алоқалар мақбул тарзда амал қилишини йўлга қўйишга барча чоралар билан ёрдам бериш мумкин.

Умуминсоний тамойиллар ва меъёрларни, бутун дунёда чуқур илдириш отган демократик қадриятларни ўрганмай ва улардан фойдаланмай туриб, демократик институтларни шаклланти-

риш, фуқаролик жамиятининг асосларини яратиш мумкин эмас.

Инсоният миң йиллар мобайнида ишлаб чиққан демократик қадриятларни тўла-тўқис ўзлаштириб олиш жамиятда ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим шартидир. Умумий тарзда демократия деганда ҳамманинг манфаатлари йўлида кўччиликнинг ҳокимияти ва озчиликнинг иродасини хурмат қилиш тушунилади. Батафсил таҳлил қилинганда эса демократия — халқнинг ўз эркинлиги ва мустақиллигига қарашлари ҳам, ҳар бир шахснинг манфаатлари ва ҳуқуқларини ўрбонимчаллик билан чеклашлар ва шу йўсиндаги ҳаракатлардан ҳимоя қилиш ҳам, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш шакли ҳам эканлиги аён бўлади.

Демократия атамасининг қандай шарҳлангани эмас, балки унинг қанчалик реаллиги, ҳақиқийлиги, янашга қобилиги муҳимдир. Бинобарин, биз ўз истагимиздаги демократияга қандай мазмун бахш этмайлик, агар у ҳаётимизнинг ҳар бир соңиясига сингиб кетмаса, турмушимизнинг ажралмас қисмига айланмаса, ҳамма шиорлар ва таърифлар ё мазмунсиз бақир-чақир, ёки ҳеч нарсани аңлатмайдиган сўз ўйини бўлиб қолаверади. Бундан ташқари, бизнингча, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий жиҳатдан тайёр бўлмаган заминда демократиянинг барча тамойилларига — эркин сайловга, сўз эркинлиги, уюшмалар, йиғилишлар эркинлиги ва шу қабиларга “яшил йўл” очиб берсак, ҳақиқий де-

мократияни бўғиб қўйиш хавфи юзага келиши ҳам мумкин.

Жамиятда демократия қай даражада эканлигини белгилловчи камида учта мезон бор. Булар — халқ қарорлар қабул қилиш жарёнларидан қанчалик хабардорлигидир. Ҳукумат қарорлари халқ томонидан қанчалик назорат қилиниши, олдий фуқаролар давлатни бошқаришда қанчалик иштирок этишидир. Ана шу уч соҳада ҳақиқий силжилар бўлмас экан, демократия ҳақидаги ҳамма гап-сўзлар ё халққа хушомад қилиш, ёки олдий сиёсий ўйин бўлиб қолаверади. Бундай силжилар эса бир кунда бўладиган иш эмас.

Иқтисодий, сиёсий ва, энг аввало, ҳуқуқий макон тегишлича босқичма-босқич таъминлаб боришмас экан, инсоннинг барча ҳуқуқлари давлат ишларини юритишда қатъиянлиш, эътиқод эркинлиги, йиғилишлар, уюшмалар эркинлиги ва шу каби ҳуқуқлар ҳавода муаллақ бўлиб қолаверади. Аниқ йўлга қўйилган қонуни тизими бўлмас экан, демократия ҳам бўлмайди. Шу билан бирга қонушларнинг ўзини қабул қилиш, ҳукумат ва беистисно ҳамма мансабдор шахсларнинг амалий саръ-ҳаракатлари айнан шу демократик мезонлар орқали ўтиши лозим. Бу жула муҳим, чунки демократия ҳуқуқий давлатнинг асосий таркибий қисмидир. Ҳуқуқий давлат эса шунчаки расмий қонунийликни билдирмайди, у инсон шахсини энг олий қадрият сифатида эътироф этишга ва тўла-тўқис қабул қилишга асосланган яхлит амал қилувчи тизимдир.

Ўз-ўзидан равшанки, сиёсий тузум тўла-тўқис амал қилишини ва унинг янада эркинлашувини таъминлаш учун уни ташкил этувчи ҳамма тузилмалар, яъни мавжуд субъектлар — шахс, сиёсий институтлар, аҳолининг ижтимоий гуруҳлари ҳамда қатламлари ва ҳоказолар тўлақонли фаолият кўрсатишига эришиш зарур. Шу сабабли, бунда ушбу жараёнинг барқарорлигини таъминлаш зарурлиги назарда тутиладиган бўлса, сиёсий тузумни эркинлаштириш усулларини, унинг механизмини ва суръатларини ишлаб чиқиш тоғат муҳим аҳамият касб этади. Сиёсий тузумнинг ҳар бир бўлаги, ҳар бир даражаси ривожланиш ва эркинлаштириш стратегиясини ишлаб чиқишда алоҳида ёндашувни талаб қилади. Сиёсий ҳаётни эркинлаштиришда шошқалоқликка йўл қўйиш, мунтазамлик бўлмаслиги олиндан айтиб бўлмайдиган хавфли оқибатларни келтириб чиқариши мумкин.

Бир ижтимоий тузумдан иккинчисига ўтиш муқаррар равишда шу пайтгача мисли кўрилмаган сиёсий фаоллик шароитида юз беради. Бу ҳол табиийдир. Шу пайтга келиб карахлик ҳолатидан халос бўлган жамият тўпланиб қолган жами ижтимоий зиддиятларни бир зумда юзага чиқаради. Ана шу лаҳзада аҳолининг сиёсий фаоллиги, сиёсий манфаатлари ва эҳтирослари қайси йўналишга, қандай қилиб ва ким томонидан буриб юборилиши ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Ҳаммага маълумки, қуришдан кўра бузиш осонроқ. Бунда “ислоҳотчи”, “демократ” деган сиёсий обрў орттириш осонроқ. “Ҳаммасини таг-ту-

бунгача бузамиз, шундан кейин эса...” деган машҳур шioriни одаг юзасидан “демократия”нинг қўйлаб статчилари кўтариб чиққандилар. Лекин, афсуски, уларнинг кўнчилиги бу машҳур шioriнинг биринчи қисминигина амалга оширишга муваффақ бўлдилар.

Ўзбекистонда демократияга боришининг бошқа йўли таълаб олинди. Биз мустақил ҳуқуқий давлатни барпо этишнинг асосий мақсад ва вазифаларини белгилар эканмиз, Ўзбекистоннинг цивилизация ва тараққиётнинг юксак, ёрқин чўққиларига эришишида маданий ва тарихий мероснинг, халқнинг инсонпарварлик анъаналарининг юксак марраларини эгаллаган, умуминсоний қадриятлар ва меъёрларга солиқ бўлган озов ва ҳар томонлама уйғун камол тошган шахс асосий таянч бўлишини қайта-қайта таъкидлаганмиз.

Умумий ижтимоий ҳавойилик ва инқилобий вайрон қилувчилик кайфияти ҳукм сурган ўшавлардаёқ, Ўзбекистонда барча тузилмаларни фарқламаган ҳолда парчалаб ташлаш мустақил давлатчилигимизнинг тақдирини учун хавфлидир, деган қатъий ишонч пайдо бўлди. Бизнинг мақсадимиз, — деб таъкидлаган эдик биз 90-йилларнинг бошларидаёқ, — бир неча авлод меҳнати билан яратилган нарсаларни йўқотмаслик, уларнинг энг яхшиларини сақлаб қолиш, демократик меъёрларга, миллий манфаатларимизга, мустақиллигимизга мос келмайдиганларини қайта ташкил этишдан, мазкур тузилмаларни янги мазмун билан бойитишдан ибратдир. Ўзбек халқининг бой

маданияти, таълим, маориф тизими, фан тоғалитаризмдан қолган мерос деб парчалаб ташлашни мумкин эмас эди. Биз ташлаб олган йўл ўзбек халқининг асрий анъаналарига, одағларига, маданияти ва тилига, шунингдек, жаҳон цивилизацияси юзюкларига асосланган ҳолда мазкур тузилмаларни янги мафкуравий негизга ўтказиш, мослаштиришдан иборат эди. Шунини яна таъкидлаб ўтамизки, маънавият одамлар қалби ва онгига келажакка ишонч туйғусини олиб кириши, Ватанга муҳаббат, инсонпарварлик, мардлик ва сабот-матонат, адолат ҳиссини тарбиялашга хизмат қилиши лозим.

Бир қарашда ушбу фикрлар анъанавий бўлиб кўришни мумкин. Хўш, анъанавийлик шу қалар ёмонми?! Ҳақиқатан ҳам, халқимизнинг минг йиллар давомида қарор топиб келган ва биз сақлаб қолишга интилаётган анъанавий шарқона маданияти Фарб маданиятидан кўп жиҳатдан фарқ қилади. Бунда асосий масала — анъанавий маданият ҳозирги вақтда қанчалар очик, бошқа қадриятларни қабул қилишга қанчалар қодир эканлигидадир. Фақат ўзига хос маданиятларгина эмас, балки, биринчи навбатда, бир-бирини бойтадиган маданиятларгина янашга қодирдир.

Анъанавий маданият билан қотиб қолган маданиятни чалканштириб юбормаслик керак. Анъанавий маданият иккита ўзаро қарама-қарши бўлган, лекин бир-бирини тўлдирадиган тамойилни — маълум даражада маҳдудликни, ташқаридан бўладиган енгил таъсирларга қаршилик кўрсатишни ва шу билан бирга, маълум даража-

да очикликни ўзида уйғунлаштириб, келажакда ривожлантириш учун катта имкониятларга эгадир. Ўзбек маданиятининг, жаҳон халқлари маданиятининг ривожланиш хусусиятларини чуқур билиш ёш давлатни маънавий жиҳатдан қайта тиклаш соҳасидаги бутун сиёсатнинг асоси бўлмоғи лозим. Чунончи, миллий давлатчиликни қарор топтиришнинг дастлабки йилларидаёқ биз Ўзбекистон ташлаб олган янгиликнинг ва тараққиёт йўлида ўзбек халқини маънавий қайта тиклаш жараёنларининг хусусиятларини муқаррар ҳисобга олдик. Демократиянинг умум эътироф этилган мەъёрларига солиқ эканлигимизни қатъий маълум қилдик.

Ҳақиқатан ҳам демократия — фақат назария ёки сиёсий жараёнга бўлиб қолмай, шу билан бирга халқнинг турмуш тарзи ва унинг бутун руҳияти, анъаналари, маданияти, психологиясининг хусусиятлари ҳамдир. Демократия тоғларини баён қилиш мумкин. Сиёсатда демократияни юқоридан “тушириш” мумкин. Лекин бу билан демократия сизу бизнинг амалий ҳаётимизга сиғмайди. Демократия жамиятнинг қадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи керак. Бу эса бир зумла бўладиган иш эмас. Халқнинг маданиятидан жой ололмаган демократия турмуш тарзининг таркибий қисми ҳам бўла олмайди. Бу тайёргарлик кўриш ва демократия тамойилларини ўзлаштиришдан иборат анча узоқ муддатли жараёндир. Бизни давлатларда бунга эришгунча кўтлаб авлодлар янаб ўтган.

Бахтимизга Ўзбекистон ана шундай демократик ривожланиш анъаналарига эга. Шу сабаб-

ли демократияга босқичма-босқич, мумкин қадар қисқа муддатда ўтиш ғоясининг стратегик аҳамияти, бизнингча, фақат жамиятда барқарорликни сақлаб қолишдангина иборат эмас. У фуқаролик жамиятининг ҳаётбахш куртакларини авайлаб сақлаш, ўстиришдан ҳам иборатдир. Шу билан бирга, биз анъанавий маданиятимиз ва халқимизнинг хусусиятлари, унинг аҳвол-руҳияси ва ижтимоий тапқил бўлиш шарт-шароитлари Ўзбекистон Республикасида демократияни шакллантиришнинг, фуқаролик жамиятини қарор топтиришнинг энг самарали омиллари бўлишини чуқур тушунамиз.

Яна бир жиҳатга тўхталиб ўтмоқчиман. Ҳатто демократия барқарор бўлган мамлакатларда ҳам индивидуализмнинг баъзи бир салбий оқибатлари анча қаттиқ сезилмоқда. Ўзбекистонда ҳам бу ҳодисанинг аҳамиятини камситиш ярамайди.

Индивидуализм ҳар бир кишининг психологиясига кириб боради, бевосита таъсир кўрсатаяди. Инсон табиатидаги онгли ва онгсиз хатти-ҳаракатларнинг ҳаммасидан фойдаланади. Ёшларнинг айрим қисми ўқинишга, юксак касб маҳоратини эгаллашга интилинган ўрнига енгил-елпи ҳаётни излашга, бозорда савдо-сотик қилиб, мўмай даромад орқасидан қувиб, бозор муносабатларининг ибтидоий йўлларида фойдаланиб, мол-дунё ортиришга интилаётганлиги тасодифий эмас. Нигилизм, шафқатсизлик даражасига бориб етаётган худбинлик ҳоллари юз бераётганлиги ҳам тасодифий эмас. Буларнинг барчаси, бизнинг назаримизда, яна ўша индивидуализмнинг бузилган кўриниши, тарбиядаги нуқсонлар ва атроф муҳит таъсиридан бошқа нарса эмас.

Бунга қарши, ҳуқуқий таъсир кўрсатиш чораларидан ташқари, яна қандай тадбирларни ишлаб чиқиш зарур?

Маълумки, мафкура соҳасида бўшлиқ, вакуум бўлмайди. Ўзбекистон халқларининг дунёқарани, маънавий ва сиёсий маданиятининг энг илгор анъаналари асосида ишлаб чиқилаётган миллий мустақиллик мафкураси индивидуализмнинг вайрон қилувчи таъсирига қаршилик кўрсатишга қодир. Мафкуравий иш, мустақиллик, юксак маънавият, ахлоқийлик, маданият ғояларини тарғиб қилиш ўткинчи ҳолга айланиб кетмаслиги керак. Ахлоқ ва маънавият мавҳум категорияларга айланмаслиги, фақат тапшиқотчи ва тарбиячиларнинг иши бўлиб қолмаслиги лозим. Юксак даражада ахлоқли фуқарони юнга сўкизиш — ҳар бир инсоннинг бурчидир.

Мамлакатимизда эркин бозор иқтисодиётига асосланган демократик давлатни фуқаролик жамиятини ва фуқароларнинг ўз-ўзини бошқаришини шакллантириш билан чамбарчас боғлиқ ҳолда келажагимизни қуриш учун ҳамма асосларга эгамиз.

Жаҳон цивилизацияси хазинасига улкан ҳисса қўнган бой тарихимиз, буюк маданиятимиз; кўн авлодлар ҳаёти давомида вужудга келган беқийс табиий ва ақл-заковат имкониятларимиз, халқимизнинг юксак маънавияти ва ахлоқий қадриятлари; заминимизда яшаётган одамларнинг меҳнатсеварлиги, саховатлилиги, бағри кенглиги ва жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб ўринни эгаллашга бўлган истаги бунинг гаровидир.

нинг таъсири ҳам шушга мувофиқ равишда изчиллик билан камайиб бораверади.

Учинчида. Одамларнинг тафаккурини ўзгартириш, уларнинг онгида демократик қадриятларни, қонунга бўйсуншни мустаҳкамлаш, қонунустуворлигига эришиш зарурлигига (совет даридаги ўтмишимизни ҳисобга олган ҳолда) кун сайин кўпроқ ишонч ҳосил қилмоқдамиз. Мазкур мамлакатларда жамиятнинг коррупция тузугига илиниши, уюлган жиноятчилик кучайиб бораётганининг ҳисобга оладиган бўлсак, бу таърифлар алоҳида аҳамият касб этади.

Тўртинчида. Бозор ислохотларининг муҳим тарқибий қисми бўлган кучли ижтимоий сиёсатга старли баҳо берилмаган жойда ижтимоий кескинлик ва қарама-қаршилик вужудга келишини бугунги кунда ҳаётнинг ўзи иботламоқда. Бу эса, ўз навбатида, ислохотларни обрўсизлаштириб қўйиши мумкин.

Бешинчида. Донишманд халқ ўғит берганидек, ортқида чираниш белни синдиради, яъни ҳамма муаммоларни бир йўла ҳал қилиб бўлмайди. Муаммоларни, аҳамияти ва устунлигини ҳисобга олиб кетма-кет ва босқичма-босқич ҳал қилиш муҳим.

Бу, бир томондан, чекланган ресурсларни сочиб юбормай, улардан самарали ва аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда фойдаланиш имконини беради. Иккинчи томондан, ўз фаолияти натижаларини ҳаққоний баҳолаб, ислохотларни амалга ошириш дастурининг зарур жойларига тегишли тузатишлар киритиш имконини беради.

Шу ўринда республикамиз ҳаётидан олинган баъзи мисолларни келтириб ўтаман. Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ мамлакатнинг нефть маҳсулотлари, газ, ёқилғи ҳамда дон билан таъминлаш вазифасини қўймаганимизда, олдимизда турган яна бошқа муҳим муаммоларнинг ҳал қилишга ўтишимиз қийин бўларди.

Иқтисодиётимизни бозор йўлига ўтказишдек кенг кўламдаги стратегик вазифани ҳал этар эканмиз, ишлаб чиқаришнинг кескин пасайиб кетинишига ва иқтисодиётни бошқариб бўлмайдиган ҳолга келиб қолишига йўл қўймаслик учун мумкин бўлган ҳамма ишни қилдик.

Ҳа, макройқтисодий пропорциялар, инфляциянинг пасайтириш, пул ҳажмини ва давлат бюджетига тақчиллигини чеклаш — буларнинг барчаси бозор механизми амал қилишининг, иқтисоднинг, молиявий барқарорлиқнинг ва собитқаламлик билан ўзининг муқаррар, энг муҳим шартларидир.

Шу билан бирга, назаримизда, ана шу мақсадларга эришиш суръатлари ва усуллари муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу мақсадларга ишлаб чиқаришнинг ҳалокатли тарзда пасайиб кетиши, тўхтаб қолиши ва тапазулга учраши ҳисобидан эришиниши нормал ва барқарор ҳолат деб бўлмайди. Бугунги оқибатда тўланмаган пуллар ва давлат қарзининг ҳажми бошқариб бўлмайдиган даражада ўсади, бюджет муттазам суратда ва тобора кўпроқ миқдорда бажарилмай қолади, аҳоли аксарият қисмининг молдий аҳволи кескин ёмонлашади ва қашшоқлашади.

Модомики, бу мазкур давлатларнинг кўпчилигида иш ҳақи, пенсия ва нафақаларни тўламаслик билан боғлиқ муаммолар ҳозирги кунда ижтимоий норзиш хавфини туғдираётган эҳа, бунинг сабабини таглаб олинган ислохотлар йўлини амалга оширишдаги хато ва камчиликлардан, бозор ислохотларининг ўз шароитлари учун яроқсиз бўлган андоза ва моделаридан кўр-кўрона, ўйламай-печмай нууха кўчиришдан ишламоқ доркор.

Шу ўринда, назаримизда, муҳим бўлган яна бир масала устда тўхталиб ўтин жоиз. Гап бозор иқтисодининг қарор тошиб бораётган шароитда токар ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш ҳақида боради. Маблумки, советлардан кейинги макондаги кўнгина мамлакатлар ислохотнинг дастлабки босқичларида ички ва қарз олинган валюта захираларининг кўпчилиқ қисмини энг аввало хориждан истеъмол моллари келтиришини кенгайтиришга сарфлади. Шу тариха улар ўз ишлаб чиқарувчиларини ички бозорда иста-истамаса сиқиб чиқарди. Оқибатда миллий сан-ат ва қишлоқ хўжалиги инқирозга юз тутди, баъзан эса барбод бўлгани ҳолда катта валюта маблағлари еб битирилди.

Биз эса снги йўлни қидирмадик. Ислох қилишининг дастлабки босқичларида истеъмол бозорини бир қадар чеклашга мажбур бўлдик. Айни чоғда маблағ ва захираларни иқтисодий-даги таркибий ўзгаришларга сарфлаб, хорижга маҳсулот тайёрлайдиган, илгор технология бази-си билан жиҳозланган замонавий корхоналар

барно этиб, ички бозорни ўз молларимиз билан тўлдирини йўлидан бордик. Шу мақсалардан келиб чиқиб, ўз маблағларимиз ва олган қарзларимизнинг асосий қисми инвестицияларга, республикага янги технология ва техника келтиришга сарфланмоқда. Истеъмолни эмас, балки инвестицияларни кўнайтирдик. Бугунга келиб бу ени-сағ ўз самарасини бермоқда. Бу — Асака шаҳридаги автомобиль заводилик. Бу — Бўхоро нефтиники қайта ишланган заводини ишла туширишдан иборатлик. Бу — Кўкдумалоқ ва Минбулоқ конларини ишла солиш, чет эллик шериклар интирокида ўглаб тўқимачилиқ ва ип-йигирув фабрикаларини. Андижон, Қўқон ва Янгийўлда ширт ишлаб чиқарувчи корхоналарини, Хоразм иллойида қант заводи, Қизилқум фосфорит комбинати, Қорақалпоғистондаги Кўннпрог сода заводи ни қуриш, Ўзбекистон қийин эрийдиган ва ўтпа чидамли материаллар комбинатини, Олма-ўлка ва Навоий кон-металлургия комбинатларини, кимё тармони корхоналарини қайта таъмирлаш, янги темир йўл ва автомобил йўллари, янги телекоммуникациялар объектларини барно этиш, шаҳар ва қишлоқларни ободонлаштириш, шунингдек, озиқ-овқат ва маҳаллий санонатга қарашли ўглаб янги ва замонавий корхоналар демакдик.

Шу йилларда яратилган янги илгор ишлаб чиқаришлар ва тармоқлар ривож тошгани сари, одамлар биз таплаган янгиликнинг ва ислохотлар йўли тўғрилигини йил сайин кўпроқ ҳис этиб боришларига ишончим комил.

Ўз давлатчилигимизни ва мамлакатнинг иқтисодий базасини яратиш, республика ва унинг халқи маънавиятини ҳимоялаш учун аниқ мақсадни кўзлаб қаттиқ меҳнат қилинган қийин йиллар ортда қолди.

Ўзбекистонни дунёга танитиш, ҳамкорлик ва жаҳон иқтисодиётига қўшилиш учун зарур ҳуқуқий ва шартномавий негизни яратиш борасида анча иш қилинди.

Мустақиллик йилларида иқтисодиётни ислоҳ қилишда тўнлашган тажриба бутунги кунда ислохотларни янада демократиялаш, жамиятда собиққоламлик ва барқарорликни таъминлаш учун асос бўлиб хизмат қиладиган бир қатор муҳим ҳулюсаларни чиқаришга имкон беради.

Биринчи ҳулоса. Зарур шарт-шароитлар яратмай, инсон маънавиятини рўёбга чиқаришнинг таъсирчан воситасини вужудга келтирмай, бу маънавиятни фаол ҳаракатлантирувчи куч сиёсий ҳаётда ишга солмай туриб, биз янгиликни ва тараққиёт йўлидан аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда ва тинимсиз илгарилаб бора олмаймиз. Бу оддий ҳақиқатни тирак аглаб олмоғимиз лозим. Шу боис инсон ва корхоналарнинг, барча хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий эркинлигини таъминлаш учун зарур шарт-шароитлар яратилиши даркор.

Кенг қўламли, аниқ мақсадга йўналтирилган иқтисодий ислохотларни амалга ошириш, одамларни ислохот жараёнларига кенг жалб этиш натижасидагина тоталитар мероснинг муҳим оқибатларини енгиш, иқтисодиётга барқарор

ривожланиш тусини бериш мумкин. Бинобарин, ҳар бир раҳбар, ҳар бир ходим, республикадаги ҳар бир илгор фикрли киши ислохотларни ўйлаб янамоғи лозим.

Айни чоғда бошқаришнинг обрўсизланган маъмурий-бўйруқбозлик тамойилларидан, марказлаштирилган тақсимошнинг яроқсиз тизимлан, вужудга келган текисчилик кайфияти ва боқимандаликдан қатъиян воз кечин зарур.

Ўтмишдан мерос бўлиб қолган номақбул бир иллат борки, ундан воз кечин лозим. Яъни инсон жамиятдаги ўз ўрни ва қадрини тўғри тушуниши зарур. У ўзини кичкина бир мурват деб ҳис этиши, ҳамма муаммоларни унинг ўрнига давлат ҳал қилиши керак деб билиши зарарли тушуничдир. Ҳаётга бундай муносабатга бўлишса, ўз фулюятининг мақсадга мувофиқлиги, ўз меҳнати билан муносиб турмуш шароитини яратини мумкинлиги ҳақидаги тасаввур сўнади.

Бу мероснинг яна бир камчилиги шушлрки, оила, ҳар бир одам бой бўлса, давлат ҳам бой бўлади, деб эмас, аксинча — давлат бой бўлса, оила, ҳар бир одам бой бўлади, деб ҳисобланар эди. Муносабат шундай бўлганда ишлаб чиқариш ва меҳнатнинг самардорлигига эришин мумкинлигига умид боғлаш қийин. Бундай лўлсқараниннг ҳалокатли томони шундаки, ҳали ҳам айрим кишиларнинг онгида: давлат бой, у бизни боқиб олиши керак, деган ўй-фикрлар маҳкам ўрнашиб олган.

Фақат бозор муносабатларига ўтинига бугунги кунда одамнинг ижодий ва меҳнат имкониятларини кенг очинга, боқимандаликни ен-

гишга, йўқолиб кетган ҳўжайинлик ҳиссини қайта тикланга қодир.

Иккинчи хулоса. Мамлакатда чинакам ўрта мулкдорлар синфи шаклланган тақдирдагина ислоҳотлар сезиларли самара беради, мулкчилик масалалари ҳал бўлади.

Иқтисодий жиҳатдан собитқалам ва барқарор жамиятни шакллантириш масалаларини кўриб чиқар эканмиз, энг аввало тадбиркорлик ва умуман мулкдорлар синфи давлат ва жамоат қурлинишда, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаб туриш ва мустақкамлашда қандай роль ўйнашини назарда тутиш лозим. Айни ўрта мулкдорлар синфи шакллантирилиётган фуқаролик жамиятининг таянчидир.

Бу ўринда гап, агар мулк шакллари хилма-хиллиги ва бириичи павбатда хусусий мулк ҳар қандай давлатнинг демократик негизлари барқарорлигининг иқтисодий асоси ҳисобланса, реал ишлаб чиқариш воситаларининг ўрта мулкдорлардан иборат кучли қатламнинг мавжуд бўлиши унинг сиёсий асоси эканлиги ҳақида бормоқда. Аҳоли орасида ҳақиқий мулкдорлар ўрта қатламининг кўпчиликини ташкил этиши мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни орқага қайтариш имкониятларини бартараф этишнинг кафолати ҳисобланади.

Шу сабабли биз иқтисодий ўзгаришлар жараёнини республикада ўрта мулкдорларнинг чинакам синфини шакллантиришдек долзарб вазифани ҳал қилиш билан боғламоқдамиз. Одам ўзини чинакамига мулкдор деб ҳис этмас экан,

ўз ҳуқуқлари учун, пировард натижалар ва ишлаб чиқариш самарадорлиги учун мулкдор синфида курашмайди. Жамиятда барқарорликни сақлаб қолиш ва ҳимоя қилишга интилмайд.

Учинчи хулоса. Чинакам мулкдорлар синфи ҳам мулкни давлат тасарруфидан чиқарини ва хусусийлаштиришни изчил амалга оширини ҳисобига, ҳам кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириши, қимматли қоғозлар бозорини яратини ҳисобига кўн укладли иқтисодиётни вужудга келтириш йўли билан шакллантирилади.

Стратегик жиҳатдан олганда, биз кўп укладли иқтисодиётни вужудга келтириш вазифасини қўймоқдамиз. Бунда устуворлик хусусий мулкка, кичик ва ўрта бизнесга бериллади.

Ўлкамизнинг ўзига хослиги, ишчи кўчинини ҳалдан ташқари кўлини, ривожланган қишлоқ хўжалик ва хом ашё базаси, ҳатто айтин мумкинки, аҳолининг анъаналари, руҳияти кичик ва оилавий бизнесни, хусусий тадбиркорликни фаол ривожлантиришни объекттив зарурат қилиб қўймоқда.

Кичик бизнес — жамиятда ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий вазиятни мўътадиллаштиришга ёрдам берадиган ўрта тадбиркорлар синфининг пайдо бўлиши демакдир. Бу — республика бозорини зарур истеъмол товарлари ва хизматлар билан бойитишдир. Бу — янги иш ўринларидир. Шунини ҳаминша назарда тутиш керакки, фақат кичик ва хусусий тадбиркорликни кенг, ҳамма жойда ривожлантириш ҳисобигагина гоёг кес-

кин муаммони — аҳолининг (айниқса ортиқча меҳнат захиралари мавжуд бўлган қишлоқ жойлар ва минтақаларда) иш билан бандлигини габлилаш вазифасини ҳал қилишга қодир бўла- миз.

Халқнинг тарихий илдиэларидан, руҳиятидан фойдаланган ҳолда ички бозорни зарур истеъмол товарлари билан бойитибгина қолмай, шу билан бирга ташқи бозорларда ҳам рақобатга бардошли маҳсулот чиқаришга қодир кичик корхоналарнинг кенг тармоғини вужудга келтириш мумкин.

Аслида яқин келажақда кичик ва ўрта бизнес республиканинг ишлаб чиқариш тузилмасида ва экспорт тузилмасида иқтисодиётнинг ҳаракатчан, осон ўзгартириладиган соҳаси сифатида етакчи ўринни эгаллашига эришин лозим.

Биз учун олампумул аҳамиятга эга бўлган ушбу сиёсатни рўёбга чиқаришда аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликлари самарадорлиги ва маҳсулдорлигини янада ошириш, уларга давраг ёрдамчини кўрсатиш муҳимдир.

Бунда биз кичик ва ўрта корхоналар ибтидоий, эскирган асосда эмас, балки сифатли ва замонавий техника негизида барпо этилиши кераклигига асосланамиз. Бунинг учун уларни ривожлантиришнинг янги манбалари ҳам чет эл инвестицияларини кенг жалб қилиш ҳисобига, ҳам ички манбалар, банк кредитлари ҳисобига доимо кашф этиб борилиши даркор.

Ўзбекистонда ислоҳот йилларида кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга ёрдам беради-

ган ҳуқуқий шарт-шароитлар ва институционал тузилмалар вужудга келтирилди. Булар — Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси, Бизнес-фонд, “Мадад” сугурта агентлигидир. Шунингдек, консалтинг, инжиниринг ҳамда лизинг фирма ва компаниялар, бизнес-инкубаторлар тармоғи мавжуд.

Энг асосийси, кичик ва ўрта корхоналар ҳозирнинг ўзидаёқ амалда бўй кўрсатди. 1997 йил боннида хусусий ва кичик корхоналар сони 100 миңдан ошиб кетди. Бундан ташқари, 19,5 миңдан ортиқ деҳқон (фермер) хўжалиги ташкил этилган. Муҳими — кичик ва ўрта корхоналар иқтисодиётнинг ҳамма соҳаларида ташкил этилмоқда.

Тўртинчи хулоса. Бозор тузилмаси ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси ҳақиқий ўрта мулкдорлар қатламининг асосий қисми аҳолининг пул маблағларини қимматли қоғозлар бозорига, одамлар учун фойдали турли банк депозитларига ва омонатларга жалб этиш воситасида шаклланаётганлигидан далолат беради. Бинобарин, қимматли қоғозлар бозорининг аҳволига қараб бозор муносабатларининг қарор топиш жараёни қай даражада жўшқин бораётганлиги ҳақида фикр юритиш мумкин.

Қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш ҳисобига аҳолининг бўш турган маблағлари айланишга жалб этилади. Бу айни чоғда иқтисодиётни барқарорлаштириш соҳасидаги муҳим вазифани ҳал қилишга — пул муомаласини, демакки, миллий валютани мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Энг асосийси — акциялаштириш, фонд бозорида қатнашиш орқали аҳолида қимматли қозғоларнинг эгаси бўлишга қизиқиш, улар билан муомала қилиш кўникмалари ва маданияти пайдо бўлади.

Мухими, улар шунчаки акцияларнинг эгаси бўлганлик учунгина эмас, балки мол-мулк бир қисмининг реал мулкдорлари ҳисобланганликлари ҳамда мулкдорлар сифатида корхонанинг ишлаб чиқариш ва молиявий фаолиятига таъсир кўрсатиш ҳуқуқига эга бўлганликлари учун ҳам акциядорлар деб аталиши ларкор. Одамлар қимматли қозғоларни сотиб олишга қолди бўлганларидоғина мулкдорлар синфи амалда вужудга келади.

Яна бир гап. Республикада қимматли қозғолар бозорини ривожлантириш бўйича қўйилган мақсадларга қимматли қозғолар иккиламчи бозорини ждал шакллантириш, бизнинг бозоримиз халқаро фонди ва валюта бозорларига чиққан ҳамда қўшилиб кетган тақдирдоғина чинакамига эришини мумкин.

Бешинчи хулоса. Биз ҳуқуқий давлат қуришимиз. Демак, иқтисодиёт ҳам мустақкам қонунчилик ва норматив базага асосланиши, унинг негизида ислоҳ қилиниши лозим. Ислоҳ қилиш жараёйлари мустақкам ҳуқуқий негизга асослангандоғина, улар барқарор ва собитқалам бўлади.

Иқтисодиётни ислоҳ қилишда ҳақсизликка, ўзбошимчилик ва субъективизмга асло йўл қўйиб бўлмайди. Қонунчилик ва ҳуқуқ-тартибга оёқ ости

қилинса, бошқарувиинг маъмурий-бўйруқбозлик усуллари, айниқса улар мафкуравий ақидаларга бўйсундирилган тақдирда, қандай оқибатларга олиб келиши яхши маълум.

Башарти ислоҳотлар йўлига тузатишлар киритиш, ниманидир тўғрилаш, ўзгартириш зарурати туғилса, биринчи навбатда норматив ҳужжатларни ўзгартириш, қонун ҳужжатларига зарур тузатишлар киритиш лозим бўлади. Буни ўзбошимчилик билан, маълум муддат иш берадиган қарорларга қараб эмас, балки изчил қонунчилик асосида амалга ошириш зарур.

Ишлаб чиқариш, иқтисодиёт вужудга келтирилаётган ҳуқуқий майдон доирасида ўзгариб бориши керак. Бу ҳол ислоҳотларнинг орқага қайтмаселигини таъминлаш учунгина зарур эмас. Энг асосийси шундаки, бундай ўзгариш-ҳотларнинг ўзига кафолат бўлади. Шу ўзгаришсиз ислоҳотларнинг обрўси ошмайди, улар аҳолининг барча қатламларини қамраб ололмайди.

Мустақиллик йилларида республикада халқаро амалиётда қабул қилинган, ишон ҳуқуқ ва эркинликлари устуворлиғидан келиб чиқалиган ҳуқуқий қоидалар ва нормаларга асосланган кенг ҳуқуқий макон вужудга келтирилди. Биз тоғалитар тузумнинг ўз ҳукмини ўтказини ва бошбондоқлиғидан воз кечдик. Одамнинг давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан, шунингдек, мулкчиликнинг ҳамма шаклларидаги маъмурий-ҳужалик тузилмалари билан хилма-хил муносабатларини тартибга солишини ҳуқуқий нормалари сари ладил қалам таппаладик.

Олтинчи хулоса. Ислохотларнинг стратегияси ва тактикасини белгилаш чоғида жамиятни ислоҳ қилиш ва янгилашда белгилловчи аҳамиятга эга бўлган бўғинларга алоҳида эътибор бериш даркор.

1. Иқтисодий ислохотларнинг яхлит занжирини биз аграр сектордаги ўзгаришларга айнақсаткага аҳамият бермоқдамиз. Ҳозирги вақтда айнан иқтисодийнинг аграр секторига кагга-кагга захиралар мавжуд. Уларни ишга солиш яқин вақт ичидек сезиларли натижалар бериши мумкин.

Бўтув иқтисодий ўзгаришларнинг якуни, барқарорлик ва халқ фаровонлиги кўп жиҳатдан туб ўзгаришлар жарасинлари аграр секторни қанчалик кенг қамраб олишига, қишлоқда ислохотлар қанчалик чуқур боришига боғлиқ бўлади.

Қишлоқда бозор механизмларини ривожлантириш, деҳқонда соҳиблик хиссини уйғотиш мўлқчилик муносабатларини такомиллаштириш, жамол хўжалиқларини қайта тузиб, уларни хўжалик мол-мулкнинг бир қисмини, муайян улушини деҳқонларга бириктириб қўйишга асосланган хўжалиқларга айланттириш, хўжалиқларнинг ўзида ижара муносабатларини чуқурлаштириш, ерни мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланишга бериб қўйиш орқали, шунингдек, деҳқон (фермер) ҳамда шахсий ёрдамчи хўжалиқларни кенг ривожлантириш асосида рўй бериши лозим.

Энг асосийси — қишлоқда хўжалик юритишнинг шундай механизмини вужудга келтириш

керакки, у ҳар бир деҳқонга манфаатдорлик билан меҳнат қилиш, етиштирган маҳсулотини мустақил тасарруф этиш, ўз оиласининг маъмуричилигини таъминлаш имконини бериш.

Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишнинг энг муҳим йўналиши ҳозирги кунда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида банд бўлган орғиқча инчиларни бўшатиб олиш ва уларни иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига жалб этишдан иборатдир. Қишлоқ хўжалигининг ўзи қишлоқ жойларда яшаётганларнинг ҳаммасини иш билан таъминлай олмаётир. Натижада бу ҳол қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва ислоҳ қилишга дов бўлмоқда. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг юқори самарали индустриал усуллари, илгор агрокимё усуллари суст жорий этилмоқда. Меҳнат унумдорлиги ҳам паст даражада қолмоқда. Лекин бу фақат масаланинг иқтисодий жиҳати, холос. Унинг ижтимоий жиҳати ҳам бор. Қишлоқда янновчиларнинг кўплари, айниқса ёшлар, ишга жойлашиш, ўз ҳаётларини йўлга қўйиш имконига эга эмаслар. Бу эса қишлоқда кескин ижтимоий муаммоларни келтириб чиқармоқда. Ижтимоий беқарорлик хавфининг манбаига айланмоқда.

Шу сабабли биз қишлоқ жойларда замонавий технологияга эга ҳаракатчан кичик корхоналар очиш ҳисобига янги иш жойлари ташкил этишни энг муҳим вазифа деб ҳисоблаймиз. Биз ўз зиммамизга қишлоқда мутлақо янги тармоқларни — ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратурурани, коммуникациялар тармоғини, за-

монавий маиший ва сервис хизмати кўрсатишни барпо этиш вазифасини олганмиз. Хизмат кўрсатиш соҳаси етарлича ташкил этилса, қишлоқдаги хоҳловчиларнинг ҳаммасини иш билан таъминлаш мумкин. Шу билан бирга, қишлоқнинг қиёфасини, турмуш маданиятини тубдан ўзгартириб юбориш имкони туғилади. Бу эса мамлакатда ижтимоий-сиёсий вазиятни барқарорлаштиришга ёрдам беради.

2. Стратегик жиҳатдан барқарорликни сақлаш, иқтисодий мустақилликка эришиш ва иқтисодий ўсish, республика аҳолисининг фаровонлигини таъминлашнинг энг муҳим шарти — иқтисодиёда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга оширишдан иборат.

Таркибий ўзгаришлар республикамиз иқтисодий мустақиллигини таъминлашнинг муҳим таянчидир. Бизга мерос бўлиб қолган иқтисодиёт таркиби собиқ СССР манфаатларини ҳисобга олиб тузилган эди. У меҳнат тақсимотининг иттифоқ бўйича шартларига мос бўлиб, унда Ўзбекистонга ҳам аниқ базаси ролини бажариш юклатилган эди.

Шу сабабли ички сиёсатимизда энг муҳим вазифа — иқтисодиётимизнинг бирёклама ҳам аниқ йўналишига, аввалги йиллардаги иттифоққа хос ихтисосланишда чекимизга тулган биқиқликка қатъиян барҳам беришдан иборатдир.

Бир неча ўн йиллар мобайнида республика иқтисодиёти Марказдан бошқариладиган ягона халқ хўжалиги комплексининг бир қисми бўлиб келди. Марказ қабул қилган қарорларнинг кўнчи-

лиги Ўзбекистон манфаатларидан йироқ эди. Республика арзон хом ашё ва стратегик минерал захира сўказиб берувчи ўлка бўлиб қолаверди. Айни вақтда унинг кагга бозори собиқ Иттифоқнинг бошқа жойларида ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот соғиладиган маконга айлангизилган эди. Корхоналарнинг кўнчилиги республика ички бозорини бойитишга эмас, балки четга маҳсулот чиқаришга хизмат қилди. Бу маҳсулот эса асосан дастлабки ишлов берилган чала маҳсулот бўлар эди. Республиканинг улкан табиий имкониятларидан аямай фойдаланилар, ундан кўриладиган даромад эса юртимиздан анча йироқларда қолиб кетар эди.

Бугунги кунда ҳам кўнлаб тармоқларда технология жараёни туталланмаган ишлаб чиқаришлар устун. Бу жараён ҳам аниқни бирламчи қайта ишлаш ва ярим тайёр маҳсулот ҳосил қилиш босқичида узилиб қолади. Бу эса ҳозир республика иқтисодиётини заиф аҳволга солиб қўймоқда. Унинг барқарор ривожланишини секинлаштирадиган омилга айланмоқда.

Республиканинг мустақиллиги иқтисодиёт таркибий тузилишига муғлақо янги талаблар қўймоқда. Таркибий ўзгаришлар қилиш мураккаб, ма-шаққатли ва узоқ давом этадиган жараёндир. Биз таркибий тузилиш борасидаги сиёсатимизни амалга оширар эканмиз, бозор иқтисодиёти талабларига амал қилишимиз, бозор энг юқори самарадорлик ва фойда бериш тамойили асосида меҳнат тақсимотининг муғлақо янги шаклини вужудга келтиришини ҳисобга олишимиз лозим.

Иқтисодиётимизнинг худудий тузилиш жиҳатидан такомиллашуви ҳам фойдаланилмаган манбалар ва иқтисодий имкониятлардан юксак даражада ва самарали фойдаланиш, вужудга келган худудий номутаносибликларни бартараф этиш ҳамда ҳозирги кундаги муҳим масала — иқтисодий қарши самарали курашишга имкон беради.

Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, энг аввало, қинлоқ хўжалик хом ашёси ва минерал захираларни янада жиддий қайта ишлашга, технология жараёнининг тугалланганлик даражасини оширишга қаратилиши лозим.

Бунда илгор технологияларга, ишлаб чиқаришнинг замонавий тузилмасига ўғиниши таъминлаш, минерал хом ашё захираларини комплекс қайта ишловчи тармоқларнинг ўзаро алоқаси тизимини шакллантиришни таъминлаш муҳимдир.

Шунга қарамай, биз иқтисодимизни ва айниқса, истеъмол бозорини ташқи беқарорлаштирувчи омиллар таъсирига қарам бўлишдан асрашимиз лозим.

Қулай табиий-иқлим шароитларига эга бўла туриб, истеъмол қилинадиган қанл-нақар, қуруқ суг ва болалар озуқаси қарийб ҳаммасини, доп, гўшт, суг маҳсулотлари, картошка ва истеъмол спиртининг кўпчилик қисмини четдан келтиришга мажбур бўлганлигимиз миллий хавфсизлигимиз манфаатларига жавоб берадими? Ҳатто кундалик рўзгоримизга зарур бўлган нарсалар, маҳсулотлар, гугурт, тузни ҳам четдан келтиришга мажбур эдик.

Шу сабабли республикани зарур, ҳаётий муҳим товарлар билан таъминлаш, энг аввало, уларни ўзимизда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ҳисобига таъминлаш миллий хавфсизлик, собитқаламлик ва барқарорликка эришишнинг асосий вазифаларидан биридир. Бу масала нафақат иқтисодий, балки сиёсий аҳамиятга ҳам эгадир.

Биз учун муҳим вазифа республиканинг ўзидагина эмас, балки энг аввало жаҳон бозорида харидоргир бўлган маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлашдан иборатдир.

Қўшма корхоналар тузиш орқали биз ўзимиз учун, бир томондан, замонавий технологияга, ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг ҳозирги замон даражасига эга бўлиш имкониятини очамиз. Иккинчи томондан, ҳатто энг яхши маҳсулотнинг ҳам экспорт қилинишини таъминлаш ва уни сотиш бозорини топиш учун кучли рақобат шароитида фаолият кўрсатишга қодир шерик — нуфузли чет эл фирмалари керак.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидаги иқтисодий ислохотларнинг асосий нагизаларини ташкил қилган ҳолда шуни тўла асос билан айтиш мумкинки, биз белгиланган янги ланиш ва тараққиёт дастуридаги кўпгина ишларни амалга оширишга муваффақ бўлдик.

Иқтисодиётимиз вужудга келтирилган мустақкам ҳуқуқий нормалар негизда институционал ўзгаришларга таяниб, бозор иқтисодиётига босқичма-босқич кириб, барқарор ва собитқалам бўлиб бормоқда. Ўтган йиллар, хусусан, 1996 йил якунлари шундан далolat беради.

Биринчидан, бутун иқтисодиётимизни муваффақиятга еслоҳ қилишнинг энг муҳим натижаси сифатида собиққалам макроиқтисодий барқарорликка эришилди. Назарда тутилган дастурнинг муваффақиятли амалга оширилиши натижасида асосий иқтисодий кўрсаткичлар ўсишига эришилди. Янги ички маҳсулот, саноат маҳсулоти ҳажми, истеъмол товарлари ишлаб чиқариш кўрсаткичлари, давлат бюджети тақчиллиги энг кам даражада барқарор турини, бир йилда пул қадрсизлашнинг даражаси икки баравар қисқарганлиги — буларнинг ҳаммаси чиқарилган ҳулосанинг ёрқин таслини бўлиб хизмат қилади.

Республикада иқтисодиётнинг бундан буён ўсиши, инвестиция фаолиятининг кучайиши учун мустаҳкам молдй, молиявий, институтционал асос яратилди.

Иккинчидан, миллий пул тизимимизни барқарорлаштириш иши ниҳоясига етай деб қолди. Миллий валютани мустаҳкамлашга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилди. Бу эса унинг ягона дўлов воситаси сифатидаги ролини кучайтириш имконини берди. Биржалан танқари валюта бозорини ривожлантириш учун ташкилий ва ҳуқуқий шарг-шаройтлар яратилди.

Етарли миқдорда ва барқарор олгин-валюта захиралари яратилган бўлиб, бу захиралар Ўзбекистон республика валюта биржасида ким ошди савдосини мунтазам ўтказиб туриш имконини бермоқда.

Учинчидан, умуман бозор инфраструктураси шакллантирилди. Банк, молия, солиқ тизимла-

ри, фонд ва товар-хом ашё биржалари, сугурга, аудиторлик, лизинг компаниялари ва бошқа бозор тузилмаларининг янги тармоғи вужудга келтирилди. Қимматли қоғозлар бозорининг фаолияти кучайтирилмоқда. Марказий Осиёда энг йирик, замонавий компьютер техникаси ва телекоммуникация тизими билан жиҳозланган биржа маркази ишга туширилди. Энг муҳими, бозор тузилмалари амалда ишлаб бониллади.

Тўртинчидан, хусусийлаштириш жараёни чуқурлашди ва кўлами кенгайди. Бозор ислоҳотлари натижасида ҳозирги вақтда халқ хўжалигида банд бўлган аҳоли умумий миқдорининг ва ҳосил қилинган миллий даромалнинг 70 фоизи, саноат маҳсулотининг 53,5 фоизи, қишлоқ хўжалик маҳсулотининг 97,7 фоизи давлатга қарашли бўлмаган сектор ҳиссасига тўғри келмоқда.

Шу билан бирга, хусусийлаштириш номинативна эмас, балки мулк ўзининг ҳақиқий эгасини топини учун, ишлашга қодир бўлган, бошқаришни ташкил этиш олдига қўйилаётган талабларни чуқур англайдиган, инвестицияларни жалб эта оладиган, одамларнинг ва бутун жамиятимизнинг манфаатларини кўзлаб рақобатга бардошли маҳсулот чиқарилишини таъминлай оладиган кишиларнинг қўлида бўлиши учун амалга оширилмоқда.

Бешинчидан, мўлжалланган инвестиция лойиҳаларининг натижаси ўлароқ, иқтисодиётга салмоқли таркибий ўзгаришлар рўй бермоқда. Саноатнинг мутлақо янги тармоқлари — автомобил-созлик, микробиология, целлюлоза-қоғоз тармоқ-

лари ва бошқалар барпо этилди. Иқтисодиётимизнинг қиёфасини ўзгартирибгина қолмай, шу билан бирга унинг ташқи омиллардан мустақиллигини ҳам таъминлайдиган ва ялпи ички маҳсулотни ҳамда аҳоли турмуш даражасини юксалтирадиган тармоқлар жадал ривожланмоқда.

Олтинчида, одамларимизнинг руҳияти ўзгармоқда, янгича турмуш шaroитларига мослашини кучаймоқда. Бунинг сабаби, аввало, Ўзбекистон умуман ислохотлар ва янгиланиш йўлидан олға ривожланиб бораётганлигида, ва энг муҳими, ислохотларнинг бутунлиги кунда сезиларли бўлиб қолгани уларнинг бутун иқтисодиёт тарзига ва ҳаётимизга кўрсатаётган таъсиридадир.

Сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий-маънавий соҳаларда эришилган ютуқлар фуқароларнинг ижтимоий аҳвол-руҳиясига ижобий таъсир кўрсатди. Дастлабки пайтларда одамлар онгида ва хулқ-атворида инпоңсизлик, ҳатто ўзини йўқотин ҳолатлари сезилган эди. Эндilikда бу ҳол барҳам топди. Ҳозир аҳолининг кенг қатламлари аста-секин иқтисодий воқеликларга мослашмоқда. Мослашибгина қолмай, ўзлари ҳам жамиятимиз ҳаётининг ҳамма жабҳаларини ислох қилиш жараёнида фаол қатнаша бошладилар.

Ўзбекистон фуқаролари ижтимоий хулқ-атворини баҳолаш ва улга муносабатдаги бу ўзгаришлар мамлакатда янгиликнинг ўзига хос, орқага қайтмайдиган, ижобий хусусиятларини эгаллашда бурилиш рўй берди, республикани собитқадам ва барқарор ривожлантириш, унинг

хавфсизлиги ва барқарорлигини мустақамлашнинг кучли асослари яратилди, дея хулоса чиқаришга имкон беради.

КУЧЛИ ИЖТИМОЙ СИЁСАТ ВА АҲОЛИ ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИГИНИНГ ОРТИШИ

Миллий давлатчилиكنи шакллантириш, демократик ислохотларни амалга ошириш, иқтисодиётни бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтказиш ҳамда бозор муносабатларига ўтин даврида ижтимоий муаммоларга алоҳида эътибор бериш зарур. Жаҳондаги кўпгина мамлакатларнинг ижтимоий ривожланиш соҳасидаги гоят бой тажрибаси шундан далолат беради. Янги мустақил давлатларнинг ислохот давридаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳолатининг таҳлили ҳам бунинг тасдиқлайди.

Тарих сабоги шулаки, унинг айнан кескин бурилишларида, ижтимоий формациялар алмашинаётганда ижтимоий муаммолар ва зиддиятлар гоят кескинлашади, миллий хавфсизликка, фуқаролар тинчлигига ва барқарорликка таҳдид солувчи омилга айланади.

Бу ҳолни нималар келтириб чиқаради, ўтин даврида ижтимоий барқарорлик масалаларига алоҳида эътибор беришнинг қандай муҳим сабаблари бор? Менинг назаримда, бу сабаблардан энг муҳимлари қуйидагилар:

Биринчи. Ижтимоий зиддиятлар ўз моҳиятига кўра ҳамisha сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ўзгаришларнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб

хизмат қилади. Ўзгаришларнинг қай тарзда — ё изчил, тадрижий ё ёл билан бориши, ё бўлмаса, кескин шаклларга кириши: ижтимоий порозиликлар, стихияли портлашлар, ҳатто фуқаролар урушлари ва инқилоблар тусини олиши тўғрисида қолган ижтимоий муаммоларнинг қай даражада кескинлигига, ҳуқуқрон тузилмаларнинг бу муаммоларни ҳал қила олиши ёки ҳал қила олмаслигига боғлиқ.

Шу сабабли тараққиётнинг ҳамма босқичларида одамларнинг ижтимоий кайфиятларини, ижтимоий муаммоларни назар-писанд қилмаслик барқарорликка ва миллий хавфсизликка катта хавф туғдиради.

Иккинчи. Одамларни даъват этувчи ижтимоий сабабларнинг рўёбга чиқиши жуда муҳим аҳамиятта моликдир. Одам ўз табиатига кўра ижтимоий ҳодисадир. Шу сабабли инсон учун ислохотлар жараёнида ўз имкониятларини қанчалик рўёбга чиқара олиши, ислохотларнинг мазмунини ва мақсадлари ҳақидаги тасавурлари ислохотларнинг амалий нагизаларига қанчалик мос келиши гоят катта аҳамиятта моликдир.

Заминимизда яшайётган одамларнинг муносиб ва эркин, фаровон ҳаётини таъминлаш, ҳар бири киши ҳуқуқ ва имкониятларидан тўлиқ фойдаланиши учун барча зарур шароитларни яратиш — жамиятимизни ислох қилиш ва янгилаш пайтида олдимизга қўяётган гоят муҳим вазифалардандир. Шу боис ёски тоталитар, мафкуравий, буйруқбозлик-тақсимот тузумига ҳамда сохта тенглик ва меҳнатни қадрлаш учун соғлом негиз

бўлмаган бир ҳолатга қайтиш биз учун мақбул эмас.

Агар ўтиш даврида пировард мақсадга эришиш — жамиятни демократлаштириш ва бозор иқтисодиётини рўёбга чиқариш учун айрим босқичларда одамларнинг молдий аҳволи ёмонлашувига олиб келадиган поматлуб, баъзан кескин қарорлар қабул қилинганда тўғри келиши ҳисобга олинса, аҳолининг ижтимоий ҳимояланмаган қатламларини қўллаб-қувватлашга доир чоралар кўриш қанчалик аҳамият касб этини аён бўлиб қолади.

Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, ислохотларнинг моҳиятига тўраларча нутур етказиш, ижтимоий адолатни бузиш, ҳокимиятнинг турли погоналаридаги коррупция аҳолининг шундай ҳам танг аҳволини янада оғирлаштириб, жиллин ижтимоий зиддиятларга олиб келиши мумкин.

Бу ҳол ўтмишни қумсанп кайфиятлари уйғошини учун қулай замин яратди, шовинизм ва сохта ватанпарварликдан тортиб то мурасасоз социалистик кайфиятгаги турли ҳаракатларгача озик берувчи муҳит бўлиб хизмат қилади. Бундай ҳолатга аҳоли орасида ижтимоий порозилик кайфиятларининг гаразли, тор сийсий манфаатларини кўзлаб мутасил кўзгатиб турилиши ҳам фуқаролар типчилигига, барқарорлик ва хавфсизликка таҳдид солади.

Учинчи. Кенг кўламдаги узоқ муддатли ислох қилиш жараёнининг дастлабки босқичини мен энг қийин, ижтимоий портлаш хавфи бўлган босқич, деб атаган бўлардим. Бунинг сабаби

шундаки, ўтиш даврининг ўзи кўп ҳолларда бир қанча ҳал қилинмаган ижтимоий муаммоларни келтириб чиқаради ва улар замиридаги ларзага соладиган кучни ўзида сақлаб туради. Шу билан бирга бир сиёсий ва иқтисодий тизимдан иккинчисига ўтиш ҳам янги муаммоларни тулдирishi ва муайян ижтимоий камчиликлар билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Кўп мамлакатларнинг тажрибаси бозор муносабатларига ўтин силлиқ, ижтимоий қийинчиликларсиз, осон кечмаслигини кўрсатади. Бу объектív жараёндир.

Иқтисодийётнинг эркинлаштирилиши, айниқса истеъмол нархлари ва тарифларнинг “эсан-киратадиган” тарзда қўйиб юборилиши, ишлаб чиқаришнинг пасайиб кетиши, тўловларни амалга оширмаслик билан боғлиқ тағлиқнинг кескинланиши, пул муомаласининг бузилиши кўнгичилик янги мустақил давлатларда истеъмол нархларининг кескин ўсишига, жамгармаларнинг қадрсизланишига, аҳолининг анчагина қисми турмуш даражасининг пасайишига, бутунлай ёки қисман ишсизлар сонининг ўсишига олиб келди. Бу даврда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлашга қаратилган чораларга старли эътибор бермаслик аҳолининг анча қисми қашшоқлашувига, уларнинг люмпенланишига олиб келиши мумкин. Бир қанча мамлакатларда шундай бўлди ҳам. Мазлумки, бундай ҳолат ижтимоий беқарорликни вужудга келтирувчи муҳит бўлиб хизмат қилади.

Тўртинчи. Ўтиш даврининг кескин ижтимоий муаммоси кўп кишилар учун қарор топган турмуш тарзининг бузилишидан, ҳаётий мўлжалларнинг, фикрлаш тарзи, ижтимоий феъл-атвор, боқимандалик кайфиятининг ўзгаришидан иборат. Ўтиш даврида одамларнинг тафаккур юритиш психологияси ўзгаради, бу эса, аёнки, ҳамма вақт ҳам осон кечавермайди.

Собиқ СССР шароитида учдан зиёд авлод вакиллари нафақат хусусий мулкни тан олмай-диган ва мустақил хўжалик фаолияти кўникмаларини бермайдиган мафкуравий ақидалар асосида, балки, устига-устак, марказдан туриб тақсимлаш ғоялари, ижтимоий адолат тулуғчаси ҳақидаги сохта тасаввурлар асосида тарбияланган эдилар.

Ўтиш даврида эскича ва янгича фикрлаш ўрнисидаги, ўтмиш ва ҳозирги замоннинг қадриятлар тизими ўртасидаги зиддиятлар янада кескинлашади.

Халқимизнинг маънавий бойликларини, жаҳон цивилизацияси энг яхши ютуқларини ўзида мужассамлаштирган янги авлодни шакллантириш бугуннинг энг муҳим вазифасидир. Фақат ана шу асослагина, олдимизга қўйилган юксак мақсадлар барчамиз учун ҳаётимизнинг мазмунига айланиб қолганидагина миллатнинг онгли ваганпарварлик руҳини юксалтириб, ривожланган илгор мамлакатлар каби тараққиёт йўлидан илдам қадам ташлаш имкони туғилади.

Ҳар қандай мамлакатда турли кўринишдаги тенгсизликлар кўпайса ёки уларнинг ўсишга им-

Ижтимоий бирламликни таъминлаш — ижтимоий зиддият ва тенгсизликларнинг ўзларини адолатсиз равишда ҳамма нарсадан бебаҳра бўлиб қолган ёки ҳақ-ҳуқуқлари камситилган деб ҳисобловчи бутун-бутун аҳоли гуруҳлари ва табақалари вужудга келадиган ларажага бориб етмаслигига эришиш лемакдир.

Шу бойсдан ҳам Ўзбекистоннинг ўз янгила-ниш ва тараққиёт йўлига асос қилиб олинган ётакчи тамойиллардан бири кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишдан иборатдир. Бу демократик ва иқтисодий ислоҳотларни муваффақиятли амалга оширишнинг, улар орқага қайтмаслигининг жуда муҳим шарти ва гаровидир.

Ишончли ижтимоий кафолатларни ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш чораларини таъминлаш бозор ўзгаришларининг ҳамма босқичлари орқали ўтади ва жамиятимизни янгилашдан иборат гояг кенг жараённинг бошқа йўналишлари-ни ҳам қамраб олади.

Ҳан ижтимоий ҳимоя тизимининг устуворлиги ҳақида борар экан, бунда энг аввало бозор иқтисодиётини барно этиш биз учун бирдан-бир мақсад эмаслиги назарда тутилади. Ислоҳотларнинг мазмуни ва мақсади Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси миллати, дини ва маслаҳидан қатъи назар, шахе сифатида намойён бўлиш, ўз қобилиятини, истеъдодини намойин этиш, ўз ҳаётини яхшироқ, муносиброқ, маънавий бойроқ қилиш имконига эга бўладиган зарур шартларни яратилдан иборатдир.

кон пайдо бўлса, улар ижтимоий барқарорлик учун хавф тузатилади. Ижтимоий муаммоларнинг кескинлиги кимларнингдир камбағаллиги ёки бойлигида эмас, балки унбу ижтимоий табақалар ўртасида ҳалдан ташқари катта фарқ пайдо бўлишидандир. Бу эса беихтиёр уларнинг қарама-қаршилигига олиб келади.

Аёски, агар жамият манфаатлари ва интилишлари мутлақо қарама-қарши бўлган одамлар гуруҳларидан иборат бўлса, ҳамма вақт ижтимоий зиддият хавфи, лемакки, миллий хавфсизликка таҳдид ҳам мавжуд бўлади. Ижтимоий зиддиятларнинг ҳалдан ташқари кескинлашуви жамиятда ижтимоий барқарорликнинг барҳам топишига, ички можароларга ва ҳатто фуқаролар урушига ҳам олиб бориши мумкин.

Шунинг учун ҳам ўтиш даврида демократик давлатнинг энг муҳим вазифаси ижтимоий зиддиятларнинг кескинлигини камайтиришдан, бу даврнинг муқаррар қийинчиликларини эҳтиёт чоралари ҳисобига юмшатишдан ва одамларнинг янги турмуш шартларига мосланишини осонлаштиришдан иборат. Аслини олганда, Ўзбекистон амалга ошираётган сиёсатнинг бозор муносабатларига ўтаётган бошқа давлатлар сиёсатидан энг муҳим афзалликларидан бири ҳам шундандир.

Ижтимоий келишувни қандай таъминлаш мумкин, ижтимоий ҳамжиҳатликка, шу жумладан миллатлараро тоғувликка қандай эришиш мумкин, деган мураккаб саволларга жавоб топишга қодир бўлган давлат демократик ва иқтисодий ривожланишга умид боғлаши мумкин.

Мустақиллик йилларида ҳақиқий иқтисодий вазиятни, мавжуд захиралар ва имкониятларни ҳисобга олган ҳолда, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг моҳиятан янги механизми яратилди. Бунда биз жамиятни ислоҳ қилишнинг турли босқичларига ижтимоий сиёсат борасидаги ўз концепциямиз мос келиши кераклигига ҳам асосландик.

Ислохотлар чуқурлашиб, бозор иқтисодиёти томон илгарилаб борилган сари ижтимоий сиёсатнинг устувор жиҳатлари ҳам, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари ҳам ўзгариб бормоқда. Турли босқичларда давлат томонидан тартибга солиш усуллари ва услубларининг кенг воситаларидан фойдаланилмоқда. Булар орасида мунтазам сурагга қайта кўриб турилган иш ҳақи, пенсия, стипендия, нафақаларнинг миқдоридан иборат бевосита пул тўловлари ҳам, имтиёзлар, товон тўловлари, дотациялар ва субсидиялар сифатидаги бавосита пул тўловлари ҳам бор.

Бозор муносабатларига ўтишнинг илк даврида биз олдиндан бугун аҳолини ижтимоий ҳимоялаш йўлидан бордик. Бу чора-тадбирлар одамларнинг турмуш даражаси кескин пасайиб кетишнинг олдини олишда муҳим роль ўйнади. Республикада осойишталик ва барқарорликни сақлаб қолиш омили бўлди.

Ислохотларнинг дастлабки йилларида ҳимоя чораси сифатида истеъмолчиларга субсидиялар бериш тизимидан ва истеъмол бозорини асосий озиқ-овқат товарлари мамлакатдан ташқарига

чиқиб кетишидан ҳимоялашнинг турли шакллари билан кенг фойдаланилди.

Бу мажбурий чора эди. Уни зарур қилиб қўйган ҳол шуки, биз нархларни эркинлаштириш шароитида аҳолининг харид қобилиятини ҳимоя қилишимиз керак эди.

Кўп болали ва кам таъминланган oilаларни, ишсизларни, даромади чекланган шахсларни, ўқувчи ёшларни ижтимоий ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлаш чоралари кўрилди. Бошланғич синф ўқувчилари ва ёлғиз пенсионерлар учун бепул нонушталар, икки ёшга етмаган болалар учун, шунингдек, камқонлик касалига дучор бўлган ҳомиладор аёллар учун бепул овқат, барча мактаб ўқувчилари ва талабаларни имтиёзли овқатлангириш каби ижтимоий имтиёзлар ҳам бюджет маблағларидан тўлаб турилди. Коммунал хизматлар, шаҳар электр транспортини юрини ҳақини тўлаш бўйича ва ёш келин-куёвларга имтиёзлар амал қилиб турди.

Шундай ёндашув туфайли ислохотлар арафасида энг ноқулай бошланғич шарт-шароитларга ва сезиларли ижтимоий зиддиятларга эга бўлган Ўзбекистон ижтимоий можароларни четлаб ўтишга муваффақ бўлди.

Олдиндан кўрилган ижтимоий чора-тадбирлар ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш имконини берди, аҳолида амалга оширилаётган ислохотлар йўлига ишонч пайдо қилди.

Айни вақтда ислохотларнинг бошланғич босқичида қўлланилаётган ижтимоий ҳимоя чораларини чуқур таҳлил қилиш уларнинг камчилик-

ларини, энг аввало, исрофгарчиликни ва боқимандалик кайфияти кучаяётганлигини кўрсатди. Дотация ва имтиёзлар муҳтожлик даражасини ҳисобга олманган ҳолда барча аҳолига баравар таълим олишга қилиб қўйилди. Бу ҳол кўпинча ўзига тўқ оилалар ҳам дотация ва имтиёзлардан фойдаланишига олиб келди.

Шу сабабли ислохотлар чуқурлашиб борган, бозор муносабатлари ривожланган сари амалга оширилаётган ижтимоий сиёсатнинг асосий йўналишларига тўзатишлар киритилди. Энг катта эътибор ҳақиқатан ҳам муҳтож оилаларга ёрдам беришга қаратилди. Аҳолини аниқ ижтимоий ҳимояланган механизмни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш борасида катта ишлар қилинди. Ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг бутун тизими тенгчилик ва боқимандалик кайфиятини тугатинга қаратилди. Барча нафақалар ва моддий ёрдам фақат оила орқали кўрсатиладиган бўлди. Уларни асосан кам таъминланган оилалар, кексалар ва болалар ола бошладилар. Ижтимоий ҳимоя янги тизимининг энг муҳим хусусияти аҳолининг турли қатламларига қатъий табақалаштирилган тарзда ёнданиш хусусияти билан ажралиб туради.

Биз аҳолини ижтимоий ҳимоялашни яхшилаш, унинг самарасини кўтариш қўйидаги муҳим вазифаларни ҳал этишга боғлиқ деб биламиз.

Биринчидан. Бу — ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш ва мутасил ривожлантириш. Пул қадрсизланишига қарши самарали чора-тадбир-

ларни амалга ошириш, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришни жадал ривожлантириш, миллий валютани ва ички истеъмол бозорини мустаҳкамлаш патижасида ислохотларнинг бошланғич босқичидаёқ турмуш даражасини сақлаб қолиш ва унинг кескин пасайиб кетишига йўл қўймаелик имкони яратилди.

Умр кўриш даражаси узайди, гўдаклар ўлими, жиноятчилик камайди. Бизда жиноятчилик МДХ мамлакатлари орасида энг паст даражада.

Иқтисодиётнинг барқарорлашуви, инвестиция фаолиятининг кучайиши, кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш йўли янги ишчи ўринларини ташкил этиш, иш билан бандлик муаммоларини ҳал қилиш, иш ҳақи сақланиб қолмаган ёки қисман сақланиб қолган ҳолда тўлиқсиз иш кўнида ишлаётган ва мажбуран меҳнат таътилида юрган шахслар сонини кескин қисқартириш учун қулай замин яратди.

Гарчи Ўзбекистон нуфус соҳасидаги вазият мураккаб бўлган, ишга жойлашиш муаммолари ҳамма вақт кескин турган мамлакат бўлса-да, ҳозир республикада иқтисодиёт барқарор ривожланиб бораётганлиги туфайли бу ердаги ишсизлик энг паст даражада дейиш мумкин. Айни чоғда биз бундан буён ҳам иқтисодиётда таркибий жиҳатдан ўзгаришлар қилиш, энг аввало, қишлоқ жойларда ихчам ишлаб чиқариш корхоналари ташкил этиш, кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш ҳисобига аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш сиёсатини фаол амалга оширмоқчимиз.

Иккинчидан. Бу — давлат маблағлари билан бир қаторда меҳнат жамоалари, жамоат ва хайрия ташкилотлари ва жамғармаларининг маблағларини кенг жалб этиш.

Аҳолига ижтимоий ёрдам кўрсатишда маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органларининг ҳуқуқлари анча кенгайтирилиши ҳамда масъулияти оширилиши лозим. Улар минтақаларнинг имкониятларини ҳисобга олган ҳолда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш соҳасида қўшимча чора-тадбирларни амалга оширишга ҳақлидир. Маҳаллий органларнинг асосий вазифаси — одамларга ўз фаровонликларини юксалтириш мақсадида меҳнат қилиш учун кенг имкониятлар яратиб беришдан иборат.

Ижтимоий сийсат, уни амалга ошириш механизмлари одамларнинг меҳнатдаги фаоллигини ва тадбиркорлигини ўстириш учун шарт-шароитлар яратишга қаратилиши даркор.

Учинчидан. Бу — одамларнинг куч ва қобилиятлари тўла-тўқис фаоллашувини таъминлашга қолдир бўлган кучли механизмни вужудга келтириш. Бу механизмни биринчи навбатда, ҳар бир кишининг иқтисодий эркинлиги, унинг ўзи ва oilасининг бахт-саодати учун иқтисодий жавобгарлиги билан уйғунлашадиган шарт-шароитларни яратиш ҳисобига шакллантириш лозим. Ўз қобилият ва меҳнатига таяниб иш тутиш — фаровонлиқнинг бирдан-бир ва энг барқарор манбаи бўлиб қоладиган муносабатни вужудга келтириш. Бунинг учун хусусий мулк институтининг ривожланишини тезлаштириш

жуда муҳим. Бозор шароитларига мослашиш ҳозирги куннинг ўзидаёқ аҳоли жами даромадларининг анча қисми тадбиркорлик фаолияти ҳамда мулкдан келган даромад ҳисобига вужудга келишини таъминламоқда.

Тўртинчидан. Бу — аҳолининг даромадларида ва турмуш даражасида асоссиз катта фарқларга йўл қўймаслик. Жамиятда ижтимоий барқарорликни таъминлайдиган қатламларни шакллантириш.

Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш борасида кўрилган чора-тадбирлар аҳолининг даромадлар даражаси бўйича кескин табақалашини мумкинлигининг олдини олди. Бугунги кунда аҳолининг энг яхши таъминланган гуруҳи билан энг кам таъминланган қисми олаётган даромадлар ўртасидаги фарқ юқори ҳисобланувчи 8 баравардан 7,5 бараварга тулди. Бу фарқнинг 8 баравардан юқори бўлиши жамият ижтимоий жиҳатдан кескин табақаланганлигидан дарак беради.

Бешинчидан, бу — қашшоқликка қарши кураш. Аҳоли энг муҳтож қатламнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланишини кучайтириш.

Ҳозирги жамиятнинг асосий иллатларидан бири қашшоқликдир. Жаҳондаги биронга ҳам мамлакат, ҳатто энг бой мамлакат ҳам ҳозирча ушдан қочиб қутула олмаган. БМТ Бош Ассамблеяси 1996 йилни қашшоқликни тугатиш Халқаро йили деб эълон қилганлиги бежиз эмас.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида қашшоқлик муаммоси янада чуқур ҳис этилади. Бу ҳол, энг аввало, камбағаллар тоифасига ижтимоий

пачор гуруҳларда ташқари, аҳолининг илгари улар жумласига қирмаган гуруҳлари, шу жумладан даромадлари ўртача ёки ўртадан юқори даражада бўлганлар гуруҳига мансуб кўйлаб кишилар ҳам кириб қолиши билан боғлиқдир.

Қантпоқликни тутатиш муаммоларини ҳал этишда аҳолининг вужудга келган вазиятлар туфайли камбағаллик даражасига тушиб қолиши мумкин бўлган “Почор гуруҳлари”: ногиронлар, ёлғиз оналар, етим болалар, кексаларга алоҳида ёрликбор берилиши талаб қилинади. Бироқ буни кўрсатиш билан ижтимоий ёрдамнинг аниқ мақсада йўналтирилиши аниқ йўналишда бўлиши лозим.

Оила ижтимоий жиҳатдан кўйлаб-қувватланган қаратилган ижтимоий сиёсатимизнинг тамал тошидир. Биз давлатимизнинг ижтимоий негизларини, унинг барқарорлигини мустақамлашда, жисмонан бақувват, маънавий бой авлодни, жисмонан бақувват, маънавий қулни эгаларини тарбиялашда оиланинг ролини оширишда жуда катта аҳамият бермоқдамиз. Республикада оналик ва болаликни муҳофаза қилиш бўйича кучли қафолатлар яратилган. Ёш авлодга таълим бериш ва унга касб ўргатиш тизими шаклланимоқда, оиланинг мустақамлашига ёрдам бериши, унга моддий ёрдам кўрсатиши керак бўлган турли ижтимоий фондлар ташкил этилган. Сўнгги пайтларда аҳолининг ижтимоий пачор қағламларига оила орқали бериладиган пафақаларнинг янги тизими жорий этилди.

Миллий руҳиятнинг ва аҳоли турмуш тарзининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ижтимоий жиҳатдан энг пачор оилаларни маҳалла кўмиталари орқали аниқлаш ва уларга муайян моддий ёрдам кўрсатишдан иборат ижтимоий малал бериш шакли жорий этилди ва кенг қўйлаб-қувватланди. Масалага бундай ёндашнинг аҳоли орасида кўп асрлик илдишларга эга. Тажриба бу усул аҳолининг ижтимоий пачор, муҳтож қатламларини кўйлаб-қувватлашга мўлжалланган маблағлар айнан эгаларига тегадиган қилиб тақсимлашига қафолат беришини кўрсатади. Оилани кўйлаб-қувватлашнинг биз амалга оширган янги механизми ўзаро ёрдам ва бир-бирини кўйлаб-қувватлаш борасидаги миллий анъаналарини тўла-тўқис ҳисобга олади ва улардан фойдаланади, моддий ёрдам кўрсатиш тўғрисида қарор қабул қилиш чоғида демократизм ва ошкораликни таъминлайди.

Юқоридаги фикрларни умумлаштирган ҳолда, зиммага олинган вазифаларни амалга оширишда аҳолининг сиёсий ва ижтимоий фаоллигини кучайтириш жуда муҳим аҳамият касб этаётганлигини алоҳида таъкидлашни истар эдик.

Фуқароларга жуда кенг ҳуқуқ ва эркинликлар берилган, таъбир жоиз бўлса, уларнинг жамиятимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этиши рағбатлантирилган тақдирдагина мамлакатимизни янгилаш ва тараққий этиришига эриша оламиз.

Ҳар бир киши ўз мамлакатининг фуқароси эканлигини ҳис қилиши, унинг ўзига бериб

Бугунги кунда аҳолининг молдй фаровонлигига салбий таъсир кўрсата оладиган омиллар деярли йўқ. Ақсинча, барқарорлаштирувчи, аҳолининг турмуш даражаси ўсиши учун шарт-шароит ва ишончли кафолатлар ярағиб берувчи омиллар тобора орғиб бормоқда.

Энг муҳими эса — инсон ва фуқаронинг фйкрлаши ва дунёқарашн ўзгармоқда, сийсий ва ижтимоий онги, унинг умумий савияси тўхтов-сиз ўсиб бормоқда. Бугун биз бундан беш йил бурунги кишилар эмасмиз. Ишончим комилки, бундай иймон-эътиқодли кишиларни танлаб олган йўлларидан энди орта қайғариб бўлмайдн.

ЖЎҒРОФИЙ-СТРАТЕГИК ИМКОНИАТЛАР ВА ТАБИИЙ-ХОМ АННЁ РЕСУРСЛАРИ

Ҳозирги дунёда ҳеч қайси мамлакат, шу жумладан Ўзбекистон Республикаси ҳам, бошқалардан ажралган ҳудуд эмас. Бу мамлакатлар жаҳон хўжалик алоқаларининг муайян жўғрофий ва сийсий тизимлари таркибига киради.

Амуларё билан Сирдарё оралиғида жойлашган Ўзбекистон халқаро алоқаларни йўлга қўйиш нуқтаи назаридан ва ўз тараққиёт истиқболлари жиҳатидан қулай жўғрофий-стратегик макъога эга. Қадим замонларда Шарқ билан Ғарбни боғлаб турган Буюк Инанк йўли Ўзбекистон ҳудуди орқали ўтган. Бу ерда савдо йўллари тутанган, ташқи алоқалар ҳамда турли маданиятларнинг бир-бирини бойитиш жараёни жадал кечган. Бугунги кунда ҳам Европа ва Яқин Шарқдан Осиё-Тинч

қўйилган ҳуқуқ ва эркинликларга онгли муносабатда бўлиши ва қадрлаши, машаққатли меҳнат билан қўлга киритилган демократик қадриятларни асраб-авайлаши ва ҳимоя қилиши ғоят муҳим.

Одамлар ижтимоий фаолигининг орғишида, ҳаётимизнинг кўнлаб етилган муаммоларини ҳал қилишда нодавлат тузилмалари катта роль ўйнайди.

Биз жамиятимизнинг тузилмаларида кучли оммалвий, ижтимоий рақобат бўлмас экан, ҳамма даражаларда субъективизм ва ижтимоий адолат тамойилларининг бузилишлари рўй бермаслигига ишончли кафолатлар ҳам бўлмаслигини аниқ тушуниб олишимиз зарур.

Республикадаги ҳозирги ижтимоий аҳволни ана шу нуқтаи назардан баҳолаб дадил айтишимиз мумкинки, халқимиз чекига тушган ва ўтин даврида муқаррар бўлган энг қийин синовлар орда қолди. Тор фикр юритиш, мафкуравий маҳдудлик билан боғлиқ бўлган ҳамма ҳолатлар ўтмишга айланмоқда. Мамлакат ичидагина эмас, балки унинг ташқарисида ҳам тоз бераётган борча ҳодисаларга дахлдорлик ҳисси кучайиб бормоқда. Мустақиллик йилларида нафақат ўзимизнинг, балки бошқа мамлакатлар мисолида тўнланган оз, аммо аччиқ тажриба кўн масалаларда одамларнинг кўзини очди, уларни янада донороқ ва сабр-тоқатлироқ қилиб қўйди.

Инсон маънавиятининг, юксак ахлоқ ва маданиятининг, гузал миллий анъаналарни қайта тиклашинг муаззам қатламлари очилди.

оксани минтақасига олиб борадиган йўллар шу ерда кесинади.

Марказий Осиё мамлакатлари мустақиллик ва суверенитетни қўлга киритганидан кейин бу алоқалар жонланиб, аҳамияти яна ҳам ошди. Бу тасодифий эмас. Чунки Марказий Осиё мамлакатларининг худуди Шарқда Хитой чегараларидан бошланиб, Фарбда Эрон ва Каспий денгизигача чўзилиб кетган. Улар Ҳиндистон ярим оролини Россия ва Европа билан боғлаб туради.

Ўзбекистоннинг ва Марказий Осиёдаги бошқа республикаларнинг ҳозирги жўғрофий-сиёсий шарт-шароитлари роли жуда сезиларли ва кагтадир. Шу туфайли бу республикаларда юз бераётган ҳодисалар жаҳондаги энг йирик давлатлар, турли жўғрофий-сиёсий тузилмаларнинг манфаатларига бевосита дахлдордир. Ҳар қандай давлат ҳам ўзининг жўғрофий-сиёсий йўлини белгиланган вақтида ана шу вазиятни ҳисобга олади ва ўзи учун сиёсий, иқтисодий ва стратегик фойда чиқариб олишга ҳаракат қилади.

Ўз навбатида, Ўзбекистоннинг худудий-мақоли ҳусусиятлари, унинг жўғрофий ўрни бизнинг ички ва ташқи сиёсатимизни танлаш ва амалга оширишда катта аҳамиятга эга.

Марказий Осиёда жўғрофий-сиёсий жиҳатдан марказий ўрин тутган Ўзбекистон кучлар тенглиги ва мувозанатини таъминлаш, стратегик муҳим бўлган ушбу минтақада ҳамкорликка мустақкам замин яратиш жараёнида сезиларли роль ўйнаш учун ҳамма имкониятларга эга. Унинг худуди ўзининг мавжуд ва потенциал табиий ҳамда

ҳом ашё захиралари билан ҳозирдаёқ — XXI аср арафасида дунёнинг сиёсий ва иқтисодий хари-тасида алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Минтақада ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан энг ривожланган мамлакат, катта маънавий ва маданий куч-қудратга эга бўлган Ўзбекистон бўлган кунда қўшни давлатлар — Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Афғонистон ўртасида боғловчи ҳалқа вазифасини ўтайди. Ўзбекистон билан фаол ҳамкорлик қилиш орқали бутун Марказий Осиё минтақасида манфаатли муносабатлар ўрнатиш имконияти очилади.

Марказий Осиёнинг юраги бўлган Тошкент, рамзий қилиб айтганда, Шарқ дарвозаси ҳисобланади. Кўпгина халқаро танкилоглар бунинг муносиб баҳолаб, ўз ваколатхоналари ва бюрорларини айнан Тошкент шаҳрида очди. Булар Бирланган Миллатлар Ташкилоти, Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик Ташкилоти, Немис техникавий ёрдам жамияти ва бошқа кўплаб ташкилотлардир. 350 дан ортиқ чет эл компаниялари, фирма ва банклари ҳам ўз ваколатхоналарини Ўзбекистонда аккредитация қилган.

Буларнинг барчаси республиканинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви, чет эл инвестицияларини жалб қилиш, Ўзбекистонни давлатлар ўртасида ўзаро фойдали ҳамкорликнинг, товарлар ва капитал транзитининг ўзига хос минтақавий марказига айлантиради. Транспорт,

сайёҳлик ва молиявий хизматларнинг ривожланиши учун кенг имкониятлар очиб беради.

Ноёб табиий-хом ашё имкониятлари ҳақида алоҳида айтиб ўтиш лозим. Кулай иқлим шароити, улкан минерал-хом ашё захиралари, стратегик материаллар ва қишлоқ хўжалик хом ашёсининг катта захиралари ҳақли суратда Ўзбекистонни минтақа ва дунёнинг энг бой мамлакатлари қаторига олиб чиқади.

Ўзбекистон замининда мавжуд бўлган бойликларга эга давлатлар жаҳон харитасида кўп эмас. Бу бойликларнинг кўпчилиги ҳали ишга солинмаган. Бу эса бутун дунёга машҳур чет эл компаниялари ва банкларининг эътиборини жалб этиши аниқ.

Ўзбекистон ўз ер ости бойликлари билан ҳақли суратда фахрланади — бу ерда машҳур Менделеев даврий системасининг деярли барча элементлари топилади. Ҳозирга қадар 2,7 мингдан зиёд турли фойдали қазилма конлари ва маъдан намоян бўлган истиқболли жойлар аниқланган. Улар 100 га яқин минерал-хом ашё турларини ўз ичига олади. Шундан 60 дан ортиги ишлаб чиқаринга жалб этилган. 900 дан ортиқ кон қидириб топилган бўлиб, уларнинг тасдиқланган захиралари 970 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Шу билан бирга, умумий минерал-хом ашё потенциал 3,3 триллион АҚШ долларидан ортиқроқ баҳоланаётганини ҳам айтиб ўтиш керак.

Ҳоят муҳим стратегик манбалар — нефть ва газ конденсати, табиий газ бўйича 155 та истиқ-

бўли кон, қимматбаҳо металллар бўйича — 40 дан ортиқ, рангли, подир ва радиоактив металллар бўйича — 40, кончилик-кимё хом ашёси бўйича 15 та кон қидириб топилган.

Қидириб топилган фойдали қазилмаларнинг ҳозирги даражаси ва у билан боғлиқ ҳолда қимматбаҳо, рангли ва подир металллар, барча турдаги ёпилги захиралари — нефть ва газ конденсати, табиий газ, кўпгина минерал-хом ашё ва қурилиш материаллари хилларининг ғоят бой конларини ўзлаштириш республиканинг келажатига ишонч билан қаран имконини бермоқда.

Ҳар йили республика конларидан тахминан 5,5 миллиард долларлик миқдорда фойдали қазилмалар олинмоқда ва улар ёнига 6,0 — 7,0 миллиард долларлик янги захиралар кўпилимоқда.

Бир қатор фойдали қазилмалар, чунотини, олтин, уран, мис, табиий газ, вольфрам, калий тузлари, фосфоритлар, каолинлар бўйича Ўзбекистон тасдиқланган захиралар ва истиқболли рудалар жиҳатидан МДҲдагина эмас, балки бутун дунёда ҳам етакчи ўринни эгаллайди.

Масалан, олтин захиралари бўйича республика дунёда 4-ўринда, уни қазиб олин бўйича 7-ўринда, мис захиралари бўйича 10-11-ўринда, уран захираси бўйича 7-8-ўринда туради.

Кўпчилик минерал хом ашёнинг тайёрланган захиралари мавжуд тоғ-кон санъати комплексларининг узоқ мудат давомида ишлаб туришини таъминлабгина қолмай, шу билан бирга бир қатор стратегик фойдали қазилмаларни қазиб олин қувватларини оширишга ҳам имкон беради.

Ҳозирнинг ўзидасяқ Ўзбекистон иқтисодиётида минерал хом ашёни қазиб олиш ва қайта ишлаш стадкчи ўринлардан бирини эгалламоқда. У санонат ва қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ри-вожлантиришга катта таъсир кўрсатмоқда. Қидириб топилган захиралар негизда 400 га яқин кон, шахта, карьер, нефть-газ конлари ишлаб турибди.

Ўзбекистон Республикасида ишга солинаётган фойдали қазилма конлари МДХдаги бошқа мамлакатларникидан ўзининг жуда катта захиралари билан ҳам ажралиб туради. Бу хусусиятлардан қуйилганларни кўрсатиб ўтиш мумкин.

Биричидан, табиий ва минерал-хом ашё захиралари йирик конларда тўплаган бўлиб, уларни қазиб олинган жойнинг ўзидасяқ комп-лексе қайта ишлаш имконияти бор;

Иккинчидан, фойдали қазилмаларнинг кўп-гина турлари таркибидан фойдали компонентлар юқори даражада бўлибгина қолмай, катта миқдорда йўлдон элементларга ҳам эга;

Учинчидан, конларнинг кўпчилигида очик усулда ишлаш мумкин, рудаларни бойитиш технологияси ҳам нисбатан оддий. Бу технология фойдали компонентларни кўп миқдорда чиқаришни ва жаҳон бозорида харидоргир маҳсулот олишни таъминлайди;

Тўртинчидан, кўпгина фойдали қазилма конлари яхши ўзлаштирилган, аҳоли зич яшайдиган минтақаларда жойланган. Улар транспорт йўлларига ва худудлар ўртасида ресурсларни та-

шин воситаларига, шу жумладан суяқ ва газ ҳолатидаги фойдали қазилмалар учун қувор транспортига эга;

Бешичидан, ишлаб чиқариш ва социал инф-фраструктура, малакали кадрлар, тор-кон мутахасиселари тайёрлайдиган олий ва ўрта махсус ўқув юртлари тизими мавжуд.

Ушбу китобда республикадаги барча минерал-хом ашё захираларини баҳолашга имкон йўқ. Шу боис республика, унинг мустақиллиги ва иқтисодий қудрати учун ҳал қилувчи, стратегик аҳамиятта молик ресурсларгагина эътиборни қаратмоқчиман.

Биринчи. Ўзбекистон ноёб ёнилги-энергетика ресурсларига эга. Қидириб топилган газ захиралари 2 триллион кубометрга яқин, кўмир 2 миллиард тоннадан ортиқ. 160 дан ортиқ нефть кони мавжуд.

Нефть, газ ва конденсат захиралари ўз эҳтиёжларимизни тўла таъминлабгина қолмай, шу билан бирга энергия манбаларини экспорт қилиш имконини ҳам беради. Ҳозир бу капитал маблағ сарфлашнинг энг фойдали соҳаларидан бири бўлиб қолди.

Мутахасиселар баҳолашича, Ўзбекистоннинг ер остида жуда катта нефть ва газ қатламлари бор. Республика худудининг қарийб 60 фоизда уларни истиқболда қазиб олиш мумкин.

Нефть ва газ мавжуд бўлган бенга асосий минтақани ажратиш кўрсатиш мумкин. Булар: **Устюрт, Бухоро-Хива, Жанубий-Ғарбий Ҳисор, Сурхондарё, Фарғона** минтақаларидир. Нефть ва

газ ресурсларининг захиралари бир триллион АҚШ долларидан зиёд баҳоланмоқда.

Қилириб топилган захиралар республика эҳтиёжини табиий газ бўйича 35 йилдан кўнроқ, нефть бўйича эса — 30 йилгача қоплайди. Нефтининг 90 фоиздан орტიқроғи энг арзон фаввора усулида олинмоқда.

1992 йилда Наманган вилоятида истиқболли Мингбулоқ нефть кони очилди. Уни саноат усулида ишлатиш Ўзбекистоннинг нефть маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини тўла таъминлаш имконини берди.

Яна бир нарс алоҳида эътиборга лойиқ. Ўзбекистоннинг нефть ва газ конлари бир қанча кўрсаткичлар, чунончи, қулукларнинг маҳсулдорлиги, қазиб олин ташқари бўйича қўши минтақаларнинг конларидан сезиларли даражада ажралиб туради. Бу эса уларда самарали ишланга ва юқори фойда олишга умид боғлан имконини беради. Шу билан бирга, ана шу нефть захираларини қазиб олишга сарфланадиган қўшимча харажатлар унча кўн бўлмайдн, чулки нефтни қазиб олинн, тайёрланн ва ташиш учун инфраструктура барно этинн зарурати йўқолади.

Яна бир хусусияти шуки, Ўзбекистондаги нефть захираларининг қазиб олишганлик даражаси бор-йўғи 32 фоизни ташкил этади. Ҳолбуки, бу кўрсаткич Туркманистонда 61 фоизга, Қирғизистонда 41 фоизга, Тожикистонда 60 фоизга тенг. Табиий газ бўйича ҳам аҳвол шундай.

Ўзбекистоннинг нефть ва газ қазиб чиқариладиган минтақаларида ривожланган инфра-

структура мавжудлигини ҳисобга олганда, мазкур омиллар уларни янада ривожлантириш ва инвестициялар қўйиш учун қулайдир.

Республика газ қазиб чиқариш саноатини ҳамда табиий газни ва газ конденсатини қайта ишлаш билан боғлиқ ишлаб чиқаришларни ривожлантиришга катта умид боғламоқда.

Энг йирик газ конлари Жанубий-Ғарбий Ҳисор ва Бухоро-Хива нефть ва газли минтақаларида жойланган бўлиб, булар Шўртан ва Муборак гуруҳларига кирувчи конлардир.

Қазиб олинаётган газлар таркибида этан, пропан, бутан ва бошқа компонентлар мавжуд бўлиб, улар полимер материаллар — полиэтилен, поливинилхлорид ва бошқа моддаларни олинн учун яроқлидир. Бундан ташқари, Шўртан газкимё комплексидан олинаётган пропандан нитрил акрил кислотга олиб, ундан нитрон толаси ишлаб чиқариш мумкин.

Газни ва газ конденсатини қайта ишлаш бўйича ишлаб турган ва лойиҳалаштирилаётган объектларнинг ҳаммасида олтинчугуртли бирикмалардан фойдаланиш назарда тутилган.

Кейинги йилларда Ўзбекистонда нефть ва газ тармони илдам ривожланади. Республика худудларида иккига нефтни қайта ишлайдиган (Фаргона ва Олтиариқ) ҳамда иккита газни қайта ишлайдиган (Шўртан ва Муборак) заводлари ишлаб турибди. Улар хилма-хил нефть ва газ маҳсулотлари ишлаб чиқармоқда. Муस्ताқиллик йилларида республикада янги маҳсулот турлари — бензин, авиакеросин, авиабензин, нефть мойлари-

саноатнинг кўпгина тармоқларида глинозём (алюминий оксиди) ва алюминий, ўта чидам-ли материаллар, керамик қопламалар, пардоз-лан ва металл плиткалари, чинни ва фаянс-электр изоляторлар, дренаж ва канализация қувурлари, қоғоз саноатида ишлатиладиган тўлдиригич, оқ ва рангли цемент, ўта пиниқ гипс каби маҳсулотларни тайёрлаш учун ҳам аниқ сифатида фойдаланиш мумкин.

Яхши хом ашё, обод жой, бўш ер, сув, иш кучи ресурслари, элсктр ва иссиқлик энергия-си, тугантирувчи станциялари бўлган темир йўллар, халқаро аэропортнинг мавжудлиги май-даланган ва бойитилган каолин ишлаб чиқара-диган саноат комплексини барпо этиш учун ишончли истиқболларни таъминлаб беради. Би-ринчи босқичда бойитилган каолин ва глинозём ишлаб чиқарадиган завод қуриш назарда тутил-моқда. Дастлабки ҳисоб-китобларга қараганда, сарфланадиган маблағ юқори даражада самара келтиради ва улар тегишли суратда 4 ва 7 йилда қoplanadi.

Иккинчи. Ўзбекистон дунёдаги жуда катта ол-тин, кумуш ва бошқа қимматбаҳо ҳамда ер бағ-рида кам учрайдиган металллар захираларига эга бўлган давлатлар жумласига қиради.

Ҳозирги вақтда 40 та қимматбаҳо металл кон-лари қилириб топилган. Олтиннинг асосий захи-ралари олтин конларининг ўзида — Марказий Қизилқумда жойлашган бўлиб, тасдиқланган захиралари бўйича республикани дунёда туртин-чи ўринга олиб чиқади.

нинг хилма-хил турларини, суюлтирилган газ ва бошқаларни олиш ўзлаштирилди. Ҳозирнинг ўзи-даёқ республика хом нефтни ва нефть маҳсу-лотларининг кўпгина турларини четдан келти-ришдан воз кечди. Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи ишга туширилганидан кейин эса REPUB-ликанинг нефть маҳсулотларига бўлган эҳтиёжи-ни тўла таъминлагина қолмай, уларни экспорт қилишни анча кенгайтириш имконига ҳам эга бўламиз.

Ўзбекистон катта кўмир захираларига эга. Унинг геологик захиралари бўйича Марказий Осиёда иккинчи ўринда туради. Ўзбекистонда кўмир Ангрен, Шарғун ва Бойсун конларида қазиб чиқарилади. Уларнинг умумий захираси — 2 миллиард тонна.

Улар орасида Ангрен кўмир кони энг ноёб кон ҳисобланади. Бу ерда кўмир захиралари ил-гор ҳамда иқтисодий жиҳатдан мақсадга муво-фиқ усуллар билан: 150—250 метр чуқурликдаги кўмир қатламларини очиқ усулда, ер ости усу-лида ва ер остида газга айлангириш усулида қазиб олинмоқда. Бунда чиқитсиз технологиядан фой-даланилмоқда.

Кўмир билан бирга жуда қимматбаҳо мине-рал-хом ашё захиралари: каолинлар, оҳактош-лар, кварц кумлар, тош қотишмалар ва кам уч-райдиган бошқа элементлар ҳам қазиб олинмоқ-да. Улар ҳозирги ишлаб чиқаришларнинг кўпгина турларини ривожлантириш учун кучли хом ашё базаси бўлиб хизмат қилади.

Каолин саноат усулида ўзлангириш учун гоят катта қизиқиш туғдиради. Ангрен каолинидан

Мурунгов кони дунёдаги гигант конлар жумласига киради. У Евроосий қитъасидаги руда таркибида олтин юқори даражада бўлган энг йирик кондир. Мурунгов конининг топилиши халқаро геология жамоатчилиги томонидан йигирманчи асрнинг иккинчи ярмида олтин соҳасида қилинган энг катта кашфиёт деб эътироф этилди.

Мурунгов кони — жуда катта манба бўлиб, ундан ҳар йили миллионлаб куб метр кон туپроғи қазиб олинади. Ундан дунёдаги энг сифатли олтин олтин мумкин. Бу ҳолнинг ўзидек дунёнинг олтин қазиб олувчи саноати учун поёб намунадир.

Олтин товланида афринаж (энг соф металл олтин) жараёнининг замонавий технологияси жорий этилган. Бу технология бир қатор “ноухау”ни ўзичига олади. Нативада олий товар кўринишига эга бўлган, софлик даражаси “тўртта тўққиз” га тенг асл олтин олинмоқда. Ана шу олтин Ўзбекистонга кўйлаб халқаро совринлар келтирди.

Кўн йиллар фойдаланиш натижасида Мурунгов конининг четида катта ҳажмда минералланган уюмлар ажратилган ва тўйлаб қўйилган эди. Унинг таркибидаги олтин миқдорини олиш имкони йўқ эди. Бугунги кунда ана шу минералланган уюмлар Американинг “Ньюмонт Майнинг Корпорейшн” компанияси инштирокида энг янги технологиялар жалб этилиб, қайта ишланмоқда.

Сўнгги йилларда инфраструктураси яхшириворланган Самарқанд ва Тошкент вилоятларида олтин рудали конлар аниқланди ва қили-

риб топилиди. Дунёнинг энг йирик олтин рудали вилояти бўлган Қизилқумда Мурунговдан ташқари Ажибугут, Булутқон, Балпантов, Аристонтов, Тўрбой ва бошқа янги конлар аниқланиб, ўрганилмоқда.

Қизилқум минтақасидаги барча олтин конларининг муҳим хусусияти шукидан иборатки, руданинг таркибида олтин кўн миқдорда бўлиб, у очиқ усулда қазиб олинади. Муҳандислик тармоқлари, коммунификациялар (сув, газ, электр энергияси, темир йўл ва автомобиль йўллари) ҳам мавжуд.

Республикада кумуш конлари ҳам бор. Булар Навоий вилоятидаги Високовольпос, Ўқжетпес, Қосмоначи конлари ва Наманган вилоятидаги Оқтепа кондир. Тасдиқланган захираларнинг катта миқдори олтин ва мис-порфир конларидир.

Оқтепа кони кумуш қазиб чиқарин бўйича энг пестиқболли бўлиб, чет эл инвестицияларини ушга жалб этадиган кондир.

Ўзбекистонда қимматбаҳо металллар билан бир қаторда уран ҳам ишлаб чиқарилади. Унинг учун йирик минерал-хом ашё базаси барпо этилган. Аниқланган уран захиралари 50-60 йил мобайинда қазиб олишга етади.

Уран билан йўл-йўлакай рений, скандий, лантаноллар ва бошқалар ҳам қазиб олишмоқда. Маъжур элементларнинг аксарияти маълум даражада эритмага ўтади. Билобарин, уларни ажратиб олиш технологиясини жорий этиш конларини ишлаш самарадорлигини анча ошириш имконини берган бўлур эди.

Учинчи. Ўзбекистон рангли металллар — мис, қўرғошнинг, рух, вольфрам ва шуғурхуга кирувчи бошқа металлларнинг аниқланган захираларига эга.

Мис рудалари билан бирга рангли металлларнинг 15 дан ортиқ тури, чунончи, олтин, кумуш, молибден, калмий, индий, теллур, селен, рений, кобальт, никель, осмий ва бошқалар ҳам қазиб олинади.

Мухими нуки, руда асосан очик усулда қазиб олинган. Бу эса конларнинг рентабелли ишлаганини таъминлайди. Ишлаб турган конлар мис ва унга йўлдош металлларни 40-50 йил, рух ва қўрғошнинг 100 йилдан кўпроқ вақт қазиб олишни таъминлайди.

Рангли металллар рудаларининг захиралари асосан Олмалиқ руда майдонида жамланган. Қалмақир кони ноёб конлардан бўлиб, у мис-молибден рудаларини қазиб чиқариш бўйича чет элликлардан анча устун туради. Бу коннинг рудасини Олмалиқ кон-металлургия комбинати қайта ишлайди. Комбинат Ўзбекистондаги энг йирик корхоналардан биридир.

Бундан ташқари, истиқболли Дальнес мис кони топилган. Унинг мис, молибден, олтин, кумуш, рений, теллур, селен ва олтингургит захиралари катта.

Бу конда чет эл сармояси ингирикда мис қазиб чиқарадиган ва йўлдош металлларни ажратиб оладиган ишлаб чиқаринилар қурилишини амалга ошириш янги бойитиш фабрикаси қуришни талаб қилади. Бу фабрикани руда хом ашёси билан таъминлаш икки юз йилга мўлжалланган.

Мазкур кон қилириб топилган захиралари, қазиб олишнинг тапнархи, фойдали қазилмаларнинг ажратиб олиниши жиҳатидан МДХ мамлакатлари орасида тенги йўқдир.

Қўрғошнинг-рух асосан Жиззах вилоятининг Учқулоч ва Сурхондарё вилоятининг Хондиза конларида жамланган.

Хондизадаги конда қўрғошнинг ва рух билан бирга мис, кумуш, калмий, селен, олтин ва индий бор. Халқаро бозорда бу металлларнинг маълуми ошган сари Ўзбекистонда уларни қазиб чиқаришни кенгайтириш мумкин.

Ишлаб турган корхоналарни техникавий ва технологик қайта жиҳозлаш учун оз миқдорда инвестиция сарфлаб, мис рудаларини қайта ишлаш чоғида ажратиб олинган полур металлларнинг олий маркаларини олинган имконин мавжуд. Уларнинг таркибида асосий металл 99,99 фоизни ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси бир қатор полур ва тарқоқ холда учрайдиган металлларни ажратиб олиш ҳамда ишлаб чиқариш учун ишончли хом ашё базасига эга. Уларнинг бир қисми, масалан, индий, мустақил конларда жамланган, бошқаларини мис, полиметаллар, уран ва бошқа фойдалани қазилмалар конларидан йўлдош молдалар шифатида ажратиб олиш мумкин.

Селен ва теллурдан асосан ярим ўтказгичлар, қўш батареялари, термосенаторлар, нўдаг, иншанинг махсус навларини ишлаб чиқаришда фойдаланилади.

Ўзбекистон ренийнинг ноёб захираларига эга. У Олмалиқ конларидаги мис рудалари билан

боғлиқ. Молибден концентратидagi ренийнинг миқдори жиҳатидан бу рудалар жаҳон амалиётида тенгсиздир. Саноатда ренийдан авиация ва космик техника учун ўтга чидамли қотишмалар, электрон ускуналар, нефтни парчалош учун каталлизаторлар ишлаб чиқаришда кенг фойдаланилади.

Жаҳонда осмий изотоплари оиласида осмий-187 бор-йўғи 1,6 фоизни ташкил этадиган табиий манбалар (Африка, Швейцария, Россияда) мавжуд. Айни вақтда Ўзбекистон конларидаги таркибидa рений бўлган мис-молибден рудаларида барқарор изотопнинг фоиз миқдори анча юқори.

Осмий маҳсулотини саноат усулида олишнинг мақсадга мувофиқлиги шу билан асосланидики, бирламчи хом ашёнинг катта захиралари мавжуд бўлиб, улар Норильск конидагидан 3 баравар ортиқдир.

Ер юзида кам ва тарқоқ ҳолда учрайдиган металлларнинг ноёблигини, улардан фойдаланиш доираси кенглигини ҳисобга олганда, чет эллик инвесторларни жалб этиб, бир қатор кўшма корхоналар барпо этиш учун жуда катта имкониятлар ва истиқболлар очилмоқда.

Тўртинчи. Республикада 20 та мармар, 15 та гранит ва габбро кони борлиги аниқланган. Оқ рангдан то қора ранггача хилма-хил безакбон тошлар олинadиган кўйлаб конлар ноёб табиий омборлар бўлиб, улар бугун Евроосиё зонасидаги энг йирик конлардир.

Қоплама тошларнинг умумий захиралари 85 миллион кубометрдан ортиб кетади. Улар тошни

қайта ишлайдиган корхоналарни юз йиллар давомида хом ашё билан таъминлайди.

Ана шундай қудратли хом ашё базасига эга бўлган Ўзбекистон тошни қайта ишлаш бўйича МДХ мамлакатлари орасида стақчилардан биридир.

Айни вақтда Ўзбекистонда олинadиган табиий безакбон тошларнинг ажойиб хусусиятларидан ҳозирги курилишларда янада кенгроқ кўламда фойдаланиш, мармар ва гранит маҳсулотларни экспорт қилиш имконияти бор. Коммуникация ва муҳандислик тармоқларига эга бўлган Ғозгон, Нурута ва Зарбанд конларида мармар блокларни ҳозирги замон технологияси асосида қазиб олувчи корхоналарни чет эллик шериклар иштирокида барпо этиш лойиҳалари мавжуд. Ҳисоб китобларга қараганда, лойиҳалар икки йил атрофида ўзини оқтайди.

Бешинчи. Республика фосфоритларга бой. Жерой-Сардара фосфоритлар конидаги Мароканн турига мансуб зарра-донадор фосфоритларнинг аниқланган захираси тахминан 100 миллион тоннани ташкил этади. Ҳозирги вақтда Қизилқум фосфорит комбинати қурилмоқда. Унда 2,7 миллион тонна фосфорит концентратини олинadi.

Бундан ташқари, Марказий Қизилқумдаги Қорақат конида дастлабки қидирув ишлари олиб борилди ва Шимолий Жетйтов конининг миқдори ҳам аниқланди. Геологларнинг айтишича, фосфоритларнинг тахминий захиралари чексиздир.

Фосфоритларнинг хўжалик оборотига жалб этилишига сабаб шуки, Ўзбекистонда фосфат ўғитлар — аммофос ва аммонийлаштирилган суперфосфат ишлаб чиқарадиган жуда катта корхоналар барпо этилган. Шу билан бирга аниқланган захиралари 300 миллион тоннага яқин бўлган фосфорит конларидан амалда фойдаланилмаётир.

Экспорт учун фосфат ўғитлари ишлаб чиқариш имкониятларини кўнайитириш мақсадида ва катта миқдорда фосфорит захиралари мавжудлигини ҳисобга олганда, Қорақат ва Шимолий Жеттов фосфорит конлари базасида чет эллик инвесторлар иштирокида уларни бойитиш корхоналари ташкил этиш имкониятлари мавжуд.

Олтинчи. Ўзбекистонда жуда катта калий туз конлари мавжуд бўлиб, булар Қашқадарё вилоятидаги Тубақат ва Сурхондарё вилоятидаги Хўжайикон конларидир. Тахминий ҳисобларга қараганда, калий тузлари 100 йилдан кўпроққа етади.

Тубақат калий тузлари кони негизда чет эллик инвесторлар иштирокида калий ўғитлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш назарда тутилмоқда. Тузларни комплекс қайта ишлаш бромли темир, магnezит, гипс ва бошқа материалларни йўл-йўлакай олиш имконини беради.

Еттинчи. Республика тош тузи конларига бой. Аниқланган 5 та тош тузи кони — Хўжайикон, Тубақат, Борсакелмас, Бойбичакон ва Оққалъа конларида тахминан 90 миллиард тонна хом ашё бор. Ҳозирги вақтда Борсакелмас конининг тузларидан кальций ва каустик сода ишлаб чиқа-

риш учун хом ашё сифатида фойдаланиш кўзда тутилмоқда.

Ана шу мақсадда Кўнғиротда кимёвий усулда кальций ва каустик сода ишлаб чиқарадиган сода заводи қурилиши бошланди.

Минерал-хом ашё базасининг ҳозирги ҳолати ишлаб турган тоғ-кон ва қайта ишлан корхоналари қувватларини таъминлаб туриш имконини беради. Шу билан бирга у олтин, кумуш, мис, каолин, плавик шпат, фосфорли, калийли ўғитлар ва бошқаларни ишлаб чиқарадиган янги корхоналар барпо этиш учун амалий шарт-шароитлар ҳам яратиб беради.

Жаҳон тажрибаси шунки кўрсатмоқдаки, ликвидлик даражаси юқори бўлган фойдаланиш қазилмаларини ўзлаштиришга қаратилган инвестициялар катта-катта даромадлар келтиради. Дунёдаги етакчи чет эл компаниялари ва фирмалари ҳозирнинг ўзидаёқ бу йўналишда фаол қатнашмоқда.

1992 йилда олтин қазиб олиш бўйича “Зарфшон-Ньюмонт” Ўзбекистон-Америка кўнма корхонаси ташкил этилган эди. Корхонанинг муассиси Американинг “Ньюмонт Майнинг Корпорейшн” компаниясидир. Ушбу кўнма корхона Мурунгов кони ағдармаларининг минераллашган уюмидан олтин ажратиб олиш мақсадида барпо этилди. Қиймати 220 миллион АҚШ долларига тенг бўлган завод қурилиши 1993 йил октябрда бошланди ва бор-йўғи 18 ойда — 1995 йил майда тугатилди. 1995 йилда кўнма корхона олтининг биринчи туркумини ишлаб чиқарди.

1994 йилда “Омонтов Голжфилдс” Ўзбекистон-Британия қўшма корхонаси ташкил этилди. Унинг чет эллик муассислари Лонро компанияси (Буюк Британия) ва Халқаро Молия корпорацияси ҳисобланади. Қўшма корхонанинг мақсади Довғизтов ва Омонтовтойнинг олтинга бой конларини ўзлаштиришдан иборатдир. Бу комплексни 1998 йилда ишга тушириш кутилмоқда.

Ҳозирги вақтда ўзбекистонлик шериклар билан манхур “Ньюмонт Майнинг Корпорейшн” (АҚШ) ва “Мицуи” (Япония) компаниялари ўргасида Топкент зонасининг олтин рудали конларини ўзлаштириш ҳақида битим имзолашди. Фаолиятнинг кўлигига соҳаларида ҳам бир қанча бошқа истиқболли лойиҳалар ишлаб чиқилмоқда.

Республиканинг табиий бойлиқларини чет эл компаниялари билан биргаликда ўзлаштириш соҳасида ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш боҳасида Ўзбекистоннинг имкониятлари кенг. Буларда ҳамкорликнинг юқорида келтирилган мисоллари шундай лойиҳаларни амалга ошириш чет эллик инвесторларни юксак даражада қизиқтираётганлигини яна бир бор исботламоқда.

Иқтисодиётнинг совет ҳокимияти йилларида вужудга келган бирёқлама, бузилган структура-си туфайли республикада ярим тайёр, яъни бирламчи ишлов берилган маҳсулотларнинг турли хиллари кенг кўламда ишлаб чиқарилмоқда. Улар технология цикли тугалланган тақдирда рақобатга бардошли тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш учун

яхши бошланғич материал бўлиб хизмаг қилиши мумкин.

Республикада жаҳон бозорида ва ички бозорларда талаб юқори бўлган хилма-хил кабель маҳсулоти олиш учун ярим тайёр маҳсулот сифатида ишлаб чиқарилаётган тозаланган мис ана шундай чуқур қайта ишлашга мисол бўла олади.

Яна бир гояг қимматли ярим тайёр маҳсулот капролактаmdir. Афсуски, ҳозир республикада ишлаб чиқарилаётган капролактамининг кўни билан 10 фоизидангина қайта ишлаш мақсадида фойдаланилмоқда.

Капролактамининг кўп соҳаларда қўлланилишини ҳисобга олиб, уни чуқур қайта ишлашни бевосита республиканинг ўзида ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Капролактамини чуқур қайта ишлаш мақсадида капрон тодалари ва ишлар чиқарилган бир қатор корхоналар ташкил этиш имконияти бор. Бу тола ва ишлардан аралаш тазламалар, гилам буюмлар, поўқима материаллар ва бошқа халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришда фойдаланилади.

Бундан ташқари, капролактамин қайта ишлаш чоғида автомобилсозлик ва самолётсозликда ҳамда ишлаб чиқариш-техника маҳсулотлари чиқарадиган бир қанча бошқа тармоқларда фойдаланиладиган турли конструкциялар пластмасалар олиш мумкин. Капролактамандан идин ва ўров материаллари ишлаб чиқариш учун пленка ҳолидаги полиамидлар ҳам олиш мумкин. Бундай материалларга бўлган талаб республи-

лик комбинати ишлаб турибди. Булардан ташқари, 30 дан ортиқ ип йигирув-тўқув фабрикаси турли миқтақаларда жойлашган. Чег эллик инвесторлар иштирокида ўнлаб қўшма корхоналар ташкил этилган. “Кабул-Тўйгана-Текестайлз” (Жанубий Корея), “Аснамтекстил”, “Катекс”, “Элтекс”, “Самжинтекс” (Туркия), “Супертекстил” (АҚШ) ва бошқалар нулар жумласидандир.

Республика мева-сабзавот маҳсулотлари, узум, нилда, қорақўл тери, жун етиштириш бўйича МДХ мамлакатлари орасида стаки ўришда туради. Ноёб табиий-иклим шароитлари йил давомида картопқалдан, сабзавотлар ва бошқа экинлардан бир неча марта ҳосил олиш имконини беради. Бу яратилган молдий-техникавий ишлаб чиқариш базаси билан кўпилиб, янги узилган ва консерваланган хилма-хил мева-сабзавот маҳсулотларини етказиб бериш имконини бермоқда. Улар билан республика аҳолисининг эҳтиёжлари қондирилибгина қолмай, балки дунёдаги кўпгина мамлакатлар аҳолиси ҳам таъминланмоқда. Бугун Ўзбекистонда 5 миллион тоннагача мева-сабзавот маҳсулоти етиштирилмоқда. Бу эса республика бозорининг эҳтиёжларидан анча ортиқдир.

Шу билан бирга, замонавий совутгич сизимлари ва омборларнинг, мева ва сабзавотларни қайта ишлайдиган, идиш-ўраш материаллари ишлаб чиқарадиган ихчам корхоналарнинг орқада қолаётганлиги ва етишмаётганлиги ҳозир жуда катта нобудгарчиликларга олиб келмоқда.

Мева-сабзавот маҳсулотини қайта ишлашга замонавий технологиялар, қалоқлаш ва ўраш

техникаси, маркетинг жорий этилса, тез ва юқори самара беришга қодир.

Истеъмол хоссалари билан ажралиб турадиган мевалар ва узум Ўзбекистонга азалдан шон-шухрат келтирилган. Бу ерда анжир, анор, хурмо каби қимматли субтропик экинлар ҳам ўсади. Республикада уларни қайта ишлайдиган қувавларни вужудга келтириш ва янги узилган ҳолида республикадан ташқарида сотиш учун имкониятлар мавжуд. Республикада етиштирилаётган мевалар ва узум экологик жиҳатдан соф бўлиб, уларда кўп миқдорда қимматли озиқ моддалари ва дармондорилар бор.

Бундан ташқари янги узилган узум юқори сифатли вино маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун ажойиб хом ашё ҳисобланади. Республика виночилари ҳар йили 16,5 миллион декалитр вино материаллари тайёрламоқдалар. 30 дан ортиқ номда вино, шамнан винолари ва коньякнинг турли навлари ишлаб чиқарилмоқда. Халқаро армаркалар, дегустациялар, тапловлар ва кўрғазмаларда Ўзбекистон винолари 92 та медалъ билан тақдирланган.

Республика замонавий технологиялардан фойдаланган ҳолда инакчилик саноати, қорақўлчилик маҳсулотларини, чарм буюмларини ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун катта салоҳиятга эга.

Ўзбекистоннинг кўпгина ноёб минерал-хом ашё ва қийноқ хўжалик ресурсларига жаҳон бозорларида талаб катта. Бу ҳол уни ўзaro манфаатли шарт-шароитлар муносабатлар ўрнатиш учун қондалор қилиб қўяди. Чег эллик манфаатдор шарт-шароитлар иштирокида иқтисодиётнинг ривожлан-

ган замонавий тузилмасини шакллантириш учун амалий шароитлар яратлади. Бундай иқтисодий яқин йиллар ичидаёқ мамлакатнинг барқарор ва олға ривожланишини, халқимизнинг фаровонлиги юксак даражага етишини таъминлаши мумкин.

ИНСОН САЛОҲИЯТИ, ИЖТИМОИЙ ВА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ИНФРАСТРУКТУРАСИ

Ўзбекистоннинг ҳақиқий бойлиги ва мулки унинг меҳнатсевар, саҳий ва меҳмондўст халқидир.

Жамиятнинг энг олий бойлиги бўлган халқ абадий қадриятларни, қўдратли салоҳиятни ўзида жамлаган. Бу салоҳиятни юзага чиқариш жамиятимизни ривожлантириш ва тараққий эттиришнинг жуда кучли омили бўлиб хизмат қилади. Инсон салоҳияти энг фаол, энг бунёдкор омил бўлиб, у мамлакатнинг ислохотлар ва туб ўзгаришлар йўлидан тинимсиз илгарилаб боришини таъминлаб беради.

Бу омилнинг кучи ва таъсири, энг аввало, юксак маънавият билан, жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш даражаси билан белгиланади. У аҳолининг билимдонлик даражаси, иш билан бандликнинг профессионал-малака тузилмаси ва бошқа кўпгина шарт-шароитлар орқали шаклланади.

Инсон салоҳияти ва меҳнат захираларини шакллантиришда ижтимоий-демографик вазият ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Ўзбекистоннинг муҳим хусусияти шундан иборатки, бу ерда аҳолининг ўсиш суръатлари юқори. Кейинги йилларда аҳолининг табиий ўсиши бирмунча камайган бўлишига қарамай, у ҳали ҳам МДХ мамлакатлари орасида энг юқори даражада эканлигини айтиш kifоя. 1990-1996 йилларнинг ўзида мамлакат аҳолисининг сони 13,3 фойиз кўпайди. Аҳоли сонининг ўртача йиллик ўсиш суръатлари 1996 йилда 2,0 фойизни ташкил этди ёки аҳоли бир йилда 450 миң кишига кўпайди. Ҳозир республикада 23 миллиондан ортиқ аҳоли яшamoқда. Бу эса кўшни мамлакатлардан анча кўп.

Мамлакатимиздаги ижтимоий-демографик аҳолининг яна бир муҳим хусусияти — жамиятнинг асоси бўлган кучли оила тизимидир. Ўзбекистонда никоҳдан ўтиш даражаси юқори ва, энг муҳими, оилаларнинг бузилиши дунё бўйича энг паст даражада. Оила — бизнинг халқимиз учун миллатнинг кўп асрлик анъаналари ва руҳиятига мос бўлган гоят муҳим ҳаётий қадриятлардан биридир. Республикада оилалар асосан кўп сонли бўлиб, уларда турли авлод вакиллари бирга яшашди ва бирга хўжалик юритишади. Бу эса болаларни тарбиялаш, уларни умуминсоний маънавий қадриятлардан, анъаналардан баҳраманд қилиш, билим даражасини ошириш учун қулай шароитлар яратди. Худди ана шундай оилаларда одамлар болалик чоғлариданоқ меҳнатсеварликни, катталарга хурматни, билим эгаллашга интилишни ўрганадилар.

Ижтимоий-иқтисодий маънода буларнинг ҳаммаси республиканинг меҳнат захиралари бар-

қарор, интенсив равишда тўлдирилиб туриши-ни, демакки, кўп меҳнат талаб қиладиган корхоналар ва ишлаб чиқариш тармоқларини барпо этиш учун катта имкониятлар мавжудлигини аниқлатади.

Ҳозир республика қудратли меҳнат салоҳиятига эга. Меҳнат захиралари бугун аҳолининг деярли 50 фоизини ташкил этади ва ҳар йили 210-220 минг кишига кўпайиб бормоқда.

Меҳнат салоҳиятининг муҳим хусусияти — унинг ёш ва касб таркибидир. Ўзбекистон аҳолисининг ўртача ёши 24 ёшга тенг. Бу XXI аср бўсағасида меҳнат захиралари юксеак меҳнат фаоллигини ва касб тайёргарлиги билан ажралиб турадиган одамлар кўпчиликни ташкил этишига имкон беради.

Ин билан банд бўлган аҳолини таркибий жиҳатдан қайта тақсимлаш ҳамда меҳнатга лаёқатли ёшларни фаолиятнинг янги илғор тармоқлари ва соҳаларига жалб қилиш ҳам меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг қудратли захирасидир. Ҳозир қишлоқ хўжалигида барча ижтимоий ишлаб чиқариш ходимларининг учдан бир қисмидан кўпроги банд. Уларни бўшатиб олиш ва иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига, энг аввало, саноатга ва хизмат кўрсатиш соҳасига йўналтириш иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар қилиш ҳамда уни жалал ривожлантириш учун кенг имкониятлар очиб берали.

Шунинг учун ҳам ҳозир республикада ҳал қилинаётган энг долзарб муаммолардан бири ишланни хоҳловчиларнинг ҳаммасини иш би-

лан таъминлаш ҳисобланмайди. Балки энг мақбул, ижтимоий йўналтирилган иш билан бандликни вужудга келтиришдан иборатдир. Вазифа республиканинг ҳар бир фуқаросига меҳнат фаолиятининг тури ва шаклини эркин танлаш учун чиннакам имконият яратиндир.

Ўзбекистондаги меҳнат салоҳиятининг муҳим хусусияти — унинг таълим даражаси юқориликдир. Республикада аҳолининг ялпи саволдонини муаммоси тўла ҳал қилинган. Саволдонлик даражаси 99,06 фоизни ташкил этади. Бу эса республикани инсон салоҳияти юқори даражада ривожланган иқтисодий тараққий этган мамлакатлар билан бир қаторга олиб чиқади.

Меҳнат захираларининг умумий ва профессионал таълим даражаси ҳам юқоридир. Республикада мажбурий умумий ўрта таълим қонун йўли билан мустақкамлаб қўйилган. Бундай таълимни умумий таълим мактаблари, лицейлар, гимназиялар, ўрта касб-хунар ўқув юрғлари ва тижорат мактабларининг кенг тармоғи орқали олиш мумкин.

Бу борда қизиқарли ва намунали статистика маълумотлари 15 ва ундан катта ёшдаги ҳар 1000 кишига ҳисоблаганда, олий ва туниксиз олий маълумотлилар сопи анча орди. Ҳозирги вақтда умумий таълим ташкил этади. Шу билан бирга таълим олинш 11,4 йилга етди. Ҳар 1000 кишининг 200 нафари ўрта махсус маълумотли мутахассислардир. Моддий ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасида банд бўлган тўрт кишининг биттаси олий ёки ўрта махсус маълумотга эга. Яъни ҳозир билим даражаси жиҳатидан республика

ҳақди суратда ўқимишли мамлакатлар қаторига киради.

Бунга олий ва ўрта махусе ўқув юртлари тармоғини кенгайтириш, таълим тизимини ислоҳ қилиш ҳисобига эришилди. Ҳозирги вақтда республикада ўқув юртларининг кенг тармоғи вужудга келтирилган. 59 та олий ўқув юрти, 258 ўрта махусе ўқув юрти ишлаб турибди, шулардан 75 таси коллеждир.

Республикадан ташқарида ҳам кенг танилган йирик университет марказлари — Тошкент ва Самарқанд давлат университетлари, Жаҳо, иқтисоди ва дипломатия университети, Жаҳо тиллари университети, Тошкент иқтисодий университети, Техника университети, Аграр университети, Консерватория, Санъат институти, шунингдек, республиканинг барча минтақаларида жойлашган тиббиёт, гуманитар, техника олий ўқув юртларининг кенг тармоғи таълим тизимини ўзатибди.

Ўзбекистон Республикаси Президентини ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши Академияси, Банк-молия Академияси ҳокимият ва бошқарув органлари раҳбар ходимларини, иқтисодий тузилмалар мутахассисларини тайёрлайдиган, қайта тайёрлайдиган ва малакасини оширадиган бош муассасалардир.

Бозор муносабатларини ривожлантириш, ҳўжалик юритишининг илгор усуллари ва ишлаб чиқаришни илмий-техникавий ривожлантириш, ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ билим

соҳалари бўйича мутахассислар тайёрлаш кенгаймоқда. Ҳозир ихтисослаштирилган олий ва ўрта ўқув юртларида 360 мингдан ортиқ талаба ўқимоқда ва малака эгалламоқда.

Ёшларни жаҳон фани ва билимлари хазинасидан баҳраманд қилишга кагта эътибор берилмоқда. Республика ўқув юртларининг чет эллардаги ўқув марказлари билан алоқалари анча мустаҳкамланди. Чет эллик ўқитувчилар ва мутахассисларни хорижий тилда машғулот олиб бориш учун таклиф қилиш, шунингдек, чет эл ўқув ва илмий марказларида ходимларнинг малака ошириши ва талабаларнинг ўқиши кенгайиб бормоқда. Айни вақтда жаҳоннинг 40 дан ортиқ мамлакатидан келган 1250 дан зиёд хорижий фуқаро Ўзбекистонда таълим олмақда.

Таълим соҳасида Ўзбекистон АКСТУС, АЙРЕКС, Америка Коллежлари Консорциуми, САРЕ, Тичлик Корпуси (АҚШ), ДААД, Конрад Аденауэр Фонди (Германия), Британия Кенгани (Миср) каби халқаро ташкилотлар ва бошқа ноҳукумат ташкилотлари билан ҳамкорликни фаол ривожлантирмоқда.

Ўзбекистон-Америка ва Ўзбекистон-Корея Университетларини ташкил этиш устида ин оlib бoрилмоқда. Канада томони билан биргаликда Халқаро менежмент ва бизнес олий магистрлик мактабини ташкил этишга тайёрларлик кўрилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг иқтисодли ёшларнинг чет элда ўқишини қўллаб-

қувватловчи “Умид” жамгармаси ташкил этилди. Бу жамгарма ажратилган грант ҳисобига АҚШ, Буюк Британия, Франция, Германия ва Япониянинг энг нуфузли университетларида кўплаб мутахассисликлар бўйича бакалавр ва магистр даражаларини олиш имконини беради.

Буларнинг барчаси республикада амалга ошириладиган демократик ва иқтисодий ислоҳотларни кадрлар билан мустақкам таъминланга, меҳнат ва ақл-заковат салоҳиятини мустақкамлаш ва оширинга қаратилгандир.

Мамлакатни жadal ривожлантириш борасидаги дастурий вазифаларни амалга оширишда фанни ва илмий инфраструктурани ривожлантириш гоят муҳим аҳамиятга эга.

Республика фани қудратли интеллектуал салоҳиятни яратган. У ҳаётимизнинг кўпгина соҳаларида амалда қўлланмоқда. Ватанимизнинг миллий давлатчилиги ва иқтисодий мустақиллигини мустақкамлаш учун асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Табиий захиралар чегараланганлиги тўғрисида қорхоналар ҳамда умуман давлат фаолиятининг муваффақияти ҳозир кўп жиҳатдан фан-техника тараққиёти ютуқлари, чуқур илм талаб қиладиган технологиялар қанчалик кенг жорий этилаётганлиги, кадрларнинг касб тайёргарлиги даражаси билан белгиланали.

Тарихан Ўзбекистон Республикасида шаклландан интеллектуал салоҳият XXI аср бўсағасида ўзининг ривожланиш даражаси жиҳатидан, инновацион кашфиётлар, имкониятлари билан

ҳозирги вақтда жаҳондаги кўпгина ривожланган мамлакатлардан илгарилаб кетган. Кўп жиҳатдан эса иқтисодий ривожланган мамлакатлардан қолишмайди.

Муболагасиз айтиш мумкинки, фанимиз, ақл-заковат салоҳиятимизнинг ноёб ва гўзал биносида бундан кўп асрлар муқаддам пойдевор солинган эди. Мамлакатимиз фани жуда қадим замонлардан юксала бошланганини, унинг чуқур ва қудратли илдиэлари борлигини фахрланиб айта оламиз. У асрлар давомида ўзбек мизлатига, бутун инсониятга табиат сирларини ўрганишда, инсонет, фалсафа, ҳуқуқшунослик, илоҳийет, адилтшунослик ва тилшуносликда инноччи хизмат қилиб келмоқда.

Узоқ ўтмишдаёқ ўзбек халқининг илор мушфаққиллари олиб берган талқиқотлар, уларнинг амалда оширган кашфиётлари жаҳон, умуминсоният фани ва маданиятининг олтин хазинасини ташкил этади. Билимлар хазинасини очган буюк аждодларимизнинг номлари бутун дунёда манаҳур. Булар буюк математик ва астрономлар Ал-Хоразмий, Фарғоний, Жавҳарий, Марвазий, Абдулқадир Файласуф ва илоҳийетчи-ҳуқуқшунослар Фиробий, Имом Бухорий, Имом Термизий, Маргиноний, Насафий; қомусий олимлар Беруний, Ибн Сино; тилшунос-шoirлар Қошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Замахшарий, Алишер Навоий, тарихчилар Бобур Мирзо, Абулғози Баҳодир-сон, олаҳий ва бошқа кўпгина улуг зотлардир. Уларнинг илдиэлариимиз энг яхши анъаналарни ўзлаштириш, тарихий меросимизни чуқур ўргатиб,

булок ажлодларининг ишларини муносиб давом эттирмоқдалар. Илмий зиёлиларимизнинг муҳим фазиляти ҳамма вақт билимга, илғор илмий тафаккурнинг олдинги марраларида бўлишга интилишдан иборат. Улар янги, кам ўрганилган, долзарб муаммоларни тадқиқ қилишга дадил киришиб, ўз меҳнатлари билан республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга, инновация салоҳиятини мустаҳкамлашга сезиларли ҳисса қўнмоқдалар.

Ўзбекистон инновацион ривожланиш турининг ҳозирги замон моделига ўтиш учун ҳамма зарур шароитларга эга. Бу модель вужудга келтирилган илмий-техникавий салоҳиятдан кенг ва самарали фойдаланишга, фундаментал ва амалий фаннинг ютуқларини, чуқур илм талаб қиладиган технологияларни амалиётга кенг жорий этишга, юқори малакали, иқтидорли илмий кадрлар сонини кўнайтиришга асосланади. Бу — мамлакатимиз жаҳондаги иқтисодий ва саноати ривожланган давлатлар қаторига кириб боришининг зарур шarti ва мустақкам пойдевори бўлиб хизмат қилади.

Ҳозир Ўзбекистон Марказий Осиёдаги йирик илмий марказдир. Бу марказ тадқиқот учун зарур бўлган ривожланган моддий асосга, кенг илмий фондга, малакали илмий кадрларга эга. Уларнинг меҳнати бутун дунёда эътироф этилган.

Республиканинг илмий-тадқиқот мажмуи академия, олий ўқув юртлари ва тармоқ йўналишидаги 362 муассасани, шу жумладан, 101 илмий

тадқиқот институтини, олий ўқув юртларидаги 55 илмий-тадқиқот бўлиналарини, 65 лойиҳа-конструкторлик ташкилотини, 32 илмий-ишлаб чиқаринг бирлашмаси ва тажриба корхоналарини, 30 ахборот-хисоблаш марказини ўз ичига олади. Илмий салоҳиятнинг ўзаги Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясидир. У минтақадаги етакчи илмий ва тажриба маркази бўлиб, ярим асрдан ортиқроқ тарихга эга. Унинг таркибда ташкил этилган Ядро физикаси институти, "Физика-Куён" илмий-ишлаб чиқаринг бирлашмаси, "Биолог" ИИБ, Майданак тоғидаги баъзил астрономия обсерваториялари мажмуи ва бундай қатор бошқа марказлар муваффақиятли тадқиқотлар олиб бормоқда.

Фан соҳасида 46 мингга яқин кинни банд бўлиб, шулардан 2,8 мингги фан доктори ва таъминанг 16,1 мингги фан номзодидир. Биринчи марта Ўзбекистон Республикасининг Олий аттестация комиссияси тузилди. Унинг вазифаси ёш илмий кадрлар тайёрлашдир. Айни вақтда фаннинг 20 тармоги бўйича юқори малакали илмий кадрлар тайёрланмоқда.

Ҳозир республика олимлари замонавий фаннинг кўнгина йўналишларида фундаментал ва амалий тадқиқотлар олиб боришмоқда.

Республикада қуйидаги йўналишлар бўйича жаҳон даражасидаги илмий мактаблар яратилган бўлиб, уларда тадқиқотлар муваффақиятли олиб боришмоқда.

Биринчи. Математика, ахтимоллар назарияси, табиий ва ижтимоий жараёнларни математик моделлаш, информатика ва ҳисоблаш техникаси соҳасидаги тадқиқотлар.

Математика фанининг ахтимоллар назарияси ва математик статистика, дифференциал тенгламалар ва математик физика, функционал таҳлил соҳасидаги ютуқлари республикадан анча узоқда ҳам машҳур.

Ўзбекистоннинг ўз астрономия мактаби шаклланиш бўлиб, унга бир вақтлар Беруний, Улугбек ва Г'иёсиддин Жамшид асос солган эдилар. Қадим замонлардаёқ ўзбек олимларининг астрономия, осмон ёриткичларининг ҳаракатини ўрганиш борасидаги ишлари бутун дунёда тан олинган эди. Улар биринчи марта осмондаги юлдузларнинг энг аниқ харитасини тузган эдилар. Республикада ўлканинг иқлим нуқтасини ўрганиш учун таянч астрономия тармоғи вужудга келтирилган. 1930 йилда қурилган Улугбек номидаги Китоб халқаро кенглик станциясида ишлаётган ўзбек олимлари АҚШ, Италия, Япониянинг олим ва мутахассислари билан биргаликда Ер юзасида унинг қутблари ҳаракатлашини ўрганиш соҳасидаги халқаро ишда фаол қатнашмоқдалар.

Иккинчи. Саноат усулида ўзлаштириш учун яроқли минерал-хом ашё заҳиралари ҳосил бўлишига олиб келадиган геологик жараёнларнинг қонуниятларини ўрганиш билан боғлиқ бўлган, тадқиқотлар, шунингдек тектоника, геофизика,

сейсмология ва Ер тўғрисидаги фанинг бошқа соҳаларида амалга оширилаётган тадқиқотлар.

Республика геологларининг ер қобиғини геологик-геофизик ва геохимёвий ўрганиш, рудаларнинг ҳосил бўлиши ва металлогенетикани, нефлнинг пайдо бўлишини ўрганиш соҳасидаги ишлари Ўзбекистонда қудратли минерал-хом ашё базасини вужудга келтиришга ёрдам берди. Геолог олимлар республика худудидagi ва бутун Марказий Осиё минтақасидаги кўнгина энг йирик фойдаланиш қазилма конларини очиб, ўрганиш ва ўзлаштиришда бевосита қатнашдилар.

Матълумки, Ўзбекистон сейсмик жиҳатдан фаол зонада жойлашган бўлиб, табиий фалокатларнинг аччиқ оқибатларини бир неча бор боғлаш кечирган. Шу сабабли олиб борилаётган тадқиқотларнинг етакчи йўналишларидан бири сейсмология ва иншоотларнинг зилзилага бардошлиги бўйича назарий ва амалий ишлар ҳисобланади.

Ўзбекистон олимлари зилзилалар юз беришининг геологик сабабларини ва шарт-шароитларини ўрганиш, зилзилалардан дарак берувчи белгиларни излашнинг гидрогеосейсмологик усулларини ишлаб чиқдилар. Бу зилзилаларни олдиндан айтиш имконини беради. Худудни сейсмик жиҳатдан районлаштириш ишлари амалга оширилди ва сейсмик жиҳатдан фаол худудлар харитаси тузилди.

Натижада республикада қурилаётган ишлаб чиқариш бинолари ва уй-жойларнинг зилзилага

бардошлилигини таъминлаш имкони туғилди. Ер ости ишпоотлари — коммуникация тармоқлари, метрополитен ва бошқаларнинг сейсмодинамика назарияси яратилди.

Учинчи. Молекуляр генетика, ген-хужайра инженерияси, биотехнология соҳасидаги тадқиқотлар. Булар қишлоқ хўжалигида, микробиология санъатида, атроф муҳитни муҳофаза қилишда фан-техника тараққиётини таъминлашнинг зарур асосидир.

Республикада органик ва ноорганик кимё, ўсимлик моддалари кимёси, биология ва генетика, биотехнологияларни яратиш соҳасида илмий мактаблар шаклланди ва ривожланди. Улар юқори самарали, экологик жиҳатдан тоза ўғитлар, кам захарли дефолиантларнинг янги турларини, янги дори препаратларини, ўсимликларнинг ўсишини тезлаштирадиган моддаларни ва уларни ҳимоя қилиш воситаларини яратишнинг назарий асослари ва ишлаб чиқариш технологияларини вужудга келтирдилар.

Тиббиёт, қишлоқ хўжалиги, фармацевтика ва озиқ-овқат sanoati учун синтетик биологик бошқарувчиларнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш ва яратиш, қанд ўрнини босадиган ўсимлик — стевияни ўстиришни йўлга қўйиш зарур. Шунингдек, композицион полимер материалларни, жумладан капролактан полимерлари асосида ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш бўйича экологик жиҳатдан хавфсиз технологияларни яратиш лозим. Юқори сифатли пахта целлюлозаси, ацетат ишларни олиш билан боғлиқ ишларни рўёбга чиқа-

риш даркор. Булар амалий аҳамиятга молик ишлардир.

Ўзбек селекциячиларининг ютуқларини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Улар гўза биологияси муаммолари, унинг генетик, молекуляр-генетик, физиологик-биокимёвий муаммоларини ўргатиш ва шулар асосида гўзанинг юқори сифатли, касалликларга чидамли янги навларини яратиш бўйича тадқиқотлар олиб бормоқдалар. Кейинги йилларда гўзанинг 30 дан ортиқ истиқболли навлари яратилди.

Тўртинчи. Моддаларнинг комплекс физикавий-кимёвий хоссаларини ўргатиш билан боғлиқ тадқиқотлар.

Мамлакатимизда ядро ва элементлар зарралар физикаси, радиация физикаси ва материалшунослик бўйича фундаментал тадқиқотлар айниқса кенг ривожланди. Янги илмий йўналиш — релятивистик (нисбий) ядро физикаси шаклланди. Бу йўналиш ядро энергетикаси ва амалий ядро физикаси соҳасидаги тадқиқотларга назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон ҳозирги вақтда радиацион материалшунослик ва гелиоматериалшунослик каби йўналишларда бутун дунёда эътироф этилган устулликка эга. Республика радиоактив изотоплар, шу жумладан, фармацевтика радиопрепаратлари ишлаб чиқариш бўйича ҳам етакчи марказдир.

Ўзбекистонда юқори энергиялар физикаси соҳасида илмий мактаб вужудга келди. Ана шу

мактаб доирасида юқори даражада ўта чидамли ўта соф материаллар олиш, жуда кам едирилмаган, иссиққа, коррозияга чидамли ва қимматбаҳо конструкциялар материаллар ўрнини боса оладиган, юқори ҳароратга дош бера оладиган материаллар ишлаб чиқаришнинг янги технологиясини яратиш бўйича салмоқли илмий ишланмалар юзага келди.

Энергиянинг ноанъанавий турларини яратиш — қўён энергиясини комплекс ва самарали шуратла бонқа турдаги энергияга айлантириш ҳамда ўзлаштириш борасида фаол иш олиб берилмоқда. Бу эса мамлакатни энергия билан таъминлаш муаммоларини ҳал қилишда катта аҳамият касб этади.

Бешинчи. Жаҳон ва мамлакатимиз тарихини, Ўзбекистоннинг маданий ва фольклорининг тарихий ва ҳозирги ривожланишини ҳар томонлама тўлиқ қилиш.

Республиканинг ақл-заковат салоҳиятини ривожлантиришга, халқаро илмий-маданий алоқаларни кенгайтиришга жамиятшунос олимларимиз, биринчи навбатда, тарихчилар, археологлар, этнографлар, тилшунослар ва адабиётшунослар катта ҳисса қўшдилар. Ўзбек халқининг этногенезини ўрганиш ва унинг ҳолисона тарихини қайта яратиш, анъаналари, турмуш тарзи ва маданиятини ўрганиш билан боғлиқ ишлар жуда катта қизиқини уйғотмоқда.

Ўз ақл-заковат, илмий-техникавий салоҳиятимизни ривожлантириш мамлакатимизни барқарор тараққий эттириш омилidir. Биз буни жаҳондаги обрўли талқилоқ марказлари билан илмий, техникавий ва маданий алоқаларни янгилаш ривожлантириш, кўнлаб долзарб муаммолар бўйича талқилоқларни бирга ўтказиш билан бевосита боғлиқ деб биламиз.

Ўзбекистонда демографик вазиятнинг ўзига хослиги, инсон салоҳиятини ривожланишини ижтимоий инфрасуруктуруни, энг аввало, соғлиқни сақлаш ва аҳолига коммунал-маиший хизмат кўрсатишни тегишли даражада ривожлантиришнинг ҳам талаб қилимоқда.

Республикада аҳолига тиббий ва ижтимоий аҳамият кўрсатишнинг ривожланган тизими яратилган. Бу умумий даволаш ва тор ихтисослаш ирилган тиббий хизматнинг турли усулларидан фойдаланиш имконини беради. Республикада 1,3 мингдан ортиқ касалхона, 3 мингдан зиёд врач-психиатриология-психиатриология муассасаси мавжуд. Қўнлоқ врачлик пунктларининг кенг тарқоли вужудга келтирилган. Барча соҳалар бўйича 76 мингдан ортиқ мутахассис-психолог малакали тиббий ёрдам кўрсатмоқда. Бир психологга ўрта ҳисобда 298 киши тўғри келади. Бу дунёдаги кўнлаб ривожланаётган мамлакатлардан анча камдир. Чунончи, Ўзбекистонда Туркия, Ўзбекистон Араб Амирликлари, Кореяга нисбатан 3-4 баравар, Малайзия, Ҳиндистон ва Покистонга нисбатан 6—8 баравар кўп аҳоли малакали тиббий ёрдам билан таъминланган.

Аҳолига коммунал хизмат кўрсатиш ва биринчи навбатда, электр, марказлаштирилган ҳолда сув, табиий газ билан таъминлаш тизими етарли ривожланган. Қишлоқ аҳолисини ичимлик сув ва газ билан таъминлаш учун республикада махсус дастурлар ишлаб чиқилиб, муваффақиятли амалга оширилмоқда. Ҳозирги вақтда республика уй-жой фондидининг 73 фоизи марказлаштирилган сув билан, 64 фоизи табиий газ билан таъминланган, амалда барча аҳоли манзилгоҳлари электрланштирилган.

Айни вақтда аҳолининг ҳаёти ва фаолиятини янада яхшилаш мақсадида, айниқса, Оролбўйининг экологик мураккаб ҳудудларида, умумий эпидемиологик вазиятни яхшилашга, юқумли касалликларни, болалар ўлимини камайтиришга, аҳолини сифатли ичимлик суви билан таъминлашни яхшилашга алоҳида эътибор берилмоқда. Бунинг учун фақат давлатнинг кўйлаб маблағлари сарфланибгина қолмай, балки кўнгина халқаро иқтисодий, гуманитар ташкилотлар ва фондларнинг маблағлари ҳам жалб этилмоқда.

Халқаро алоқаларни ривожлантириш нуқтаи назаридан Ўзбекистоннинг жуда катта ютуғи шундаки, республика ривожланган энергетика, коммуникация ва сув тизимлариغا, яғни, бир-бирини тўлдирадиган темир йўли ва автомобиль йўллари тармоғига эга.

Маълумки, мамлакатни иқтисодий ривожлантириш истиқболлари кўп жиҳатдан ўз энергетика базасига эғалиги билан белгиланади. Бу жи-

ҳатдан Ўзбекистон қудратли энергетика тизимига эга. Бу тизим Марказий Осиё бирлашган энергетика тизимининг таркибий қисmidир. Ўзбекистон энергетика тизими минтақанинг марказида жойлашган. У ҳосил қиладиган қувватлар Марказий Осиё Бирлашган энергетика тизимидаги барча электростанциялар ҳосил қиладиган қувватларнинг ярмини ташкил қилади. Шу боис энергетика тизимимиз минтақада электр энергияси ҳосил қилувчи ва узатувчи яхлит зашжирнинг асосий ҳалқаси ҳисобланади.

Ўзбекистон энергетика тизимининг асосини йirik иссиқлик электростанциялари — Сирдарё ГРЭСи, Топкент ГРЭСи, Янги Ангрен ГРЭСи, Навоий ГРЭСи ҳамда 19 та гидроэлектростанция ташкил этади. Уларнинг энг йирини Чорноқ ГЭС идр.

Ҳозирги вақтда дарёлар, сув омборлари, каналларнинг гидроэнергетика имкониятидан энергетика ва ирригация эҳтиёжлари учун комплекс фойдаланиш, қишлоқ жойларни электр билан таъминлашни яхшилаш мақсадида кичик электростанциялар қуриш дастури ишлаб чиқилган.

Ўзбекистоннинг энергетика тизими республиканинг электр энергиясига бўлган эҳтиёжини тўла қопламоқда ҳамда уни кўнни давлатларга экспорт қилиш имконини ҳам бермоқда.

Электростанцияларнинг мавжуд қувватлари Ўзбекистонда яқин келажакда рўсбга чиқариладиган барча инвестиция лойиҳаларини, электр токи ҳосил қилувчи янги қувватларни қурмаган

ҳолда, электр энергияси билан таъминлаш имконини беради.

Шунга қарамай, 2000 йилгача Янги Ангрен ГРЭСи ва Муборак ТЭЦи қурилишини тугатилан ҳамда Толимаржон ГРЭСида биринчи энергоблокни фойдаланишга тошириш кўзда тутилмоқда.

Ўзбекистон ривожланган газ узатиш тизими га эга. Бу тизимнинг умумий узунлиги 12 миң километр бўлиб, МДХ газ қувурлари бирлашган тизимга уланганган тўққизта магистрал газ қувурини ўз ичига олади. Бу эса табиий газни кўп миқдорда нафақат Марказий Осиё ва МДХ мамлакатларига, балки Европа мамлакатларига ҳам етказиб беришни таъминлайди.

Ҳозирги вақтда Туркменистон — Ўзбекистон — Қозғистон — Хитой ҳамда Ўзбекистон — Афғонистон — Покистон давлатлараро магистрал газ қувурларини ўтказиш масаласи кўриб чиқилмоқда. Уларни қуриш келажакда республика нефть ва газ тармоғининг экспорт салоҳиятини 8 баравардан зиёдроқ ошириш имконини беради.

Ривожланган транспорт коммуникациялари тизими мавжудлиги ҳам Ўзбекистоннинг жўғрофий-стратегик мавқеини жозибдор қилувчи муҳим омилдир. Ҳозирги вақтда мамлакатнинг транспорт тизими мамлакат ичида юк ташин эҳтиёжларини амалда қаноатлантирмоқда.

Республикадаги темир йўл ва автомобиль йўллари тармоғи Марказий Осиёда энг зич ҳисобланади. Темир йўллар узунлиги 6,7 миң километрдан зиёд бўлиб, кўпгина йўллар электрлан-

тирилган. Автомобиль йўлларининг 80 фоиздан ортиги қаттиқ қопламали йўллардир. Бу йўлларнинг кўпчилиги халқаро ва давлат аҳамиятига молик бўлиб, улар тақомиллаштирилган қопламача эга.

Темир йўл ва автомобиль транспорт коммуникациялари тармоғи республиканинг энг олис туманлари ва аҳоли маңзилгоҳларини ўзаро пухта боғлаб туради, халқаро транспорт тизимлари та улашини таъминлайди. Шу билан бирга улар бой ўлкамизнинг асосий табиий ва минерал-ҳоманш захиралари маңбаларига бемалол кириб боришни таъминлайди.

Ўзбекистон халқаро авиация коммуникацияларини ривожлантириш жиҳатидан ҳам қўлай ўринда жойлашган. Европа билан Шарқий Осиё ўртасида жойлашган Ўзбекистон жуда испиқбўли халқаро транспорт тармоғи бўлиб хизмағ қилиши мумкин. Бу тармоқ юклар ва йўловчиларнинг ҳаво орқали транспорт усулида ташилишини таъминлайди.

“Ўзбекистон ҳаво йўллари” миллий авиакомпанияси ИКАО аъзоси бўлиб, унинг таркибида Топкент аэропортидан ташқари яна 12 та минтақавий аэропорт мавжуд. Шулардан 3 таси халқаро тоифадagi самолётларни қабул қилишга мослаштирилган.

Бундан ташқари, чет эл капиталли интироқчи ва хорижий мугахассисларни жалб этган ҳолда, Топкент, Самарқанд, Бухоро, Урганч, Наманган, Термиз шаҳарларидаги аэропортлар қайта қурилмоқда. Минерал захиралар асосий

хазиналарининг қоқ марказида — Учкүлүк шаҳрида янги аэропорт бунёд этилмоқда. Ҳозирги вақтда ҳаво йўллари Ўзбекистонни жаҳондаги кўп мамлакатларнинг йирик шаҳарлари — Нью-Йорк, Лондон, Франкфурт-Майн, Афина, Тель-Авив, Бангкок, Сеул, Деҳли ва бошқа шаҳарлар билан бевосита боғлаб турибди.

Мустақиллик қўлга киритилгач, кўшни давлатлар ва Жаҳон оқсанига чиқишни таъминлайдиган энг қисқа инсончли транспорт йўлларини барпо этиш мақсадида транспорт алоқаларининг халқаро тизимларига алоҳида эътибор берилмоқда.

Бунинг сабаби шундаки, республиканинг жўгрофий жойлашини туфайли, бир неча ўн йилликлар давомида бизнинг чет мамлакатлар билан иқтисодий алоқаларимиз асосан темир йўл орқали амалга оширилган. Юклар собиқ Совет Иттифоқининг Қора денгиз, Болтиқ денгизи, Япон денгизи ва Шимолий денгиз соҳилларидаги банларгоҳлар орқали ташилган эди. Бундай транспорт йўли бўйича юк ташин қиммаг тушинидан ташқари, жанубий йўналишида транспорт коммуникациялари амалда ривож топмади.

СССР парчаланиб кетганидан кейин ташқи коммуникациялар муаммоси Ўзбекистон учун янада кескинланди. Чунки энди денгиз банларгоҳларига чиқиш учун бир неча мамлакатларнинг ҳудуди орқали ўтишга тўғри келмоқда. Ўзбекистон денгиз банларгоҳларидан энг узоқда жойлашган мамлакат бўлиб қолди. Энг қисқа йўл қарийб 3 минг километри ташкил этади. Бу эса пихоят-

да олис йўллар. Табиийки, бу ҳол давлатнинг иқтисодий алоқаларини кенг ривожлантириш имкониятларини чегаралаб қўяди. Қолаверса, бу ҳол республикамизни юкларимиз транспорт тарзида ўтказиш мамлакатларга қарам қилиб қўяди, шундоқ ҳам юқори транспорт тарифларининг тўхтовсиз охиби борини маҳсулотларимизни рақобатга бардош беролмайлигига қилиб қўяди.

Жаҳон тажрибаси бевосита денгизга чиқа олмайлигига мамлакат ташқи иқтисодий операцияларда анча ютқазиб қўйишини кўрсатмоқда. Бу Ўзбекистон мисолида яна бир бор тасдиқланмоқда.

Шу сабабли биз ташқи иқтисодий алоқаларимизни транспорт билан таъминлан муаммоларини ҳал қила олаётганимиз, Жаҳон оқсанига чиқишни таъминлайдиган муқобил йўлларни излаш билан боғлиқ масалаларни фаол ҳал қилишга интиломоқдамиз. Шу мақсадда Ўзбекистон ЁМТнинг “Транзит юк ташинида ҳамкорликни ривожлантириш орқали савдони кенгайтириш” дастурини рўсбога чиқаришда иштирок қилмоқда. Бу дастур доирасида Марказий Осиё мамлакатларининг транспорт тартибдор оралиқ йўлларини вужудга келтириш соҳасида биргаликда бажарилган вазифалари ишлаб чиқилмоқда. Бу транспорт йўллари уларга денгиз банларгоҳларига чиқишни таъминлайди ва қадимги савдо йўли — Буюк Илқ йўлининг тикланишига ёрдам беради.

Марказий Осиё республикалари, Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ЭКО)га кирувчи бошқа мамлакатлар ўртасида ҳукуматлараро шартнома

тузилди ва Тажан-Сарахс-Машхад темир йўлини қуриш амалга оширила бошлади. Бу темир йўли Пекинини Истанбул билан боғлайдиган Транс-осиё магистралининг таркибий қисми ҳисобланади. 2000 йилда қурилиш тугаллангач, бу йўлда иккала йўналишда 6-8 миллион тоннагача юк ташилиши кутилмоқда. Кейинчалик эса бу кўрсаткич икки баравар ортади.

Ушбу транспорт йўли орқали ҳаракат бошланиши Ўзбекистоннинг ҳам Шарқда — Осий-Тинч океан минтақасидаги мамлакатлар билан, ҳам Ғарбда — Туркия ва у орқали Европа билан ташиқ савдо алоқалари кўнимча суратда кучайишига туртки беради. Шу билан бирга, юк ташиш узоқлиги ҳар икки йўналишда ҳам икки баравардан зиёд қисқаради.

“ТАСИС” дастури доирасида Европа Иттифоқининг техникавий ёрдамини амалга ошириш орқали “Трасека” лойиҳасини рўёбга чиқариш Ўзбекистонни коммуникация ва транспорт билан таъминлашдаги қийинчиликларни бартараф этишда фоят истиқболли аҳамиятга эга. Бу лойиҳа Марказий Осий мамлакатлари, Озарбайжон, Грузия ҳудуди орқали Қора денгиз бандаргоҳларига олиб чиқадиган Транскавказ магистралини вужудга келтиришни назарда tutади.

Ўзбекистон темир йўллари қурилишида иштирок этиш билан бир қаторда, Хитой ва Покистонга олиб борадиган Анлижон — Уш — Эргаштом — Қашқар, шунингдек Бухоро — Сарахс — Машхад — Техрон ва Термиз — Ҳирот — Қандаҳор — Карочи автомобиль йўлларини

қуриш ва қайта таъмирлаш ишларига ҳисса қўшган ҳолда қатнашишдан ҳам манфаатдор. Бу йўллар Хинд океанига чиқишимизга имкон беради. Ушбу транспорт йўлидан фойдаланиш ЭКО мамлакатларига олиб борадиган йўлни уч баравар қисқартиради.

Ушбу қитъалараро магистраларни вужудга келтириш ва уларнинг техникавий ҳолатини мустаҳкамлаш ниҳоясига етгач, Ўзбекистон ва Марказий Осий мамлакатларининг ташқи иқтисодий алоқаларини амалга ошириш учун қулай имкониятлар яратилади. Осий-Тинч Океани минтақаси мамлакатларидан, Хиндистон ва Хитойдан Яқин Осий мамлакатларига, Туркияга, шунингдек, Европа мамлакатларига транзит юк ва йўловчилар ташишни кенгайтириш учун қулай имкониятлар очилади. Бундан ташқари, амалда Буюк Инанк йўлининг йўналишларига мос бўлган шундай коммуникациялар орқали дунёнинг кўпгина мамлакатлари билан мутгазам маланий, сайёҳлик ва амалий алоқаларни йўлга қўйса бўлади. Аслида, бу билан МДХ ва Марказий Осий минтақаси мамлакатлари учун жаҳон бозорига олиб чиқадиган “жанубий йўл”, Жанубий, Жанубий-Шарқий Осий ва Яқин Осий мамлакатлари учун эса Марказий Осий бозорига олиб борадиган “тинмолий йўл” очилади.

Халқаро транспорт ва иқтисодий алоқаларни ривожлантириш ҳамда мустаҳкамлаш учун қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида Ўзбекистон ҳозирнинг ўзидаёқ бир қатор ташкилий-ҳуқуқий ва амалий чора-тадбирларни кўрмоқда.

Биригичидан, транспорт коммуникациялари-ни инвестициялаш қиммат турадиган ва кам фойда келтирадиган бизнес эканлигини жуда яхши тушунамиз. Шунга қарамай, Ўзбекистон ўз маъбалари ҳисобидан иккита йирик ва стратегик муҳим темир йўл магистралини: узунлиги 342 километр бўлган Навоий — Учкулук — Султон Увайс — Нукус ҳамда узунлиги 223 километр бўлган Фузор — Бойсун — Қумқўрғон магистралаи қурилишини, шунингдек, Ангрен — Қўқон автомобиль йўлини қайта таъмирлашни бошлаб юборди. Уларни фойдаланишга топшириш нафақат табиий минералларнинг бениҳоя бой захираларига йўл очиб, республика ичида транспорт қатновини арзонлаштириш имконини беради, балки денгиз бандаргоҳларига, халқаро транспорт коммуникацияларига чиқишни ҳам таъминлайди.

Иккинчидан, Ўзбекистон республика қонунчилик асосининг транспорт муносабатларини тартибга солувчи қисмини умум қабул этилган халқаро норма ва қойдаларга яқинлаштириш бўйича фаол иш олиб борилмоқда. Масалан, автомобилда юк ташин борасида МДП гувоҳномасини қўллаган ҳолда халқаро юк ташин тўғрисидаги Божхона Конвенцияси, Халқаро юк ташин шартномаси тўғрисидаги конвенция, йўл белгилари ва сигналлари тўғрисидаги конвенция ва йўл ҳаракати тўғрисидаги конвенция ратификация қилинди.

Фуқаро авиацияси соҳасида Ҳаво кемалари-ни қонунсиз эгаллаб олинишга қарши кураш

тўғрисидаги конвенция, Ҳаво кемаси бортида рўй берадиган жиноятлар ва баъзи бошқа хатти-ҳаракатлар тўғрисидаги конвенция, Ҳаво кемаларида халқаро юк ташинга доир баъзи қоидаларни уйғунлаштириш учун конвенция ратификация қилинди. Бундан ташқари, Ўзбекистон ҳукумати халқаро фуқаро авиацияси тўғрисидаги Конвенцияларни ўзгартиришга доир яна 13 та баённо-мани ратификация қилди.

Республикаимизнинг яқин вақт ичида халқаро йўловчи ва юк ташини ташкил этишининг турли масалалари юзасидан яна 17 та конвенция ва битимларга қўшилиши устида иш олиб борилмоқда.

Учинчидан, транспорт-экспедиция хизмати кўрсатиш ҳамда коммуникациялар тизимини соҳасида чет эллик шериклар билан қўшма корхоналар ташкил этиш учун қулай шарт-шароитлар яратилган.

Ҳозирги вақтда транспорт ва коммуникация шirkматлари кўрсатиш бўйича бир неча ўнлаб корхоналар ишлаб турибди. Улар орасида авиацияда йўловчи ва юкларни халқаро ташин соҳасидаги қўшма корхоналар: “Осиё Рианга” (Ирландия-нинг “Эр Рианга интернейшл” компанияси ва Шеннон аэропорти билан бирга); “Аскол” (Американинг “Конкорд” корпорацияси билан бирга); “АЭРО Абла” (Малайзиянинг “Абди АПР-фрейт Снд ВХЛ” компанияси билан бирга); “Интер сервис Карго” (Бирлашган Араб Амирликлари билан бирга) ва бошқалар бор. Ўзбе-

кистонинг автомобиль транспортда халқаро йўловчи ва юк ташувчилар Уюшмаси ("АС-МАП") доирасида ҳам шундай транспорт корхоналари ташкил этилган. Мазкур уюшма автомобильда йўловчи ва юкларни халқаро ташиш соҳасида самарали транспорт сиёсатини амалга оширишга ёрдам бермоқда. У республиканинг миллий манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминламоқда.

Тўртинчида, республикада "Моторолла" (АҚШ), "Сименс", "Алкатель" (Германия), "Д'У" (Жанубий Корея) сингари етакчи чет эл компаниялари иштирокида телекоммуникация тармоқларини қайта таъмирлаш ишлари фаол олиб борилмоқда. Замонавий телекоммуникация ва компьютер тизимлари, компьютер ва телекоммуникация техникаси ишлаб чиқарадиган кўшма корхоналар барпо этилмоқда.

Давлатнинг фаол қўллаб-қувватлаши натижа-сида вужудга келтирилган ва жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган ишлаб чиқариш инфраструктураси ижтимоий инфраструктура ҳамда транспорт тармоқлари ва телекоммуникациялар тизими республикада инвестиция муҳитини яхшилашга хизмат қилмоқда. Булар чет эллик инвесторларнинг кўшма корхоналар барпо этиш билан боғлиқ жами харажатларини сезиларли даражада камайтиради, янги қувватлар ва корхоналарни ишга тушириш муддатларини анча қисқартиради. Натижада сарфланган сармояларнинг самараси ортади.

КЕНГ ҚЎЛАМЛИ ЎЗГАРИШЛАР ВА ҲАМКОРЛИК КАФОЛАТЛАРИ

Очиқ демократик давлатни қуриш, бозор муносабатларини вужудга келтириш халқаро элита роф этилган конституциявий ҳамда ҳуқуқий асосда амалга оширилмоқда. Бу асос иқтисодиётни ислоҳ қилиш, унинг кенг қўламли жаҳон ҳамжамиятига интеграцияланиши учун кучли ҳуқуқий кафолатлар ва шарт-шароитларни таъминлаб беради.

Республикада қабул қилинган биринчи Конституция ва бир қатор асосий қонуんлар ҳаётининг ҳамма томонларини демократиялаштириш, жамиятимизни янгилаш ҳамда Ўзбекистонни ўзининг ишончли ва истиқболли ишрнин деб билаётган жаҳондаги кўнлаб мамлакатлар билан ҳамкорлик жараёнлари орта қайтмаслигининг қудратли ҳуқуқий кафолати бўлиб хизмат қилмоқда.

Биз ўзимиз учун қатъий хулоса чиқариб оламиз: демократик жамият, бозор иқтисодиёти сари бошланган ҳаракатнинг орта қайтмаслиги ва барқарорлиги унинг ҳуқуқий асосларини шакллантиришга бевосита боғлиқдир. Мустаҳкам ҳуқуқий асос бўлгандагина эски, ўз умрини яшаб бўлган тузумни тўла ишонч билан қайта қуриш, ривожланган юқори самарали бозор иқтисодиётига эга янги жамиятни қуриш мумкин бўлади.

Қонуннинг устуңлиги бизнинг ислохотлар моделimizдаги етакчи тамойилдир. У ҳуқуқий давлатнинг асосий мезонларидан бири бўлиб

хизмат қилади. Буюк бобомиз Амир Темур “Қонун ҳукмрон бўлган жойда эркинлик ҳам бўлади” деган доно сўзларни олтин ҳарфлар билан ёзиб қўйишга амр берган эди.

Ўтган даврдаги қонунчилик фаолиятини таҳлил қилиб ва умумлаштириб, мамлакатда қабул қилинган қонун ҳужжатларининг қуйидаги асосий туркумларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

Биринчидан, давлатчилигимизни мустақкамлашга ва давлат тузилмаларини такомиллаштиришга қаратилган қонун ҳужжатлари. Улар миллий манфаатларни ҳимоя қилишни таъминлашга, мулофазза қобилиятимизни ва хавфсизлигимизни мустақкамлашга ҳокимият органлари ва бошқарув тизимини шакллантиришга қаратилган қатор қонунлар тизимини ўз ичига олади.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ўз фаолиятида ҳокимиятларни тақсимлаш тамойилларига амал қилиб, ислохотларни амалга оширишда, ҳуқуқий давлат ва фуқаролар жамиятини вужудга келтиришда асосий бўгин ҳисобланади. Улар ўз фаолиятини амалга оширар экан, халққа, унинг манфаатларига хизмат қилмоқда, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминламоқда.

Иккинчидан, иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг ҳуқуқий негизини ташкил этадиган қонунлар. Шунингдек, фуқароларни ижтимоий ҳимоялашни, мулкдорлар синфини шакллантиришни, мулкчиликнинг ҳамма шакллари тенг ҳуқуқли ривожланиши, талбиркорлик тараққий топиши, молия, солиқ ва банк сиёсати та-

комиллашуви ва бошқаларни таъминлайдиган қонунлар.

Учинчидан, жамият сиёсий тизимини эркинлаштириш ва демократиялаш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг таъсирчан механизмини таъминлашга қаратилган аниқ чора-тадбирларни амалга оширишнинг ҳуқуқий асосини ташкил этадиган қонун ҳужжатлари. Улар фуқароларнинг жамиятти бошқаришдаги иштироки кенгайтирилиши, матбуот эркинлиги ва оммавий ахборот воситалари ишини такомиллаштиришнинг ҳуқуқий таъминланишини вужудга келтирди.

Тўртинчидан, Ўзбекистонни халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида белгилайдиган, республиканинг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий алоқаларини тартибга соладиган, фаол ва кенг кўламли халқаро ҳамкорлик учун мустақкам ҳуқуқий кафолатлар яратиб бералган қонунлар.

Қонун ҳужжатларининг биронтаси ҳам қабул қилинган бошқа қонун туркумларига боғлиқ бўлмаган ҳолда амал қила олмаслигини яхши биламиз. Улар ўзаро таъсирда, бир-бирини тўлдирган ва бойитган ҳолда жамиятни ўзгартириш ва ислоҳ қилиш учун старли даражада мустақкам замин яратади. Масалан, бозор ислохотлари кафолатларини ва орта қайтмаслигини таъминлайдиган қонун асослари ҳақида гапирар эканмиз, иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг ҳуқуқий негизини ташкил этувчи қонун туркумлари билангина чекланиб қола олмаймиз.

Бозор муносабатларини қарор топтириш учун ҳуқуқий пойдеворни давлат ва жамият ҳаётининг ҳамма томонларига тааллуқли бўлган қонун ҳужжатларининг бутун мажмуи, энг аввало, мамлакат Конституцияси яратиб беради.

Халқаро ҳуқуқ нормаларининг ички қонунлардан устуңлиги республикада қонунчилик фаолиятини ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг асосий қойдаларидан бири эканлигини эътиборда тутиш зарур. Бу ҳол фақат қонунларнинг доимо умум қабул қилган халқаро нормалар ва қондаларга мувофиқлантириб келинаётганлиги ва яқинлаштирилаётганлиги билангина эмас, балки мамлакатимиз халқаро нормаларнинг жарийлигини кафолатлайдиган ҳамма мажбуриятларни ўз зиммасига олаётганлиги билан ҳам рўёбга чиқарилмоқда.

Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатларни шакллантириш, ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг, фуқароларнинг иқтисодий эркинликлари, тadbirkorлик эркинлиги, маъмурий-буйруқбозлик усулида бошқаришдан воз кечишнинг мустаҳкам конституциявий асослари белгилаб қўйилди.

Конституцияда жамиятимизнинг асоси — кўп укладли бозор иқтисодиёти ва фуқароларнинг хусусий мулк қонун ва давлат томонидан ҳимоя қилиниши ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаб қўйилган.

Сўнги 75 йил мобайнида биринчи марта хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясида эканлиги қонуан мустаҳ-

камлаб қўйилди. Асосий Қонун ҳужалик фаолиятига давлатнинг аралашин борасидаги монопол ҳуқуқи олдига қўйилган қудратли тўсиқ бўлиб хизмат қилмоқда. У иқтисодий фаолият эркинлигини таъминлайди, хусусий тadbirkorнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини кафолатлайди, эркин ва ҳилол рақобат учун шароит яратиб беради, бозор муносабатларига кенг йўл очади.

Фуқарога мол-мулкка хусусий эгаллик қилишдан иборат конституциявий ҳуқуқнинг берилиши одамда ўз қадрига эгин, ўзгалар иродасига боғлиқ бўлмаслик ҳисси, жамиятимизни янгилаш ва ривожлантиришда унинг фаол, ташаббускор ва бунёдкор роли мустаҳкамланишига ёрдам беради. Конституцияда бундай дейиладиган: “Бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини ҳилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устуңлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тadbirkorлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шакллариининг тенг ҳуқуқлигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди”.

Иқтисодий ривожланишнинг, қўйилган иш-вестицияларни ҳимоя қилишнинг энг муҳим кафолати қонунчилик асосимизнинг барқарорлигидир.

Қисқа вақт мобайнида бир печта Конституциялар қабул қилиб улгурган советлардан кейинги қатор мамлакатлардан фарқли ўлароқ,

Ўзбекистонда қонунчилик асосининг барқарорлиги принципіга қатъий амал қилинмоқда. Қонунчилик фаолиятининг бутун тизими янги қонуларни тайёрлашга ҳамда амалдаги қонунларни, ислохотлар йўлидан жўшқин илгарилаб борилаётганини ва ўзгариб турган шароитни ҳисобга олган ҳолда, такомиллаштиришга қаратилган.

Айни чоғда қонунчиликдаги ўзгаришлардан ишончли кафолатлар мавжуд. Айтайлик, агар қонуларни ўзгартириш натижасида инвестицияланган шартларни ёмонлашса, инвестицияни амалга ошириш пайтида ишлаб турган қонун нормалари чет эллик инвесторларга нисбатан 10 йил давомида қўлланилаверад.

Ташқи сиёсатга доир принципларимизни белгилаб берувчи конституциявий қоидаларга асосланган ҳолда, "Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолиятининг асосий принциплари тўғрисида" ги, "Чет эл инвестициялари ва хорижий инвесторлар фаолиятининг кафолатлари тўғрисида" ги, "Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида" ги Ўзбекистон Республикасининг қонулари, шунингдек, бир қанча бошқа қонун ҳужжатлари ва норматив ҳужжатлар қабул қилинди. Улар ташқи иқтисодий фаолиятни кучайтириш, чет эллик инвесторлар учун қулай шароитлар яратиш ҳамда хорижий мамлакатлар тадбиркорлари билан савдо-иқтисодий алоқаларни кенгайтириш имконини берди.

Жамиятимизнинг жаҳон цивилизациясига кенг кўламда интеграцияланиши, иқтисодиёти-

мизга инвестициялар олиб кирилиши учун ҳуқуқий ва ташкилий шароитлар яратдик. Ўзбекистон "очиқ эшиклар" сиёсатини олиб бормоқда, чет эллик инвесторлар тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишлари учун ишончли ҳуқуқий кафолатлар ва кенг иқтисодий имкониятлар бермоқда.

Хорижий инвесторлар учун энг қулай тартиблар яратилган ва улар муттасил такомиллаштирилиб боришмоқда. Чет эл сармоеси ингириокида ишлаб чиқариш корхоналари очиб жараёни мумкин қадар осонлаштирилган.

Республикада қабул қилинган қонунлар ва қонун асосидаги ҳужжатлар чет эл фирмалари ва компаниялари Ўзбекистон бозорларида фаол иштирок этиши учун солиқ соҳасидаги имтиёзлар ва рағбатлантириш чораларининг, сиёсий ва тижорат соҳасидаги хавф-хатарлардан кафолатларнинг яхлит тизимини, қулай қонуний шароитларни яратиб беради.

Амалдаги қонунлар чет эллик инвесторларга берадиган асосий кафолатларнинг тўлиқ бўлмаган рўйхати қуйидагилар:

Биринчи. Ўзбекистон Республикасидаги хорижий инвестициялар национализация ва реквизиция қилинмайди.

Иккинчи. Хорижий инвесторларга қонуний фаолият натижасида олинган фойдани ва бошқа маблағларни ҳеч бир чекловсиз чет эл валютасида чет элга ўтказиш кафолатланади. Шунингдек, импорт бўйича олиб кирилаётган хом ашё, буг-

тиёзларнинг тўлиқ бўлмаган рўйхатидир. Булардан ташқари, чет эл сармоясини иштирокидаги корхоналар республиканинг ҳамма қорхоналарига соҳа соҳасида берилган имтиёзлардан ҳам фойдаланади.

Чет эллик инвесторларга ёрдам кўрсатиш мақсадида Ўзбекистонда ихтисослаштирилган ташкилотлар ва муассасалар тармоғи ташкил этилган. Булар — Чет эл инвестициялари бўйича агентлик, Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси, “Ўзбекинвест” Миллий экспорт-импорт сугурта компаниясидир. АИГ (АҚШ) билан бирга сиёсий хавф-хатарлардан сугурталаш бўйича кўшма корхона — “Ўзбекинвест Ингертенишл” таъсис этилган. Унинг қароргоҳи Лондонда жойлашган. Лизинг компанияси ташкил этилди. Унинг муассислари — Халқаро молия корпорацияси, Еврона тиклаш ва тараққиёт банки, “Малайзан Бэнк Берхард” (Малайзия) ва бизнинг Ташқи иқтисодий фаолият миллий банкимиздир.

Республикада чет эл инвестицияларини ишончли сугурта билан химоялаш таъминланмоқда. Сугурталанишнинг таянч ставкалари халқаро амалиётда қабул қилинганидан анча паст. Сугурта пули тўланмаган тақдирда ўз сармояларини Ўзбекистон Республикасига инвестициялаган чет эллик кредиторлар сугурта ҳодисаси юз бергач, атиги 30 кун ўтганидан кейин талаб билан муражаат қилишлари мумкин. Ҳолбуки, жаҳон амалиётида бу муддат 180 кун қилиб белгиланган.

Чет эллик инвесторларга республикада мавжуд бўлган кафолатлар, имтиёзлар ва рағбатлан-

тириш чораларининг тўлиқ бўлмаган рўйхатини келтиришнинг ўзигагина Ўзбекистон капитал сарфлаш учун қулай, ҳамкорлик учун ишончли мамлакат эканлигидан далолат беради.

Биз қонуничлик тизимини тубдан ўзгартиришгагина эмас, балки қабул қилинган қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларни рўёбга чиқариш борасида ҳокимиятнинг қонуни чиқарувчи ва ижро этувчи тармоқлари уйғун ҳаракат қилишига катта аҳамият бермоқдамиз. Шу сабабли қабул қилинган қонунларни кундалик ҳаёта тағбиқ этиш масаласи биз учун ҳамма вақт долзарбдир. Олдинги маъмурий-буйруқбозлик тизимининг зўравонлигидан фарқли ўлароқ, қонуни жамиятни бошқаришнинг мукаммал воситаси, барча органлар фаолиятининг, ҳар бир фуқаро хулқ-атворининг мезонига айланиб бормоқда.

Қисқа қилиб айтганда, мустақиллик йилларида республикада халқаро миқёсда қабул қилинган юридик принциплар ва нормаларга асосланган кенг ҳуқуқий макон вужудга келтирилди. Мазкур норма ва принциплар ишон ҳуқуқлари, эркинликлари устуворлигига асосланади. Бу эса ислоҳотлар, тараққиёт ва ўзаро фойдали ҳамкорликнинг орта қайтмаслиги учун кафил бўлиб хизмат қилади.

Жаҳон тажрибаси, кейинги йилларда эса ўзимиз тўплаган тажриба ҳам шуни яққол кўрсатмоқдаки, иқтисодий, сиёсий, маънавий соҳаларда кенг миқёсдаги ўзгаришларни муваффақиятли амалга оширишнинг, ижтимоий муносабатларни тубдан ислоҳ қилишнинг, дунё

хамжамияти томонидан эътироф этилиши ва фаол халқаро ҳамкорликнинг фойд муҳим шартини — мамлакатда ижтимоий-сиёсий барқарорликни, фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тоғувлик-ни таъминлашдан иборат.

Ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаш, айниқса, энг қийин бўлган ўтиш даврида, давлатнинг узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган аниқ сиёсатини ўтказиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Бу эса, ўз навбатида, миллий давлатчиликни қарор тоғтириш, халқаро муносабатларни мустаҳкамлаш, ислоҳ қилинаётган иқтисодиётга чет эл инвестицияларини кенг жалб этишнинг асосий шартидир.

Маблумки, чет эллик инвесторлар ва инвестициялар ўз фаолиятлари учун қонунчилик асослари яратилибгина қолмасдан, балки барқарор фаолият кўрсатиш учун реал шарт-шаройтлар мавжуд бўлган, ижтимоий-сиёсий барқарорлик таъминланган, сиёсий хавф-хатарлар энг кам даражага келтирилган, миллатлараро ва фуқаролараро нифоқлар бўлмаган мамлакатгагина келади. Иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва чет эллик инвесторларнинг қизиқиш билан фаолият кўрсатишлари учун жуда яхши қонунчилик асосини яратиш, энг илгор қонунлар қабул қилиш мумкин. Бироқ агар жамиятда барқарорлик бўлмаса, сиёсий ларзалар, фуқаролар урушлари ва минтақавий можароларга қарши қафолавлар бўлмаса, қабул қилинган қонунлар ишлагани, ислоҳ қилинаётган иқтисодиётнинг таркибий гузилишини ўзгартириш учун зарур инвестиция-

ларнинг келиши ҳақида гап бўлиши мумкин эмас.

Айнан жамиятдаги барқарорлик ва давлат сиёсатини олдиндан айта билиш мумкинлиги кагга кўламдаги тўб ўзгаришларни амалга ошириш, кенг инвестиция фаолияти учун асос бўла олади.

Ана шу бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган икки вазифа: бир томондан ҳаётнинг ҳамма соҳаларини муваффақиятли ислоҳ қилиш ва барқарор ривожлантириш; иккинчи томондан, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаш — ресурбликада амалга оширилаётган сиёсатнинг ўзалини ташкил этади. Айнан ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг сақланиб турганлиги мустақил давлат сифатида Ўзбекистоннинг муҳим хусусиятидир.

Ўзбекистон советлардан кейинги мамлакатлар орасида биринчилардан бўлиб жамиятда ижтимоий-сиёсий вазиятнинг беқарорлашуви, бузулгичликдан иборат митингбозлик ҳамда сиёсий, миллий ва диний экстремизм қандай дахшатли оқибатларга олиб келиши мумкинлигига ўзининг аччиқ тажрибасида ишонч ҳосил қилди ва тушуниб етди.

Ўзбекистон бошланғич ижтимоий-иқтисодий имкониятлари собиқ СССР таркибидаги кўчлик республикаларлагидан анча ёмон, “демографияк портланг” хавфи мавжуд бўлган вақтда ислохотларни бошлади. Бу вақтда нормал ҳаёт кечириш учун яроқли ерлар чекланган, иқтисодиёт ҳаддан ташқари бирёқлама ривожланган эди. Ўзбек халқининг миллий ўзлигини аниқлаш ҳисси

тоғал қарулар усулда бостириш, бу э
 кучли и ички омилларни вазият
 чиқа ижтимоий кескинлик
 Улар эди. У
 фожбекистон халқи Фароҳи бўл
 милли агли воқеаларнинг гуффи қаш
 га олглараро нифоқлар халқи бири
 ри қўб келиши мумкинлиги қарам
 ниғи, ёлди. Ижтимоий-сиёсий била
 жамиятчим, халқимиз меҳнатстрем
 кор э ижобий жиҳатларни тазийқ
 тузумнинг, мингиллар орқалиб қолпа
 муамдан бизга мерос бўлиб қолган
 лиғи боларни яна ҳам ўткир қўлга қ
 мамлакат тушулди. Хокимиятнинг ёқаси
 қўйи қатни миллий фалонлар хил
 параслар мумкин бўлган делетант
 расулар, сийсатболлар, дийиз гур
 табозлар ва айрим масъулиятли
 анлисизлигининг бутунлай ҳаро
 ўз эди. Қандай қандай
 лиғибекистон халқи бунинг аса, бу
 ни п и ва у тўхтатиб қолишми
 ва тарғлатиб юбориши, жамият
 ларни қоқликка олиб келуриланиш
 лар қ бошлаб юбориши, янгустақил
 давлати ўлига, республикани ҳамда
 тири сифатида қайта тикланиш
 кўрди йўлига гов бўлиши
 Янги ўнгишимизнинг аслиқ таж
 ни очин ўнгишимизнинг аслиқ дав
 иқ демократик ва хуқуқий дав
 латни фақат

ХАВОСЎЗЛИККА РАҲЛИД, БАРҚАРОРЛИК ШАРТЛАРИ ВА ТАРАҚҚИЁТ КАФОЛАТЛАРИ

бир шарт билан шакллантириш мумкинлигига
 қайта-қайта ишонтирмоқда. Бу шарт шундан ибор
 рақиб, одамлар ижтимоий-сиёсий барқарорлик
 нинг ҳамда мамлакатда қонунийлик ва тартибни
 сақлашнинг сўнмас қадриятини англаб етишла
 ри даркор. Ҳар бир фуқаро муайян даражада ўзи
 ни жамиятда юз бераётган ўзгаришларнинг иш
 тирокчили деб ҳис қилиши лозим.

Мамлакатнинг кўп миқлиги халқи — Ўзбек
 кистон келажаги буюк давлат, деган жинсланиги
 рувчи гоғни қабул қилди. Таълаб олинган исло
 хотлар йўлини қўллаб-қувватлади. Бу ҳол ижти
 мой ҳамфикрликнинг, давлат ва жамиятни
 ривожлантириш стратегиясининг асоси бўлиб
 қолди. Бугун, республика мустақиллиги ва суве
 ренитетининг беш йиллигидан кейин ҳам жамият
 ни жинслантиришга қодир бўлган миллий гоғлар
 ҳамда вазифаларнинг аҳамияти жуда катта.

Янги миллий давлатчиликни қарор топтириш
 нинг энг қийин даврида биз ҳар хил бузғунчи
 омилларга ҳамда жамиятни сиёсий, диний, эт
 ник ва бошқа белгилар бўйича парчалаб юбо
 риш хавфларига ишончли тўсиқ қўя олдик.

Хуллас, айтишимиз мумкинки, Ўзбекистон
 да эришилган ижтимоий ва сиёсий барқарорлик
 қуйидагиларнинг натижасидир:

Биринчидан, жамият миллатлараро зиддият
 лар, жамиятда тарқоқлик ҳолатини ва беқарор
 ликни келтириб чиқарувчи жуда кучли омил
 ҳисобланган тор гуруҳий манфаатлар тўқнашуви
 га асосланган фуқаролар қарама-қаршилиги ҳало
 қатли эканлигини чуқур тушуниб ва англаб етди;

иккинчидан, жамиятти тубдан ислоҳ қилишнинг чуқур ўйланган дастури ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Бу дастур жамият томонидан қабул қилинди ва уни бугун халқ қўллаб-қувватлади. Давлат аҳолини ижтимоий ғимоялашга қаратилган кучли чора-тадбирларни амалга оширди, бу эса ижтимоий тараққиётнинг ғоят муҳим мақсадлари ва устувор йўналишлари бўйича ижтимоий келишувга эришиш учун асос бўлди; учинчидан, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг ҳокимиятларни демократик негизда бўлиши таъминлига асосланган янги тизим ташкил этилди ва у самарали ишлаб турибди. Шунингдек, маҳаллий ҳокимият идоралари ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ваколатлари кенгайтирилди. Турли сиёсий ва ижтимоий ҳаракатлар, нодавлат тузилмаларининг фаол, энг муҳими, амалий фаолияти учун кенг ҳуқуқий макон вужудга келтирилди. Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиб сақлаб қолинди ва мустаҳкамланди.

Буларнинг ҳаммаси мамлакатда ижтимоий ва социал барқарорликка, миллатлараро тинчлик ва фуқаролар тотувлигига асос бўлди. Ўз навбатида, жамиятимизни муваффақиятли ислоҳ қилиш ва янгилашнинг энг муҳим шартига айланди.

Шундай шарт-шароитларни таъминламай туриб, иқтисодий ислохотни пухта ўйлаб рўёбга чиқариш, бозор муносабатларини жорий этиш, мулкчилик шаклларини ўзгартириш, қисқаси, жамиятни янгилаш борасидаги узоқ муддатли сиёсатни муваффақият билан амалга ошириш мумкин эмаслигини биз жуда яхши англаймиз.

Ҳамина шунга эътиборини қилишимиз керакки, айнан жамиятимиздаги барқарорлик — энг катта бойлигимиздир. Бундан буюн ҳам муваффақият-ли ривожланишимизнинг кафолатидир.

Ижтимоий-сиёсий барқарорлик — жамиятимизни сиёсий ислоҳ қилиш асоси. У сиёсий тизим институтларининг самарали ишлаганини таъминлайдиган, қонунийлар ишлагани ва жамоат тартиби, хотиржамлик ва хавфсизлик сақлаганини учун негиз яратувчи пойдевордир.

Шу билан бирга жамиятда барқарор вазият мавжуд бўлган шароитдагина сиёсий партиялар ва жамоат ҳаракатлари жамият тараққиётининг муаммоларини кенг, ошқора муҳокама қилиш имконига эга бўлади. Олдиларига қўйган мақсадларига эришади, ўз салоҳиятларини рўёбга чиқаради, демократик давлат ва ижтимоий ҳокимият институтларини шакллантиришда қатнашади.

Хулоса қилиб айтганда, ижтимоий-сиёсий барқарорлик — жамиятнинг жўшқин ва тадрижий ривожланиши, жаҳон тизимида интеграциялануви учун асосий негиз ва шарт-шароитдир. Энг мураккаб ўтиш даврида жамиятда барқарорликни сақлаб туриш айниқса муҳим. Бундай пайтда ижтимоий ва иқтисодий зиддиятлар кўнгилга ижтимоий ўзгаришларнинг ўткинчи руҳдалиги сабабли янада кескинлашади. Бу эса барқарорликни бир қадар кенгроқ тушуниш имконини беради. Ижтимоий-сиёсий барқарорлик, миллий ҳамжихатлик, фуқаролар тотувлиги — жамиятнинг янгилаш ва ислоҳ қилишнинг, барқарор ривожланиш ҳамда тараққиётнинг пойдевори ва кафолатидир.

ЖАҲОН ҲАМЖАМИЯТИ БИЛАН ҲАМКОРЛИК

Ўзбекистоннинг мустақил ривожланишидаги ўтган қисқа тарихий даврда республикани суверен давлат сифатида қарор топтириш юзасидан улкан ишлар амалга оширилди. Ҳозир Ўзбекистонни 165 давлат тан олган. Дунёдаги 120 дан ортиқ мамлакат билан расмий дипломатия муносабатлари ўрнатилган. Тошкентда 35 мамлакат ўз элчихонасини очган.

Бугунги кунда Ўзбекистон тўла ҳуқуқли асосдаги обрўли ва нуфузли халқаро ташкилотлар таркибига кирган бўлиб, барча қитъалардаги ўнлаб мамлакатлар билан дўстона алоқаларни ривожлантириб бормоқда. Энг йирик банк ва молия органлари, нодавлат ва ноҳукумат ташкилотлари билан яқиндан ҳамкорлик қилмоқда. Республикада 88 та чет давлат ваколатхоналари рўйхатдан ўтган, 24 та ҳукуматлараро ташкилот ва 13 та ноҳукумат ташкилоти ишлаб турибди. Ўтган йиллар мобайнида республика кўплаб жуда муҳим халқаро конвенцияларга қўшилди.

Ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий алоқаларни шакллантиришда Ўзбекистон ўз мустақиллигининг дастлабки йилларидаёқ ишлаб чиқилган қўйидаги асосий тамойилларга амал қилмоқда.

Биринчидан, ўзаро манфаатларни ҳар томонлама ҳисобга олган ҳолда давлат миқдорий манфаатларининг устунлиги;

Иккинчидан, тенг ҳуқуқлилиқ ва ўзаро манфаатдорлик, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик;

Учинчидан, мафзуравий қарашлардан қатъи назар ҳамкорлик учун очиқлик, умуминсоний қадриятларга, тиғчилик ва хавфсизликни сақлашга содиқлик;

Тўртинчидан, халқаро ҳуқуқ нормаларининг давлат ички нормаларидан устуворлиги;

Бешинчидан, ташқи алоқаларни ҳам икки томонлама, ҳам кўп томонлама келишувлар асосида ривожлантириш.

Биз ташқи алоқаларни халқаро муносабатларнинг турли йўналишлари бўйича муваффақиятли ривожлантиришни хавфсизлик ва барқарорликнинг кафолати деб биламиз. Ўзбекистон дунё учун очиқ. Биз ҳам дунёнинг Ўзбекистонга жуда катта қизиқин билан қараётганини ҳис этмоқдамиз. Бу эса Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиши учун энг яхши кафолатдир. Бугун биз Ўзбекистон капитал сарфлаш нуқтаи назаридан ҳам, дунё миқёсидаги кенг қамровли хавфсизликнинг таркибий қисми сифатида минтақада барқарорликни таъминлаш нуқтаи назаридан ҳам борган сари эътиборга сазовор бўлиб бораётганини далоли деб биламиз.

Биз жаҳон ҳамжамияти билан кенг кўламли интеграцияланган замонавий демократик далафатни қуришдан иборат стратегик вазифани ҳал қилар эканмиз, жаҳон ҳамжамиятининг ўзи бугунги кунда серқирра бўлиб бораётганини жуда яхши тушунамиз. XX аср охирида дунёда жўрғофий-сиёсий аҳамияти ва кўлами жиҳатидан нобўй ўзгаришлар рўй бермоқда. Бу ўзгаришлар бетакрор. Улар нафақат мамлакатлар ўртасида-

ти ўзаро муносабатларда вужудга келган қарашлар ва уларнинг механизmlарини чуқур ўйлаб кўришни, балки кўп жиҳатдан қайта баҳолашни ҳам талаб қилади. “Совуқ уруш” даврида халқаро муносабатларга асос бўлган кўп қоидалар, тамойил ва ғояларни тубдан қайта кўриб чиқиш талаб қилинмоқда. Бугун дунё яхлит ва бир-бирига боғлиқ тизим бўлиб бормоқда, унда ўзи-ўзидан қаноатланишга ва маҳдудликка ўрин йўқ. Бу ҳол ҳозирги халқаро муносабатларни шакллантиришда, халқаро тузилмалар билан ўзаро алоқаларда ва уларнинг фаолиятида илтироқ эътилодга муволақо янгича ёндашувларни ишлаб чиқишни зарур қилиб қўймоқда.

XXI аср, шубҳасиз, халқаро муносабатларда бугун дунё қамраб олинадиган аср бўлади. Бундай шароитда интеграция жараёнини, халқаро институтлар ва ташкилотларда суверен давлатларнинг илтироқ этишини кенгайтириш жараёнини фақат тарих тақозоси деб эмас, балки айрим минтақалар кўламида ҳам, шунингдек, умуман — бугун сайёрамиз кўламида ҳам собит-қадамлик, барқарорлиқнинг кудратли омили деб ҳисобламоқ зарур.

Бу ҳолда масала халқаро интеграция жараёни ларида қатнашни ёки қатнашмаслик тарзида қўйилмайди. Янги мустақил давлат бўлган Ўзбекистон учун, энг аввало, ташқи сиёсатнинг оқилона мақбулликка ҳамда давлатимиз, жамият ва инсоннинг узоқни кўзловчи манфаатларига асосланадиган энг муҳим тамойилларига қатъий риоя этиш улкан аҳамият касб этмоқда.

Биз учун мустақиллик — ўз эркинлигимизни англашгина эмас, балки аввало ўз ҳаётимизни ўз иродамиз билан ва миллий манфаатларимизни кўзлаган ҳолда ташкил этиш, ўз келажагимизни ўз кўлимиз билан қуриш ҳуқуқидир. Шу боис ўз-ўзидан аёнки, агар интеграция мамлакатимизнинг озодлиги, мустақиллиги ва худудий яхлитлигини чеклаб қўйса ёки қандайдир мафкуравий мажбуриятлар билан боғланса, у ҳолда чегдан олиб келинадиган ҳар қандай интеграция биз учун номақбул.

Интеграция ҳақида гапирар эканмиз, манфаатлар бирикувининг хилма-хил механизmlари ва шакллари ҳамда интеграция турлари мавжудлигига асосланамиз. Бунга шерикчилик ва ҳамкорлик қилишга интилаётган мамлакатларнинг бошланғич шарт-шароитлари турличалиги сабабдир. Ўзбекистон бир вақтнинг ўзида турли даражаларда — дунё миқёсида ва минтақа кўламида — интеграция жараёнларида қатнашса-да, аммо бир муҳим қоидага: бир давлат билан яқинлашиш ҳисобига бошқасидан узоқлашмаселикка амал қилади. Биз бир субъект билан шерикчиликнинг мустаҳкамланиши бошқалар билан шерикчилик муносабатларининг заифлашувига олиб келишига қаршимиз. Шу сабабли Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги интеграциялашуви еسرқирра жараёндир.

Биз мамлакатимиз иқтисодий жиҳатдан риояланган бозор тизимига эга бўлган демократик давлат ҳақидаги ҳозирги замон тушунчаларига мос келган тақдирдагина жаҳон ҳамжамия-

ятига киришимиз мумкинлигига асосланамиз. Айни чоғда мамлакат жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорлик ўрнатган тақдирдагина, яъни халқаро меҳнат тақсимолида ўзининг муносиб ўрнини топганда, минтақа ва бутун дунё хавфсизлик тизимларини барпо этишда фаол иштирок этгандагина уни замонавийлаштириш мумкин бўлади.

Ўзбекистоннинг халқаро муносабатларининг турли субъектлари билан алоқалари қанчалик чуқур ва кенг бўлса, улар билан муносабатларда ноаниқликлар, ётсиранишлар, муаммолар ва ҳал қилинмаган масалалар, қутилмаган воқеа-ҳодисалар шунчалик кам бўлади. Худди шу нарса хавфсизликка солинаётган таҳдидларни бартараф этиш ва барқарор ривожланишни таъминлашнинг зарур шартидир.

Қолаверса, биз мамлакатлар ва давлатларнинг хавфсизлик даражаси уларнинг интеграция жараёнларида қатнашиш даражасига бевосита боғлиқ деб ҳисоблаймиз. Мамлакат қанчалик интеграция алоқалари билан боғланган бўлса, унинг хавфсизлигига таҳдид шунчалик кам бўлади.

Биз жаҳон ҳамжамиятидаги интеграциялашув ҳақида гапирганимизда, энг аввало, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти фаолиятида иштирок этишимизни назарда тутамиз. 1997 йил 2 мартда Ўзбекистон БМТга аъзо бўлганлигига беш йил тўлди. Биз ўзимизнинг бундай обрўли халқаро ташкилот иницияти иштирокимизни Марказий Осиё минтақасида хавфсизлик, тинчлик ва тувлиқни таъминлашнинг кескин муаммоларига

жаҳон жамоатчилиги эътиборини қаратиш имконияти деб биламиз. Хозирги пайтда умумий хавфсизлик муаммосига алоқадор бўлган халқаро ташкилотлар гоят хилма-хил бўлишига қарамай, фақат БМТгина хавфсизликни сақлаш ва таъминлашга хизмат қиладиган — олдини олишга қаратилган дипломатиядан тортиб то тинчлик ўрнатишга қаратилган операцияларда қатнашишга тacha бўлган воситаларнинг ҳаммасига эга.

Ўзбекистоннинг танаббуси билан ва БМТ раҳнамолигида 1995 йили Тошкентда Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик муаммоларига бағишланган халқаро семинар муваффақиятли ўтди. Унда 20 та халқаро ташкилот ва жаҳоннинг 30 дан ортиқ мамлакати, шу жумладан АҚШ, ГФР, Франция, Буюк Британия, Россия, Япония, Хитой, Ҳиндистон, Покистон, Эрон ва бошқа давлатларнинг дипломатия ҳамда ҳукумат вакиллари иштирок этишди.

Бизнинг БМТ билан муносабатимиз халқаро жамоатчиликдан ёрдам ва мадад олиш истигимиздан кўра (гарчи бутунги кунда бу ҳам жуда катта аҳамиятга эга бўлса-да), кўпроқ БМТ сайёҳаракатлари муваффақиятли амалга оширилишига, унинг фаолияти янги мазмун билан бойинишига кўмаклашишга интилишга асосланали. Жаҳондаги жўгрофий-сийёсий вазиятнинг ўзгариши янги минг йилликда БМТ таркибий тузилиши ва БМТ фаолиятини такомиллаштиришни ҳам талаб қилмоқда. Дунёда бир қатор давлатлар пайдо бўлдики, бу давлатлар қудратли ва жаҳон сийёсати кўламидаги таъсири ортиб бораётганлиги ту-

файли Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолари бўлиши мумкин. Айни вақтда БМТнинг тузилмасигина эмас, балки унинг амал қилиши, иш тартиби ва ҳаракатларни амалга ошириши ҳам буюк давлатларнинг таъсир доиралар учун эски кураш таъсиридан ҳали қутула олгани йўқ. БМТнинг минтақавий можароларни тартибга солиш юзасидан амалга ошираётган тинчлик ўрнатиш йўлидаги ишлар ҳамма вақт ҳам муваффақиятли бўлмаётганлигини қисман шу билан изоҳлаш мумкин.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон табиатан жаҳоншумул ва универсал бўлган бу ташкилотнинг таркибий тузилиши ва фаолиятини такомиллаштиришни бундан буён ҳам фаол ёқлаб чиқаравради.

Шу ўринда БМТнинг интеграция соҳасидаги имкониятлари гоят улканлигини ва унинг ихтирослаштирилган ташкилотлари бу имкониятларнинг танкил этувчилари ҳисобланишини алоҳида таъкиллани лозим. Ўзбекистон мазкур ташкилотлар билан бутунги куннинг ўзидаёқ самарали ҳамкорликни ривожлантирмоқда. БМТ доирасида жаҳон ҳамжамиятидаги интеграциялашувни БМТнинг ихтисослашган муассасалари — ЮНЕСКО, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти, Халқаро меҳнат ташкилоти, ЮНКТАД, ЮНИСЕФ ва бошқалар билан кенг ҳамкорлик қилиш маъносида тушунамиз.

Иқтисодий ислохотларни амалга оширишга, Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги интеграциялашувини таъминлашга халқаро молиявий,

Иқтисодий ташкилотлар — Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки, Халқаро молия корпорацияси, Европа тикланиш ва тараққиёт банки ва бошқалар ҳам кагга ёрдам кўрсатмоқда. Биз мамлакатимизнинг ҳар йили Давос шаҳрида ўтадиган Жаҳон иқтисодий анжумани ишида қатнашиши кагга аҳамиятга эга деб биламиз. Анжуманда қатнашиш Ўзбекистонни ва унинг имкониятларини таништириш, чет эл инвестицияларини жалб этиш учун муҳим аҳамиятга молик.

Жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувининг таркибий қисми лавлатларнинг турли минтақавий бирлашмалари билан алоқаларни ривожлантиришдан иборат. Ўзбекистон минтақавий халқаро ташкилотлар, чунончи, Европа Иттифоқи, ЕХХТ, НАТО, ЭКО, ОИК, Қўшилмаслик ҳаракати ва бошқалар билан ҳам самарали ҳамкорлик қилмоқда.

Булар орасида Европа Иттифоқи алоҳида ўрин тутади. 1996 йили Европа Иттифоқи билан Ўзбекистон ўртасидаги муносабатларни ривожлантиришда бир қанча муҳим ишлар амалга оширилди. Февраль ойида Европа Иттифоқи Кенгаши шерикчилик ва ҳамкорлик тўғрисида Битим тузиш юзасидан Ўзбекистон билан ташқи ишлар вазирлиги ларажасида музокаралар бошланишда қаар қабул қилилди, июль ойида esa Флоренцияда Битим имзоланди. Ўзбекистон советлардан кейинги маконда Россиядан сўнг иккинчи бўлиб Европа Иттифоқи билан шерикчилик ва ҳамкорлик тўғрисида Битим имзоланди.

Ўзбекистон ташқи сиёсатининг Европа йўналиши анча кенгайди — ушбу йўналиш Европа-

даги айрим мамлакатлар билан ҳамкорлик қилишни ҳам, шунингдек, бутун Европа қитъасини ҳам ўз ичига олади. Бу қитъанинг ўз, минтақавий, Европага хос интеграцияси муваффақиятли амалга оширилмоқда.

Европа Иттифоқи билан шерикчилик ва ҳамкорликни биз Ўзбекистоннинг хавфсизлиги ва тараққиётини таъминлашга қўшилган яна бир ҳисса деб ҳисоблаймиз. Чунки бу шерикчилик иқтисодий, маданий, илмий соҳалар билан бир қаторда, сиёсий соҳани ҳам назарда тутати. Бу ҳужжат ҳамкорлик қилишнинг мутлақо янги босқичини бошлаб беради, Ўзбекистон, Европа Иттифоқи ва унга аъзо бўлган мамлакатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ҳуқуқий негизини яратати, иқтисодий, илмий-техникавий, маданий алоқалар учун кенг имкониятлар очати, мунтазам сиёсий мулоқот учун институционал асос яратати.

Имзоланган Битим иккала томоннинг ҳам фаол шерикчилик қилиш учун асос яратишга интилаётганидангина далolat бериб қолмайди. Мазкур Битим Ўзбекистонда демократик жамият муваффақиятли қурилаётганини, халқларимизни инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, фуқаролик эркинликлари ва ҳуқуқий давлат сингарини умумий қадриятлар бирлаштириб турганлигини яққол тасдиқлайди.

Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЕХХТ) билан самарали ҳамкорлик қилаётганимизни алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман. Бу ҳамкорлик даражаси ЕХХТ билан биргаликда

амалга ошириляётган тадбирларда ва бу ташкилот расмий мансабдор шахсларининг Ўзбекистонга ташрифидида яққол кўзга ташланмоқда.

1996 йил декабрида Лиссабон саммитида интироқ этганимиз Ўзбекистоннинг ЕХХТ билан муносабатларини ривожлантиришда салмоқли воқеа бўлиб қолди. Мазкур анжуман доирасида Ўзбекистон хавфсизлик муаммосига доир ўз қарашларини баён этин ҳуқуқига ва имкониятига эга бўлди. Бизнинг ЕХХТнинг Марказий Осиёдаги фаолиятини кучайтиришга оид даъватимиз тулуғлиб қабул қилинди ва у Лиссабон декларациясида ҳужжатлантирилди. Бу аслида ЕХХТ ўз ҳужжатларида мазкур минтақادا барқарорликни қўллаб-қувватлаш ва можароларнинг олдини олиш ниятини баён этган бириинчи ҳодиса бўлди. Хавфсизлик, шу жумладан Европадаги хавфсизлик ҳам чегара билмаслиги буғун ҳеч кимда шубҳа туғдирмайди.

Лиссабонда XXI аср арафасида ялши хавфсизликнинг модели хусусида олиб борилган мунозаралар жараёнида биз хавфсизликнинг бўлинмаслиги ҳақидаги асосий қондани тўла-тўқис қўллаб-қувватлашимизни билдирдик. Шунини мамнуният билан қайд этамизки, можаролар юз бериб турган ҳудудларга яширинча қурол-ярoғ сўказиб беришни тўхтатиш ҳақидаги тақлифимиз Лиссабон учрашувиининг якунловчи ҳужжатида ўз ифодасини тоғди. Умид қиламизки, бу охир-оқибатда XXI аср учун умумий ва кенг қамровли хавфсизлик моделининг таркибий қисми бўлиб қолади.

Шу билан бир қаторда сўнги вақтларда Тошкентда Ўзбекистон ташаббуси билан ЕХХТнинг

бир қатор йирик анжуманлари ўтказилди. ЕХХТ Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича Бюроси (ДИИХБ)нинг “Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар” мавзусидаги халқаро семинар-кеңашчи Марказий Осиё, Европа, Америкадаги 21 мамлакат экспертларининг, пушинг-дек, 29 та халқаро ва ноҳукумаг таъкилотлари вакиллариининг иштирокида кенг мулоқот ўтказиш имкониятини берди. Улар Марказий ва Шарқий Европада омбудсмен институти, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар фаолиятининг ривожланишини, қонунчилик тизимларини такомилланишини ҳамда халқ таълими ва оммавий ахборот воситаларининг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги роли масалаларини кўриб чиқдилар.

ЕХХТнинг ДИИХБ ташаббуси билан “Оммавий ахборот воситалари демократланишириш шароитида” мавзусида семинар ҳам ўтказилди. ЕХХТ Келиштирув ва ҳакамлик суди томонидан ташкил этилган ЕХХТ халқаро семинари ҳам бўлиб ўтди. Буларнинг барчаси тинчлик ўрнатувчи ва ҳуқуқни ҳимоя қилувчи ушбу нуфузли танкилот билан яқин ва самарали муносабатлар ўрнатилганлигидан далолат беради.

Ҳозир бизнинг мамлакатимиз билан НАТО-дек халқаро ташкилот ўртасида ўзаро тушуниш ва ҳамкорлик мавжуд деб айтиш мумкин.

Бизнингча, ўз таркибида демократик давлатларни бирлаштириб турган НАТО фақат Европа қитъасидагина эмас, балки ўзининг сиёсий уст-қурмасини мустаҳкамлаш ва “Тинчлик йўлида ҳамкорлик” дастури ҳисобига жула катта Евроо-

сий минтақасида тинчлик ўрнатувчи омил бўлиши мумкин. Ўзбекистон “Тинчлик йўлида ҳамкорлик” дастурига 1995 йил июль ойида қўшилган бўлиб, бу дастурдаги иштирокимизга ўз мустақиллигимиз ва суверенитетимизни мустаҳкамлаш, ҳозирги замон ҳарбий-техникавий ютуқлардан баҳраманд бўлиш, ҳарбий кадрлар тайёрлашда имкониятларимизни кенгайтириш нуқтаи назаридан қараймиз.

НАТО Бош қотиби Х. Солана ва АҚШнинг НАТОдаги доимий вакили Р. Хангернинг Ўзбекистонга ташрифлари бутун дунё миқёсидаги ва минтақадаги хавфсизлик муаммолари борасидаги қарашларимиз мос келишини яна бир бор намоён қилди. Музокаралар давомида минтақада тинчликни сақлашга, Африқистондаги мижронни сиёсий чоралар билан бартараф этишга, Марказий Осиё минтақасини ядросиз ҳудуд деб эълол қилишга қаратилган ташаббусларимизга тўла тушуниш билан қаралаётгани ва улар қўллаб-қувватланаётганининг шохиди бўлди. Биз Ўзбекистоннинг имкониятлари минтақадаги барқарорлаништирувчи омил сифатида баҳолашнингга тўла-тўқис қўшиламиз.

Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорлик қилишида Европанинг имкониятлари миллий маффаатларимиз нуқтаи назаридан ҳаётий муҳимдир. Европа ва бутун Фарб — юксак технологиялар ва инвестициялар манбаидир, ҳозирги замон демократияси ва инсон ҳуқуқлариининг рамзидир. Буларнинг барчаси XXI асрга хавфсизлиги таъминланган ва барқарор ривож-

ланаётган, юксак даражада тараққий этган ва замонавий демократик давлат бўлиб кириш мақсадида янгиликлар ва тараққийнинг ўзининг стратегик вазифаси қилиб олган ёш Ўзбекистон давлати учун ҳаётий заруратдир.

Биз бунда хавфсизлик ва тараққийёт бир-бирига тақозо этиши тамойилига амал қиламиз. Бу эса, бир томондан, иқтисодийётга инвестициялар олиб келиш учун барқарор ва хавфсиз муҳит яратишни, иккинчи томондан, ҳаётнинг ҳамма соҳаларида кенг кўламли ислохотларни амалга оширадиган мамлакатга бундай хавфсиз муҳитни таъминлашга қодир бўлишини назарда тутаяди.

Жамиятимизнинг демократик ўзгаришларни чуқурлаштириш йўлидан собитқадам ривожлана боришига бошқа халқаро ташкилотлар билан ва энг аввало Осиё минтақасидаги ташкилотлар билан яқиндан ҳамкорлик қилиш ҳам ёрдам беради. Туркийтилли давлатлар ўртасидаги муносабатларни ривожлантириш ва чуқурлаштиришни алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман. Бу мамлакатларнинг анъанавий бўлиб қолган саммитлари доирасида дастлабки босқичда учрашувларга сиёсий руҳ бахш этиш жараёни орда қолганлиги мамнуният ҳиссини уйғотади. Ҳозир унинг қатнашчилари асосий эътиборларини тобора кўпроқ ўз халқлари равшан топиши учун иқтисодий ва гуманитар соҳалардаги муҳим муаммоларни ҳал қилишга қаратмоқдалар.

Туркийтилли давлатлар бошлиқларининг 1996 йил октябрь ойида Тошкентда ўтказилган IV учрашуви бунинг далили бўлди. Мазкур учрашув

туркийтилли давлатлар муносабатларининг асоси, яъни улар халқларининг тарихий, этник-маданий ва маънавий яқинлигидан иборат эканлигини яна бир бор тасдиқлади. Бу ҳол ушбу мураккаб минтақада тишчилик ва хавфсизликнинг кучли кафолатини яратаяди.

Учрашув чоғида фан, маданият, таълим, иқтисодийёт, трансенорт коммуникациялари соҳасида икки томонлама ва кўн томонлама ҳамкорликни янада ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди. “Буёқ Ипак йўлини тиклаш: маърифий туризмни ривожлантириш, туркийтилли давлатларнинг маданий меросини қайта тиклаш, асраш ва барқарор ривожлантириш” дастурини бир-галликда ишлаб чиқиш назарда тутилмоқда. Бу дастурнинг мақсади саёҳат йўналишлари тармогини кенгайтиришдан ва сайёҳликнинг тегишли инфрасуруктурасини кенгайтиришдан иборат.

Юқорида айтиб ўтилганидек, Ўзбекистон ўзининг ташқи алоқаларини ҳам кўн томонлама, ҳам икки томонлама асосла танкил этиш тарафдоридир. Икки томонлама алоқаларни кенгайтириш ҳар қайси томоннинг манфаатларини янада аниқроқ ҳисобга олиш, бир-биримизни яқиндан таниш, узоқ муддатли ўзаро манфаатли ҳамкорликка мустақкам замин ҳозирлаш, шу тариқа барқарорлик ва хавфсизлик учун мустақкам негиз яратиб имконини беради. Ўзбекистон ер юзининг турли чеккаларида ишончли ва манфаатдор шерикларга эга эканлиги мени айниқса қувонтиради. Уларнинг доираси мунтазам кенгайиб бормоқда.

Бизнинг Америка Кўнма Штатлари билан икки томонлама муносабатларимиз давлатли ара-ро алоқаларининг фойт муҳим йўналишлари бўйича изчил ва собитқадамлик билан ривожланиб бормоқда. Бунга Ўзбекистон расмий делегацияси-нинг 1996 йил ёзида АҚШга таширфи ёрдам бер-ди. Мазкур таширф чоғида АҚШ Президенти Б. Клинтон ва бошқа юксак мартабали шахслар билан учрашувлар бўлиб ўтди. Шунингдек, Ўзбек-америка сиёсий маслаҳатлашувлари ҳам ўтказиб келинмоқда.

Дунёнинг етакчи давлати бўлган, жуда катта сиёсий, иқтисодий, ҳарбий-техникавий, интелектуал салоҳиятга эга бўлган АҚШ билан кўп то-монлама муносабатларни ривожлантириш ва чу-қурлаштириш ҳозир биз учун устувор аҳамият касб этмоқда. Кўнма Штатлар жамиятимизни янгилаш, ислоҳ қилиш ва демократлаштириш, республика-мизнинг давлат мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш жараёнига салмоқли ҳисса кўшимоқда. Биз Америка компаниялари ва фирмалари билан кўнма инвестиция дойиҳаларини амалга ошириш-га, улар билан узоқ муддатли, узаро фойдалли ше-рикчилик муносабатларини ўрнатишга, Америка капиталининг бизнинг бозоримиздаги иштироки кенгайтиришга катта аҳамият берамиз.

Сўнги йилларда Европалари кўнма мам-лакатлар — Германия, Буюк Британия, Фран-ция, Бельгия, Португалия, Греция, Чехия, Сло-вакия, Руминия ва бир қатор бошқа мамлакат-лар билан бевосита, икки томонлама муносабатларимиз анча кенгайди ва мустаҳкам-ланди.

Бизнинг шу мамлакатлар давлат ва ҳукумат бошлиқлари билан учрашувларимиз ва ошқора суҳбатларимиз энг муҳим сиёсий муаммолар бўйича қарашларимизнинг узаро мослигини яна бир бор тасдиқлади. Бу эса мазкур мамлакатлар билан яқинлаш, узоқ муддат ҳамкорлик қилиши-миз, савдо-иқтисодий алоқаларни кенгайтириш, ҳар икки томоннинг мавжуд имкониятларидан фойдаланиш учун катта истиқболлар очиб бераётганлигини мамнуният билан қайд этишим мумкин.

Шарқий ва Жануби-Шарқий Осиё мамла-катлари — Япония, Жанубий Корея, Хитой, Вьетнам, Малайзия, Хиндистон, Индонезия ва бошқа мамлакатлар билан алоқаларимиз мустаҳ-камлашиб бораётганлигини алоҳида мамнуният билан таъкидлаб ўтмоқчиман.

Кейинги вақтларда Япония минтақамизнинг мураккаб муаммоларини — хавфсиз ва барқарор типчиликка эришиш, атроф муҳит муҳофаза си-масалаларини ҳал қилишда фаол ва манфаатдор-лик билан иштирок этмоқда.

Минтақавий барқарорлик, минтақа кўнмаида интеграция жараёнларини ривожлантириш ма-са-даларини ҳал қилишда илгари Совет Иттифоқи таркибига кирган мамлакатлар ўртасида вужудга келаётган муносабатлар алоҳида ўрин тутди. 1991 йил декабрида Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги ташкил этилганидан бери беш йил ўтди.

Бу йиллар ИДХ мамлакатлари икки томон-лама ва кўп томонлама шартнома муносабатла-ри доирасида тенг ҳуқуқли шерикчилик асосида

— бу давлатларнинг ички иши. Ҳар бир давлатнинг ички ишлари ва манфаатларини назарда тутишни ва истиқболлини ўзи ҳал қиладиган давлат ҳужжатларини ҳамда давлатлараро алоқаларни қабул қилиш ва имзолашнинг бўлади. Бинобарин, бу ихтиёрий ишлар ва зарарда тутиб, бу жараёнга ҳеч ким қўли ҳам қўймайди.

Ушбу вазиятда масала қуйидагича қўйилган: Ҳужжатлар ва шартномалар Ўзбекистонда мақбулми, Ўзбекистон шу шартномани қандай оладими ёки йўқми? Бунинг устида Интеграциялашган давлатларнинг ёки иттифоқини ташкил этиш бўйича Ҳужжатларни имзолашга зўр бериб тақдиримизда, баъзан бу Ўзбекистон учун қандай фойдасиз эканлигини бизнинг ўзини ҳам элтимоқчи бўлишмоқда.

Ўзининг учун ҳамда интеграция ва ҳамкорлик шартлари ҳақидаги ўз тушунишларини, давлатлараро блокларга асосланган шартноманинг, барча яхши ниятли мамлакатлар билан эркин ҳамкорлик қилиш бўйича алоқалар биз учун номақбул эканлигини олганда, Ўзбекистон бундай Иттифоққа ҳамжамиятларга қатъиян қаршидир. Бинобарин Ўзбекистонни таъшишга солаётган шартноманинг масала — эски империяни қайта қўриқиб олиш бўлади. Афғонистон, Афғонистоннинг қўриқиб олиш масаласидир. Афғонистоннинг қўриқиб олиш учун жиддий асосларга эга бўлиши ва бундай йиғинларда қабул қилиниши ҳамкорликнинг қоидалари, уларда келтирилган далиллар ва даъво-

лар туфайли туғилмоқда. Хўш, улар нималардан иборат?

Биринчи. МДХ ўзининг бузунги ҳолати билан уни ташкил этиш чоғида назарда тутилган гоёларга мос келмаётганини бу мўрт тузилма ҳеч нарсани ҳал қилмаётганини ва у қабул қилган қарорлар амалда бажарилмаётганини айтмоқдалар.

Ҳа, бундай фикрларда жон бор.

Лекин қабул қилинган қарорларнинг МДХ доирасида бажарилишини таъминлайдиган механизмларни чинакамига, амалда излаш ўрнига, давлатлар ўртасида икки томонлама муносабатларни ривожлантириш, уларни муайян мазмун билан бойитиш ўрнига, кўпроқ эски даврларни кўмсан ҳисси пайдо бўлмоқда. Давлатлардан юқори турувчи тузилмаларни — парламент, қонун чиқарувчи, ижро этувчи идоралар — Мувофиқлаштирувчи ёки Юқори Кенгаш, Кўнглаб амалдорлар ишлайдиган Ижроия ёки Маммурий кўмита, бирлашган ҳарбий-сиёсий тузилмалар ва шу кабиларни ташкил этишга ҳаракат қилинмоқда. Собиқ Иттифоқнинг улкан мақонидаги барча масалаларни ягона Марказдан туриб ҳал қилиш мумкин бўлган даврлардаги тартиб одамлар онгига ниҳоятда чуқур сингиб кетганлиги сезилмоқда.

Агар биров-бир давлатлараро уюшма ташкил этилгандек бўлса, нима учундир, албатта, унинг тегишли ҳокимият ва бошқарув органлари ҳам бўлиши керак, деб ҳисобланади. Агар МДХ давлат бошлиқлари, ҳукумат бошлиқлари ва бошқа тузилмаларининг охирига мажбуслари кун тартиби

кузатиладиган бўлса, ягона йўналиш — иқтисодий ва гуманитар интеграциянинг пишиб етилган муаммолари ўрнига, давлатлар ва халқлар ўртасидаги алоқаларни яхшилаш ўрнига, нуқул ҳарбий-сиёсий масалаларни, бирлашган кўмондонликни тузиш, чегараларни биргалашиб қўриқлаш ва шу кабилар қўйилаётганлиги тасодиғий эмас.

Бироқ ҳамма шу нарсани яққол англаб олиши керакки, ташкил этилаётган Иттифоқларда давлатлардан юқори турадиган тузилмалар барно этилса ва Шарптома қатнашчиси бўлган ҳар бир алоҳида мамлакатнинг тегишли қонуний органлари бир ёқда қолиб, бевосита амал қилдиган, яъни барча органлар ва ташкилотлар бажариши шарт бўлган қарорларни мазкур тузилмаларнинг ўзи қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлса, у ҳолда мазкур давлатларни суверен ва мустақил деб ҳисоблаш қийин бўлади.

Ваколатли ва қонун чиқарувчи, ижро этувчи, ҳарбий-сиёсий ва суд органларига эга бўлган ҳар бир алоҳида давлатнинг янги ташкил этилаётган давлатлардан юқори турувчи тузилмалар билан алоқасини, ифодали қилиб айтганда, таш томирлар деб тасаввур қилиш мумкин. Ҳамжамиятнинг давлатлардан юқори турувчи тегишли тузилмаси ўзига қанчалик ваколат талаб қилса, ҳозирги алоҳида суверен давлатнинг ҳар бири худди шунчалик ваколат ва ҳуқуқларини йўқотадди. Бу — инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқат.

Бинобарин, Ҳамжамият ёки Иттифоқ ва унинг давлатдан юқори турувчи тузилмалари ташкил тошгани билан ҳар бир алоҳида ингтирокчи

мамлакат ўз суверенитети ёки мустақиллигини тўла сақлаб қолади деб ишонтирмоқчи бўлсалар ёки ваъда берсалар — буни жиддий қабул қилиб бўлмайди.

Мисол учун Россия билан Беларусининг Иттифоқ тузиш ҳақидаги келишувларини олайлик. Ушбу келишувлардан кўзда тутилган пировард мақсад, бу мамлакатларнинг раҳбарлари айтаётганларидек, бирланган давлат ёки бирон-бир шаклда конфедерация ёхуд федерация тузишдан иборат. Бизнинг назаримизда, бундай Иттифоқнинг тузилиши авваламбор буюк давлатчилик, коммунистик ва сохта ватанпарвар кучларнинг стратегик мақсадларига жавоб беради. Бундай кучларнинг мақсади Беларусь ва Россия орасида тузилаётган Иттифоққа таяниб, кейинчалик Украинани бунга ихтиёрӣ-мажбурий равишда қўшилишга мажбур қилиб, сўнгра эса Славян Иттифоқи деб аталмиш уюшмага суяниб бутун собиқ совет макопида қарор топган мустақил давлатларга ўз ҳукмини ўтказиш ва жаҳон майдонида йўқотган ўз ўрнини қайтаришдан иборатдир. Жаҳон хўжалик алоқаларига иқтисодий интеграцияланувдан иборат бош йўналишнинг танлаб олган Ўзбекистон учун бу йўл мутлақо номақбулдир.

Яна бир фикр: тасдиқланган МДХ Низомидоирасида иқтисодий ва молиявий интеграцияни чуқурлаштиришни, цивилизацияли тўювлар масаласини ҳал қилишни, иқтисодий ва гуманитар интеграция йўлидаги ғовларни олиб таш-

лашни ҳозир бизга ҳеч ким тақиқламайди. Бунинг учун биринчи навбатда жўгрофий-сийсий руҳда бўлган шартномаларни имзолаш ва турли хил Иттифоқларга кириш асло шарт эмас.

Иккинчи. Вужудга келган танглик вазиятининг, одамлар мушкул аҳволга тушиб қолганлигининг асосий сабаби, энг катта бало — аввало республикалар ўртасидаги иқтисодий ва хўжалик алоқалари узилиб қолганлигида дея ҳаммани ишонтиришга ҳаракат қилинмоқда.

Бу советлардан кейинги бутун макошни қарахт қилиб қўйган тангликнинг ҳақиқий сабабларидан одамларнинг эътиборини қалғитишга очиқдан-очиқ уринишдир.

Советлардан кейинги маконда давлатлар иқтисодиётидаги танг ҳолатнинг асосий сабаби, энг аввало, ўз умрини яшаб бўлган тоғалитар, маъмурий-буйруқбозлик, марказдан тақсимланган тизими мафжурасининг парчалаб ташланганлигидан, бутунги кунда бутун дунё яшаб келаётган бозор муносабатларига, эркин иқтисодиётга ўтишдан иборат эканлиги мутлақо аён бўлиб қолди.

Собиқ Иттифоқ таркибида бўлган кўп мамлакатларнинг қанчадан-қанча корхоналари ҳозирги пайтда огир аҳволга тушиб қолганлигини, амалда ишламаётганлигини фақат шу билан изоҳлаш мумкин. Уларнинг кўнлари ишламай турганлигига сабаб бошқа суверен давлатларнинг корхоналари билан алоқалари узилиб қолганлиги ёки амал қилимаётганлиги эмас. Бу мамлакатлардан ташқаридаги кооперацияланган алоқалар-

га мутлақо боғлиқ бўлмаган юзлаб корхоналар ишламай турибди.

Бунинг бутунлай бошқа сабаблари бор. Улар ҳозирча янги шароитларга мослаша олмаётир, ўз маҳсулотларини сота олмаётир, уларда ишлаб чиқаришни сақлаб туриш ва ривожлантириш учун маблағ йўқ.

Кўриниб турибдики, гап бу алоқалар узилиб қолганлигида эмас. Иқтисодийни тезроқ ислоҳ қилиш, ҳисоб-китоб механизмларини такомил-лантириш, ҳар бир корхонада зарур маърифий тартиб-ингизом ўрнатиш лозим.

Учинчи. “Чуқур интеграция” муаллифлари бир далилга айниқса кўпроқ мурожаат этадилар — бутун дунёда интеграция ер юзининг кўпгина минтақалари учун хос бўлган жараён деб тушунилар эмиш. Бунда кўпроқ Европа Иттифоқини ташкил этиш тажрибасини далил қилиб келтирадилар.

Ҳа, тарихий тараққиётнинг ҳозирги боқичи-да барча давлатлар бир-бирларига боғлиқ ва ўзaro алоқада яшайди. Дунё харитасидан ҳозирги кунда бошқалардан, биринчи навбатда, ўзини ўраб турган мамлакатлардан мутлақо ажралиб қолган давлатни топиб бўлмаса керак.

Ҳа, Европа Иттифоқида интеграция ва ҳамкорлик асосий тамойиллар ҳисобланади.

Бироқ Европа Иттифоқида интеграция жараёнига ёнданувлар интеграцияланмаётган давлатнинг бағамом суверенлиги, ихтиёрийлик ва уларнинг ҳуқуқларини ҳурмаат қилиш тамойил-ларига асосланади.

Ҳа, Европа Иттифоқини ташкил этишга асос бўлган тамойиллар МДХ мамлакатлари учун жозибали бўлиши мумкин. Буни ҳеч ким инкор этмайди. Лекин бир қатор ҳолатлар борки, улар Европа Иттифоқини советлардан кейинги мақоладаги вазиятдан кескин ажратиб туради.

Биринчида, энг муҳими шундаки, Европа Иттифоқини шакллантириш бир неча ўн йил-ликларни ўз ичига оладиган узоқ тарихга эга, Маастрихт битимлари эса — давлатлар, уларнинг раҳбарлари босиб ўтган катта йўлнинг натижа-сидир.

Иккинчида, Европа Иттифоқига барқарор, мустаҳкам демократик ижтимоий давлат тузил-маларига эга бўлган, пухта бозор ва ҳуқуқий қонунчилик нормаларини, уларни рўёбга чиқа-рин механизмлари ва инфраструктурасини шакл-лантирган мамлакатлар бирланган.

Учинчида, демократик тартиблар ва қадри-ятлар бу мамлакатлар аҳолиси мутлақ кўпчили-гининг ижтимоий оғида мустаҳкам ўрнаниб қолган.

Тўртинчида, Европа Иттифоқидаги мамла-катларнинг кўпчилиги тахминан теңг, анча юқори иқтисодий имкониятларга эга. Ўзининг ривожланиши жиҳатидан яққол афзалликларга эга давлатлар йўқ.

Бешинчида, агар бизнинг техникавий ва иқтисодий қолоқлигимизни, гоят эскирган, ра-қобатга лоял беролмайдиган технология ва асо-сий фондларимизни ҳисобга олсак, собиқ СССР чегараларида аллақандай Иттифоқларга биқиниб

олиш — бундай сиёсат ўтмишининг турли мафжуравий андозаларини ўйлаб, ўзимизни жаҳон иқтисодийёти назаридан четда қашшоқ ҳаёт кечиришга маҳқум этишдан бошқа нарса эмас.

Айни чоғда шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, барча иштирокчи мамлакатлар томонидан танланган ва вужудга келтирилган умумий бошқарувчи тузилмалари фаолият олиб бораётган Европа Иттифоқи билан бир қаторда, Жануби-Шарқий Осиё (АСЕАН) ва Осиё-Тинч оксани минтақаси (АТЭС) мамлакатлари тажрибаси ҳам мавжуд. Бироқ уларда миллий давлатлардан юқори турувчи парламентлар, Вазирлар Кенгашлари ва бошқа бирлаштирувчи тузилмалар йўқ.

Марказий Осиё мамлакатлари даражасидаги интеграцияга келсак, у ўзининг алоҳида хусусиятлари билан ажралиб туради. Бу интеграция ўз моҳиятига кўра ҳамisha халқ интеграцияси бўлиб келган ва шундай бўлиб қолмоқда. Бугун тарих давомида бу минтақа халқлари ажнабий босқинчилар ҳукмронлигига қарши елкама-елка туриб курашиб келганлар. Бу халқларнинг вакиллари ни мустақилликни қўлга киритиш ва мустақил давлатлар тузини гоёлари бирлаштирган. Бу халқлар Туркистон деб ном олган улкан ҳудудда асрлар давомида яшаб келганлар.

Аввало шуни таъкидламоқчимизки, Марказий Осиё халқларининг интеграцияси орзу ёки келажакка мўлжалланган лойиҳа эмас, бу — бор нарса, бу — мавжуд воқелик бўлиб, фақат ташкилий, ҳуқуқий ва сиёсий шакллarga муҳтождир.

Марказий Осиёдаги интеграцияни биз худудий бирлик, коммуникациялар, иқтисодийётнинг

асосий ва етакчи тармоқлари муштараклиги, сув хўжалиги ва энергетика объектлари ни биргалишиб ишлатиш, энергия захиралари билан таъминлаш эҳтиёжи тақозо этган объектлар зарурият деб ҳисоблаймиз. Бир-бирига чирмашиб кетган умумий теран томирларга эга бўлган халқларнинг маданий, тил ва маънавий бирлиги ҳақида-ку, таширмаса ҳам бўлади.

Бу минтақа муайян бир шаклда ҳамма вақт интеграция бўлиб келган. Марказий Осиё халқлари мустақилликка эришганларидан кейин биргаликда куч-гайрат сарфлаб ўз келажакларини қуришлари заруриятини яна қайта ҳис этдилар. Тошкентда Қозоғистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон президентлари томонидан Марказий Осиё минтақасининг бу суверен мамлакатлари ўрта-сида ягона иқтисодий маконни танқил этиш ҳақидаги Шартноманинг имзоланиши шу йўлдаги амалий қадам бўлди.

Марказий Осиё республикаларининг интеграциялашуви учун ҳақиқатан ҳам бир қатор дастлабки шарт-шароит ва сабаблар мавжуд. Булар жумласига иқтисодий ривожланишнинг бошланғич даражаси бараварлиги, ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг бир хиллиги ҳам, ягона транспорт-энергетика коммуникациялари, сув захиралари ҳам кирази. Бундан ташқари, ушбу минтақада яшаётган барча халқларнинг хавфсизлиги учун муштарак бўлган таҳдидлар ҳам мавжуд. Булар — Оролнинг қуриб бораётганлиги, наркотик моддалар, қурол-яроғ, терроризм, диний фундаментализмнинг кириб келиши, Афғонистон томонидан кескинлик ва беқарорликнинг

ёйилиш хавфи ҳамда бир қатор бошқа омиллардир. Бу таҳдидлар, гарчи тарқоқ туолса-да, бирлаштирувчи омиллардир, чунки уларнинг бирон-таеини ҳам алоҳида, ўз кучига ишонган ҳолда енгиб бўлмайди.

Айни шу ҳолатлар Марказий Осиё минтақасининг гуллаб-яшнани тўғрисида қайғуралган барча сиёсатчилар учун амалий қўлланма бўлиб қолиши дарқор.

Марказий Осиё Ҳамдўстлигининг келажакига ишонч билан қараш учун ҳамма асослар мавжуд. Зарур ҳуқуқий ва ташкилий шарт-шароитлар яратилган, Давлатлараро кенган тузилган, Ҳамдўстлик дастурларини рўёбга чиқарин бўйича ижроия қўмига, Марказий Осиё ҳамкорлик ва тараққиёт банки ташкил этилган. Қатнашувчи давлатлар иқтисодий интеграциясининг 2000 йилгача мўлжалланган, 53 та муайян лойиҳани ўз ичига оладиган дастури ишлаб чиқилди, ягона иқтисодий маконни вужудга келтирин учун асос солинимоқда.

Биз ўзимизнинг ташқи мудофаа сиёсатларимизни уйғунлаштиришга ҳам бевосита яқинлашдик — ягона иқтисодий макон ташкил этиш тўғрисидаги Шартномада қатнашувчи мамлакатлар мудофаа вазирлари Кенгашининг низоми тасдиқланди.

Марказий Осиё давлатлари Ҳамдўстлигининг ташкил этилиши асло улар бошқа давлатлардан яққаланиб қолиши билдирмайди. Биз уни МДХ доирасидаги интеграция жараёнларига ҳам қарши қўймаймиз. Бу ҳамдўстлик давлатчиликни қарор топтириш ва бозор муносабатларига ўтиш-

нинг мураккаб даврида минтақадаги мамлакатларнинг куч-гайратлари ва сабъ-ҳаракатларини жиелаштиришга қаратилгандир.

Марказий Осиё Ҳамдўстлиги биз учун шунчаки интеграция удумига эргashiш эмас, устун бўлиб олиш ёки ўз таъсир доирамизни кенгайтиришга интилин ҳам эмас. Бу XXI асрда бизнинг мустақиллик ва тараққиёт йўлимиздир. Ишончим комилки, бу бирликни амалга оширини, ҳеч шубҳасиз, халқларимизнинг манфаатларига тўла мос келади, минтақамизда барқарорлик ва тинчликни мустаҳкамлашга ёрдам беради. Марказий Осиё давлатлари, гарчи ижтимоий-сиёсий, этник ва маданий жиҳатдан хилма-хил бўлса-да, бирликда куч-гайрат сарфлаб, хавфсизликка ташқаридан туғилаётган таҳдидларга қарши туриш учун, бутун минтақани барқарор ривожлантирини учун қулай муҳитни яратади, амалда бу минтақани хавфсизлик ва барқарорлик минтақаси сифатида шакллантиради. Шу тариқа бу минтақа давлатлари бутун дунё қўламида тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга муносиб ҳисса қўшади.

Иймоним комилки, тарихни можаролар ва адоват эмас, балки халқлар ўртасидаги ҳамкорлик ва ишонч олга ҳаракатлантиради.

Ҳозирги дунёда хавфсизлик ва барқарорлик фақат ҳарбий-сиёсий жиҳатларининга назарда тутиб қолмайди. Иқтисодий, экологик ва маданий жабҳалар ҳам жуда муҳим бўлиб, хоҳ минтақа бўлсин, хоҳ бутун сайёрамиз бўлсин — бизнинг тинч ва гуллаб-яшнаётган умумий уйимиз ана шулардан ташкил топади.

ислохотларни амалга ошириш зарурлиги ва ана шу асосда одамларимизнинг фаровонлигини ва муносиб турмуш кечиришини, жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнини эгаллашни таъминлаш — моҳият-эъгибори билан давлат мустақиллиги ва суверенитетига, халқ эркинлиги ва тенглигига эришишнинг асосий мазмуни, айтиш мумкин-ки, пировард, абалдий мақсадидир.

Учинчидан, ана шу улуг мақсад йўлида турган муаммолар ва таҳдидларни аниқ тушуниш жамиятни бирлаштиради, жинслантиради, ҳар бир кишига ўзининг масъулиятини, ўз ўлкаси, жонажон Ватанининг тарихи ва ҳаётидаги мураккаб воқеаларга дахлдорлигини тухта ўйлаш, янада чуқурроқ аниқлаш имконини беради. Ана шуларнинг ҳаммасини тушунишгина ўтиш босқичида, янгилашни ва жамиятга ислох қилиш йўлида болдан кечиринга тўғри келётган жуда катта қийинчиликлар ва машаққатларни енгитишда одамга куч ва қатъият бағишлани мумкин.

Тўртинчидан, она заминимизда яшайётган ҳар бир инсон ушбу китобни ўқиб чиқиб, тарихимизга, Ватанимиз, Ўзбекистонимиз эга бўлган куч-қудратга, бойликларга ва беқийс имкониятларга фикран назар ташлаб, шубҳасиз, ифтихор ҳиссини бошидан кечиради.

Айни чоғда мен, ана шу ҳиссиёт билан бирга, ҳар биримиз халқимизга, ўз меҳнати билан, жонини фидо қилиб, мамлакатнинг молдий ва маънавий бойликларини, куч-қудратини яратган кишиларга самимий миннатдорлик туйғуларини ҳис этишимизни жула-жула истар эдим.

325

ХУЛОСА

Китоб устидаги ишни охирига етказгач, унинг мазмунини фикран кўз олдимга келтириб, умумлаштириб, яна ўзимга ўзим савол берман: “Шу мавзуга мурожаат қилиш зарур эдими, бутун Ўзбекистон ва у билан бирга Марказий Осиё миқтақасидаги болққа давлатлар кечираётган мураккаб, гоят кескин муаммолар — хавфсизлик, ривожланишни таъминлаш, барқарорлик ва собитқадамлик муаммолари ҳақида гапириш зарурати борми?”

Ишончим комилки, бунга зарураг бор.

Биринчидан, беш йиллик мустақил тараққиётимизнинг унча катта бўлмаган, аммо баъзи жиҳатлардан аччиқ тажрибаси босиб ўтилган йўлни таҳлил қилишни, камчиликларни ҳам, ютуқларни ҳам умумлаштиришни талаб қилади. Мамлакатимиз, халқимиз бундай тажрибани билмаган эди. Утган даврнинг ҳар бир йилини аҳамияти жиҳатидан тарихимизнинг ўн йилликларига, ҳатто аерларига тенглаштириш мумкин, десак муболага бўлмайди.

Иккинчидан, тилга олишган мавзунинг ўзи — хавфсизлик, барқарорлик, мамлакатнинг собитқадамлик билан ривожланишига эришиш учун

324

Фарзандларимиз, келажак авлодлар биздан шу ўлкани, шу муқаддас заминни яна ҳам бой, кучли ва қудратли ҳолатда қабул қилиб олишлари учун, биз буюк аждодларимизга нисбатан қандай миннатдорчилик туйғуларини ҳис этаётган бўлсак, ўғил-қизларимиз, келажак авлодлар ҳам бизга нисбатан шундай миннатдорчилик туйғуларини ҳис этишлари учун лозим бўлган ҳамма ишни қилиш — бизнинг фуқаролик бурчимиздир.

Муълаларижа

Муқаддима	
I боб. Хавфсизликка таҳдид	
Миллақавий можаролар	17
Диний экстремизм ва фундаментализм	33
Буюк давлатчилик новинизми ва адрессини миллатчилик	49
Этник ва миллатлараро зиддиятлар	69
<u>Қорунция ва жиноятчилик</u>	83
Маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик муносабатлари	97
Экологик муаммолар	110

II боб. Барқарорлик шартлари ҳамда тартиқдорлик кафолатлари

Маънавий қадриятлар ва миллий ўзинлигини англашнинг тикланиши	137
Давлатчиликни шакллантириш ва мулофаа қобилиятини мустаҳкамлаш	151
Демократик институтларни ва фуқаролик жамиятини асосларини шакллантириш	170
Бозор муносабатларининг қарор топиши ва мулкдорлар сифининг шаклланиши	188
Кучли ижтимоий сиёсат ва аҳолининг ижтимоий фаоллигининг ортиси	211
Қўрофий-стратегик имкониятлар ва савдон хом ашё ресурслари	227
Инсон салоҳияти, ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфраструктураси	252
Сенг қўламли ўзгаришлар ва ҳамкорлик кафолатлари	279
Саҳон ҳамжамиятти билан ҳамкорлик улоса	296
	324

ИСЛС

Фарзандлари
шу ўлкани, шу
кучли ва қўл
ри учун, биз
дай минна
бўлсак

Ислам Абдуганиевич КАРИМОВ

**УЗБЕКИСТАН НА ПОРОГЕ XXI ВЕКА:
угрозы безопасности, условия стабильности
и гарантии прогресса**

На узбекском языке

Издательство "Ўзбекистон" — 1997.
700129, Ташкент, Навои, 30.

Нашр учун масъул Р. ШОҒУЛОМОВ, Ш. МАНСУРОВ

Расмлар муҳаррири О. Соибназаров

Бадий муҳаррир Ж. Гурова

Техник муҳаррир С. Собирова

Мусаххичлар М. Раҳимбекова, Ш. Орипова

Компьютерда тайёрловчи Э. Ким

Теришга берилди 19.04.97. Босишга рухсат этилди 22.05.97. Қоғоз
формати 84x108/32. "Таймс" гарнитурада офсет босма усулида босилди.
Шартли босма тобоқ 20.8. Нашр тобоғи 21.0. Тиражи 300000.

Буюртма № Қ-835. Баҳоси шартнома асосида.

"Ўзбекистон" нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий, 30.
Нашр №26-97.

Оригинал-макет масъулияти чекланган "Ношир" жамияти техникавий
ва программавий воситалар базасида тайёрланиб, Ўзбекистон
Республикаси Давлат мабуот қўмитаси ижарадаги Тошкент матбаа
комбинатида босилди. 700129, Тошкент, Навоий, 30.
Муқова ҳамда фронтисписъ "РАСТР" ҚҚ бомаҳонасида босилди.
700194, Тошкент, Юнусобод даҳаси, Мурадov кўчаси, 1а.

ИСЛС

Фарзандлари
шу ўлкани, шу
кучли ва қўл
ри учун, биз
дай минна
бўлсак

Ислам Абдуганиевич КАРИМОВ

**УЗБЕКИСТАН НА ПОРОГЕ ХХІ ВЕКА:
угрозы безопасности, условия стабильности
и гарантии прогресса**

На узбекском языке

Издательство "Ўзбекистон" — 1997.
700129, Ташкент, Навои, 30.

Нашр учун масъул Р. ШОҒУЛОМОВ, Ш. МАНСУРОВ

Расмлар муҳаррири О. Соибназаров

Бадий муҳаррир Ж. Гурова

Техник муҳаррир С. Собирова

Мусаххичлар М. Раҳимбекова, Ш. Орипова

Компьютерда тайёрловчи Э. Ким

Теришга берилди 19.04.97. Босишга рухсат этилди 22.05.97. Қоғоз
формати 84x108/32. "Таймс" гарнитурада офсет босма усулида босилди.
Шарғли босма тобоқ 20.8. Нашр тобоғи 21.0. Тиражи 300000.

Буюртма № Қ-835. Баҳоси шартнома асосида.

"Ўзбекистон" нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий, 30.
Нашр №26-97.

Оригинал-макет масъулияти чекланган "Ношир" жамияти техникавий
ва программавий воситалар базасида тайёрланиб, Ўзбекистон
Республикаси Давлат матбуот қўмитаси ижарадаги Тошкент матбаа
комбинатида босилди. 700129, Тошкент, Навоий, 30.
Муқова ҳамда фронтиспис "РАСТР" ҚҚ бомаҳонасида босилди.
700194, Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муროдов кўчаси, 1а.